

A cirill betűk egyházi és iskolai használatának felszámolását célzó rutén akció 1916. évi fejleményei¹

A

1916 máj. 7

A Budapesti Hírlap tudósítása a magyarországi rutén anyanyelvű egyházmegyékben végrehajtandó naptáregyesítésről²

A magyarországi rutén anyanyelvű egyházmegyék egy évek óta vajdó kérdésére nyer a legközelebbi jövőben végleges megoldást, amennyiben ezeknek az egyházmegyéknek hívei *áttérnek a gregorián időszámításra és elhagyják a Julián-naptárt*, amely szerint ünnepeiket tizenhárom napi különbséggel ülték meg. A nagyfontosságú esemény felől *Csernoch* János dr. bíboros hercegprímással, aki a rutén görög katolikus egyházmegyéknek is érsek-metropolitája, már régebbi idő óta tárgyaltak a rutén püspökök, akik végre most Nyíregyházán megtartott közös tanácskozásukon meghozták határozatukat a Julián-naptár eltörlésére vonatkozóan. A Julián-naptár kiküszöböléséről és az új időszámítás bevezetéséről az alábbi hivatalos jelentés számol be:

Jelentettük a minap, hogy Papp Antal dr. munkácsi és Novák István dr. eperjesi görög szertartású katolikus püspökök Nyíregyházára utaztak, hogy ott a naptáregyesítés kérdésében tanácskozzanak Miklósy István hajdúdorogi görög szertartású katolikus megyéspüspökkel. A három egyházfejedelem e tanácskozásai két napon át tartottak, és tulajdonképpen Nyíregyházán nyertek befejezést azok a tárgyalások, amelyeket a három püspök már hosszabb ideje folytatott részint Ungváron, részint Nyíregyházán. A püspökök közös és egyértelmű megállapodást létesítettek a naptáregyesítés kérdésében. A megállapodás szerint a három püspök mai, a görög naptár szerinti Szent György napi kelettel közös tartalmú pásztorlevelet bocsát ki, és abban tudomására adják a híveknek, hogy a munkácsi, az eperjesi és a hajdúdorogi egyházmegyékben a Julian-naptár használatáról áttérnek a *Gergely-naptár szerinti időszámításra*, amely úgyszólván az egész világon használatos.

Az új időszámítás életbelépte után a görög egyház ünnepei azonosak lesznek a római egyház ünnepeivel, s így az ünnepek megülvése is egy napon lesz. Az új időszámítás a pünkösd utáni első egyházi ünnepen lép életbe, ez pedig Keresztelő Szent János születésének ünnepe, vagyis június 24., melyet már mindkét egyház együttesen fog megünnepelni. Hogy ez megtörténhessék, a görögök a maguk naptárába[n] 13 napot átugranak, mint annak idején tette az egész világ, amikor XIII. Gergely pápa naptárrevízióját elfogadta, és amikor október 4-ike után 1582-ben október 15-ike következett. Ezúttal az átmenet akként fog megtörténni, hogy a magyarországi rutén görög-katolikusok június 10-ike után következő napként június 24-ikét fognak írni, amely nap összeesik a Gergely-naptár megfelelő napjával. Így tehát a görög-katolikusok ezidén július 7-ike helyett június 24-én

¹ Míg az eperjesi gör. kat. egyházmegyében az 1915/16-os iskolai évben már áttértek a latin betűs írás-olvasás tanítására, a munkácsi gör. kat. püspöki hivatal ellenakciója, fenntartásai miatt az Ung, Ugocsa, Máramaros, Bereg vármegyékre kiterjedő munkácsi egyházmegyében Jankovichéknak nem sikerült az írásreformot kicsikarniuk. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1915. nov. 26-i, határozott hangú levelére (l. 67. I irat mell.) Papp Antal munkácsi püspök nem válaszolt. Csak Jankovich 1916. ápr. 29-én megismételt, a novemberi levélnél is határozottabb hangvételű levele, illetve a minden bizonnyal egyre erősödő kormányzati nyomás készítette a munkácsi püspököt az eperjesi példa követésére; 1916. június elején elvi beleegyezését adta az iskolai írásreform végrehajtásához. – Ez az irategyüttesünk az ezután felgyorsult eseményeket követi nyomon, s egyúttal azt is jelzi, hogy a naptáregyesítésen kívül a magyar kormányzatnak nem sikerült a liturgikus nyelvhasználatban olyan radikális reformot bevezettetnie, mint az oktatásban.

² A közlemény eredeti címe és lelőhelye: *A naptáregyesítés végrehajtása*. – Budapesti Hírlap 1916. máj. 7; 127. sz. 13. l.

ülik meg a római katolikus hívekkel együtt Keresztelő Szent János ünnepét. – Ezt a megállapodást mind a három püspök aláírta, és a közös körlevelet néhány napon belül széjjel fogják küldeni. A határozat meghozatala után Papp és Novák püspökök elutaztak Nyíregyházáról.

B

1916 jún. 18

Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter átirata gr. Tisza István miniszterelnökhöz a munkácsi gör. kat. püspöktől a latin betűk bevezetését célzó akció tárgyában kapott válaszelevélről

ME 1916–XII–352

(Gévelt eredeti irat)

7897/916 szám.

eln.

Bizalmas. Kizárólag saját kezéhez

Nagyméltóságú Gróf, Miniszterelnök Úr!

A cirillika kiküszöbölése tárgyában *múlt évi* nov. hó 26-án 12.326. *eln. szám* alatt kelt átiratom kapcsán van szerencsém Nagyméltóságodnak másolatban rendelkezésére bocsájtani a munkácsi püspök úrnak hozzám intézett iratát és erre az iratra adott válaszmot.¹ Mint Excellentiád ebből a levelezésből látni méltóztatik, a püspök mégis kezdi leküzdeni szlavofil környezetének ellenállását, mely most már csak a részletekben igyekszik az akció útjába akadályokat gördíteni. A püspökkel rövid úton folytatott tárgyalás ezeket az akadályokat is, amint látszik, elhárította, s így a *bíbornokhercegprímás érseki tartományába tartozó mind a három püspökségben (az eperjesiben, hajdúdorogiban és munkácsiban) nemcsak a naptár egyesítés van megvalósítva, hanem a cirillikának a népiskolákból való kiküszöbölése is keresztül lesz vive.*

Budapest, 1916. évi június hó 18.

Jankovich s. k.

¹ A kiemelések a címzett aláhúzásai. – Jankovichnak itt jelzett levelére a munkácsi püspök júl. 12-én válaszolt (l. C irat). Tiszát az újabb levélváltásról júl. 28-án tájékoztatta a vallás- és közoktatásügyi miniszter; ekkor egyebek közt „a magyar betűs rutén ABC-nek a munkácsi egyházmegyére megállapított jegyzékét” is megemlíti. Ez a megfogalmazás arra enged következtetni, hogy az 1915. jún. 15-i szakértői értekezlet által elfogadott és Jankovich által 1916. júl. 28-án ellenjegyzett latin betűs rutén ábécé a 67. A sz. irat 2. sz. jegyzetében részletezett különbségek miatt nem volt teljesen azonos az eperjesi és a munkácsi egyházkerületben. (Jankovich 1916. júl. 28-i levelét Tiszához l. ME 1916–XII–352 [VKM 9646/1916].)

C

1916 júl. 12

Papp Antal munkácsi gör. kat. püspök Jankovich Béla vallás- és közoktatásiügyi miniszterhez intézett levele „a cirill betűk kiküszöbölése tárgyában kiadandó” püspöki rendelettervezetről

ME 1916–XII–352

(Hivatalos másolat)

3640. szám

Hivatkozással Nagyméltóságodnak folyó évi június hó 18-án kelt 7897/916. számú nagybecsű átíratára van szerencsém a cyrill betűk kiküszöbölése tárgyában kiadandó rendelettem tervezetét Nagy méltóságoddal közölni.

E tervezetből is meggyőződhetik Nagyméltóságod arról, hogy egyházmegyém e reformkérdésben őszinte jóakarattal kereste azt a módot, mely lehetővé teszi a felmerült nehézségek leküzdését és a reformhoz fűződő hitéleti, kulturális és állami érdekek kielégítését.

Örömmel tapasztaltam, hogy Nagyméltóságod is nemes jóindulattal fogadta előterjesztéseimet és méltányolta tárgyilagos javaslataimat.

Ez alkalommal is hangsúlyoznom kell, hogy Nagyméltóságod jóindulatú támogatására nagy szükségem van, mert azt minden jóakarató és a körülményeket is ismerő embernek be kell látnia, hogy e reform nagyon is konzervatív természetű népünk ősi tradícióit érinti főképp egyházmegyémben, ahol [a] nagyobb tömegekben együtt élő nép fájának eredetiségét sokkal inkább megőrizte, mint másutt, miért is a reform sikere érdekében kellő tapintattal kell eljárnunk, elkerülve minden zavaró mellékkörülményt.

Áttérve most a kivitel módozatainak ismertetésére,

1) van szerencsém Nagyméltóságoddal tiszteletteljesen közölni, hogy a Nagyméltóságod által már elfogadott költségelőirányzat szerint a legszükségesebb tankönyvek összeállítása már kezdetét vette, sőt az ABC-s könyv kézírata nekem már be is mutattattott.

A nyomtatás munkáját azonban nagyban gátolja az a körülmény, hogy nyomdánk hadbavonult személyzetéből a legnélkülözhetlenebbek felmentése iránt tett s Nagyméltóságod által a honvédelmi minisztériumhoz pártolással áttett felterjesztésem még eddig elintézését nem nyert.

Tisztelettel kérem Nagyméltóságodat, hogy az ügy sürgős elintézését kieszközölni méltóztassék.

2) Tudomásul vettem Nagyméltóságod azon intézkedését, hogy a kinyomtatandó könyvek bírálatával Bonkáló Sándor dr. gyöngyösi főgimn. tanárt méltóztatott megbízni. Nagyméltóságod óhajának megfelelően utasítottam a művek szerkesztőit és átíróit, hogy az egyes ívek kefelenyomatait a bírálóknak pontosan küldjék meg.

Itt meg kell jegyezni azt, hogy imakönyveinknek, illetőleg imáinknak megszokott nyelvezete az irodalmi irányzatok változó jelszavai szerint nem bolygatható, s így annak módosítása most sem engedhető meg. Egyházmegyém szentszéke egyes, a galíciai ukraínecek nyelvújító hatása alatt álló írók törekvéseivel szemben ismételten is foglalkozott a hittani tankönyvek nyelvezetének kérdésével, és megállapodásunk az, hogy ennek megbolygatását sem szükségesnek, sem célszerűnek nem tartjuk. E tekintetben az írásmód reformja alkalmából sem helyezkedhetünk más álláspontra, miért is kérem Nagyméltóságodat, hogy megbízottját ez értelemben utasítani méltóztassék.

3) Nagyméltóságodnak a „cár” szó kiküszöbölésére irányuló kívánságát teljesíthetem a „pro usu privato”¹ engedélyezendő imakönyvekben. A lengyel királyság fennállása alatt kiadott ruthén unitus szertartási könyvekben a „cár” szó helyett a „koroly” szó szerepelt. A mi népünk ugyan ezt a szót nem használja (a tótok králynak mondják a királyt) és állandóan „cár”-nak nevezi Ő Felségét, sőt dalaiban és mondáiban II. Rákóczi Ferencet is cárnak mondja, mégis mivel más szavunk nincs, a koroly szó beállítható, bár meg kell jegyezni, hogy a gyakorlatban erre szükség nincs, mert az

¹ Magánhasználatra (lat.).

a nép, mely annyi évszázad óta él hazánk szent földjén, a „cár” alatt mást, mint törvényes királyát, nem ért és nem is érthet annál kevésbé, mivel imáinkban királyunk Ő Felségét mindig nevének említjük. Ha ki is hagyjuk a „cár” szót Ő Felsége említésének formulájából, az mint alapszó oly sok képzett szóban fordul elő, hogy azzal ezután is lépten-nyomon találkozunk kell.

4) Miként rendeletem tervezetéből is láthatja Nagyméltóságod, a ruthén nyelv tanításának mértékéül az 1914. évi 114.000 számú rendelettel megállapított tantervet veszem irányadóul úgy a tananyag mennyiségét, mint a heti órákat tekintve, mégis azzal a különbséggel, hogy a ruthén olvasás-írás gyakorlása felekezeti iskoláinkban már a II. osztályban vegye kezdetét, és az V. osztály ruthén nyelvi tanításába a VI. osztály tanulói is bevonassanak.

E csekély módosítás az egyházmegyéim területén működő felekezeti és állami iskolák nevelési egységét egyáltalán meg nem bontja és a kiadandó tankönyvek kölcsönös használatát sem gátolja, mert a II. és III. osztály tanulóinak összevonása a ruthén nyelven való olvasás gyakorlásában külön tankönyv szerkesztését nem teszi szükségessé, s a VI. osztály tanulói is részt vehetnek az V. osztály ruthén nyelvi tanításában más külön olvasókönyv bevezetése nélkül.

E módosításhoz feltétlenül ragaszkodnom kell főképp azért, mert egyházmegyéim iskoláiban eddig is ez volt a gyakorlat, s ennek megváltoztatásában az iskolaszékek a felekezeti iskolák jogainak tompítását látnák, miáltal az ily rendelkezéssel csak a reform elleni hangulat felkeltését mozdítanám elő. Másrészt a hitoktatás érdeke is megkívánja, hogy a III. osztálytól kezdve már kezdetét vegye a tankönyv használata, miért is az anyanyelven való olvasást már a II. osztályban kell megkezdniünk, hol az a magyar betűalakok átisméltésével kapcsolható össze, s így didaktikai előnnyel is jár.

A VI. osztálybeli tanulók bevonása az V. osztály anyanyelvi oktatásába legnagyobb részt osztatlan iskoláinkban a tanterv betartásán mit sem változtat; mivel pedig a V-VI. osztályban nagyobbára szertartási és egyháztörténeti olvasmányokat tárgyaltatunk, ezért a VI. osztály tanulóinak a tanítástól való eltiltása a vallás-erkölcsi nevelés kárával is járna.

Ilyen intézkedés kiadása egy egyházmegyei főhatóság részéről méltán kelthetne fel a nép között visszatetszést és felháborodást.

Ezen álláspontomat különben én egy korábbi előterjesztésemben már jeleztem is Nagyméltóságodnak, s az ellen a lefolytatott tárgyalások során azóta észrevétel nem merült fel. A körülmények és feladatok félreismerését jelentené részemről, ha e kérdés bevonásával a reform kivételét megzavarni akarnám.

Ezzel kapcsolatban annak megfontolását kell Nagyméltóságodtól kérnem, hogy ha a magas kormány a reform bevezetése ellenében azzal jutalmazná meg népünket, illetőleg egyházmegyéinket, hogy az anyanyelven való olvasás tanítását az állami iskolákban is már a II. osztályban kezdené meg, ezáltal a reform népszerűsítését nagy mértékben előmozdíthatná.

5) Nagyméltóságod azon javaslatát, hogy a kiadandó Olvasókönyv tartalmát a szerző a vallás- és közoktatásügyi minisztérium pedagógiai ügyosztályában előre megbeszélje, mint a könyv minél tökéletesebb megszerkesztését célzó szíves közreműködés készségét, hálás köszönettel vettem. Csak azt bátorkodom megkérdezni, hogy amennyiben nem új Olvasókönyv szerkesztéséről, hanem már meglevő és a nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi minisztérium részéről is több ízben engedélyezett ruthén olvasókönyvünk magyar betűs átírásáról van szó, vajon szükséges-e mégis a szerzőt e megbeszélésre utasítanom?

6) A könyvek kiadásának módjára és kezelésére nézve a következőket kell előterjesztenem.

Mivel az átírás alá eső művek tulajdonjoga az Unió nyomdát illeti, mivel maga az egyházmegye ez idő szerint könyvek kiadásával, őrzésével és árusításával nem foglalkozik, és régebben kezelt nyomda-alapját az Unió nyomda alapításával e nyomda vette át; amennyiben az Unió nyomda, mint az átírandó könyvek tulajdonosa azok első magyar betűs kiadásának subvencionálása ellenében a magyar betűs művek további kiadására is kötelezettséget vállal, legcélszerűbbnek mutatkozik az a mód, hogy e művek az Unió nyomda kiadásában jelenjenek meg, és pedig a nyomda által a subvenció ellenében elvállalt azon kötelezettség mellett, hogy a többi, már eddig is kiadott és szintén e vállalat tulajdonát képező tan- és imakönyvek a most megállapított helyesírás szerint lesznek már legközelebbi kiadásukban átdolgozandók és az összes szóbanlevő művek további kiadásáról is a vállalat saját költségén lesz köteles gondoskodni. A subvenciót az egyházmegyei alapítványi kezeléségnél

tenném le, s abból most csupán a papír beszerzésére szükséges összeget utalványoznám ki a nyomdának, a többit a munka előhaladásának arányában a költségvetés szerint fizettetném ki számára.

E módózat által egyrészt az egyházmegye is megszabadulna a könyvek kezelésével és árusításával járó kockázat és teher viselésétől, másrészt az Unió nyomda legalább részben kárpótolatnék azon jelentékeny veszteségeiért, melyeket a magyar betűs tan- és imakönyvek kiadásával cyrill-betűs könyveiben és betűkészetében szenvedni fog.

A könyvek árának megállapítása iránt a nyomda vezetőségével egyetértve a következő előterjesztést teszem:

1.	ABC-s	könyv	ára		60	fillérben
2.	Olvasó	–”–	–”–	1 K	20
3.	Egyháztörténet	–”–	–”–		–70
4.	Liturgia	–”–	–”–		–70
5.	Közép biblia	–”–	–”–	1 K	20

6. Nagy Zbornik imakönyv 5 K-ban (kötés nélkül) volna megállapítható. Ezen árak ugyan a mostani kiadásoknak felelnének meg, azonban azoknak a jövőben való emelése csak az előállítási kiadások igazolt nagyobbodása esetén volna megengedhető.

7) Végül a követendő írásmód végleges megállapítása ügyében a kívánt újabb módosításokra a következőket adom elő:

a. Bár a ruthén nyelvben az ot, omega, pszi, x, sigma és ó-liturgikus já nincs is, mert csak az ó-szláv írásmód jegyei, és írott alakjuk nincs, mindazonáltal mi sem akadályozza azt, hogy Nagyméltóságod óhaja szerint ezek megfelelő átírása is bevétessék az ABC-be, sőt minden további félreértés elkerülése végett elrendeltem az összes betűk megfelelő ósláv alakjának külön rovatban való kitüntetését az átírás megjelölésével.

b. A (‘) jellel való lágyítás és ezzel kapcsolatban a zs betű beállítása kérdésében Nagyméltóságod ruthén nyelvi szakértője, úgy látszik, nem vette észre, hogy a bemutatott ABC 7. sorában a zs fel van véve. Téved a szakértő abban, hogy a zs beállítása esetén a z’ betűre már nem lesz szükség. E két hang között lényeges különbség van. Az egyik a magyar z és j hang összeolvadásából eredő hangnak, a másik a magyar zs-nek felel meg. Péld. z’abu = fázom; és zsábu = békát. A z’abu szóban a lágyított z a magyar fonetika szerinti írásmóddal helyesen csak a z’ alakban jelölhető.

c. Bár a ruthén nyelvben g hang nincs és csak az idegen nyelvekből átvett szavakban fordul elő, s így nem mondható éppen megfelelőnek a lágyított d-t gy-vel jelölni; mégis tekintettel arra, hogy e kérdést most már végleg lezárni óhajtom, beleegyeztem a gy alak használatába.

d. A ji, ju, já betűk jelzésére nézve nincs köztünk eltérés; ennek világosabb kimutatása végett az ABC „Észrevétel” rovatában megfelelő példák beállítását rendeltem el.

Az ekként részemről most már véglegesen megállapított ABC 5 példányát idezárva van szerencsém Nagyméltóságodat tisztelettel felkérni, hogy annak láttamozását és általában jelen felterjesztésem többi pontjait is az ügy sürgősségére való tekintettel soron kívül elintézni méltóztassék.²

Fogadja Nagyméltóságod kiváló tiszteletem őszinte nyilvánítását, mellyel vagyok

Ungvár, 1916. évi július hó 12.

A hivatalos másolat hitelül:

Heckl Ödön s. k.
elnöki irodaigazgató
Körpecsét.

alázatos szolgálja
Papp Antal s. k.
munkácsi püspök,

² A „magyar betűs ruthén abc” című táblázat összesen 42 betűt tartalmazott, mégpedig a betűk „templomi”, „polgári” és írott cirill jeleit, illetve a nyomtatott és írott „magyar” jelzését. Az észrevétel rovat az úgynevezett lágy mássalhangzók (gy, je, z’ ly, ny, r’, sz’, ty, c’) jelölését, a magyartól eltérő hangok körülírását és a pozíciótól függően változó hangok (pl. a szó eleji ja, je, illetve a szó végi gy, ny, ty stb.) jelölését tartalmazta. Az átírási táblázatot Jankovich 1916. júl. 28-án láttamozta. (L. OL ME 1916–XII–352 [4833/916].)

D

1916 júl. 28

Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter levele Papp Antal munkácsi gör. kat. püspökhöz a cirill betűk kiküszöbölését célzó rutén akciónak a munkácsi egyházmegyében való gyakorlati megvalósítása tárgyában

ME 1916–XII–352
(Hivatalos másolat)

9646/1916. eln. szám.

Volt szerencsém venni Méltóságodnak a cirilbetűknek a népiskolákból való kiküszöbölése tárgyában folyó évi július hó 12-én 3640. szám alatt kelt becses iratát, mellyel tervezetben közölni méltóztatott velem a kiküszöbölés iránt kibocsátandó körlevelét, valamint a magyar betűs rutén ABC jegyzékét is. Méltóságod iratának egyes pontjaira nézve a következőket van szerencsém tudomására hozni:

1) A honvédelmi miniszter úr folyó évi július hó 13-án 211.191. szám alatt kelt iratával arról értesített, hogy ugyanezen engedélyszám alatt Molnár József, Papp Emil, Mihok János és Damján Vazul nyomdai alkalmazottakat a tényleges népfelkeltési szolgálat alól bizonytalan időre felmentette, ha a nevezettek a hadra kelt sereghez el nem indultak volna, vagy menetkész menetelakulásból (pótszállítmányból) a 235.293/4.–1915. számú honvédelmi minisztériumi rendelet értelmében még kivehetők. Midőn kiemelem, hogy most már az akció megindításának nyomdatechnikai akadályai nem lehetnek, egyben jelzem, hogy a felmentésről Méltóságodnak külön szám alatt a szokásos értesítést megadom.

2) Nem tartanám célszerűnek, ha egyfelől az olvasó-, másfelől az egyházi természetű könyvek irálya között lényeges eltérés lenne, s ezért tisztelettel kérem Méltóságodat, méltóztassék az irány¹ egységességének szempontjára is figyelemmel lenni.

3) A „cár” szó kiküszöbölése nemcsak önmagában örvendetes, hanem kellemetlen félreértésektől is meg fogja az érdekelteket kímélni.

4) Őszinte aggodalommal értesültem úgy magából az iratból, mint a tan- és óratervből, hogy Méltóságod eltérve az állami iskoláktól és a testvéregyházmegye tantervétől, a rutén nyelv tanítását már a II. osztályban meg akarja kezdeni és a VI. osztályban is folytatni óhajtja. Paedagogiai szempontból komoly aggodalom merül fel az ellen, hogy az elemi népiskolának alapvető jelentőséggel bíró és még a kezdet nehézségeivel küzdő második osztálya egy második nyelv tanításával megterheltesék. Ugyancsak aggodalom merül fel az ellen is, hogy a VI. osztálynak különben is igen gazdag tananyaga és nagyszámú tantárgyai szaporíttassanak. Abba semmi esetre sem egyezhetném bele, hogy a rutén nyelv az 1913. évi XXXVII. t. c. által megkívánt záróvizsga tárgyai közé felvétessek, de úgy látom, ezt Méltóságod sem kívánja, mert iratában is csak a VI. osztály tanulóinak az V. osztály ruténnyelvi tanításába való bevonásáról beszél. Méltóságodnak a tervezett alapvető reformot minél inkább megkönnyítendő hajlandó vagyok azonban a felmerült súlyos paedagogiai aggodalmakat egyelőre figyelmen kívül hagyni és hozzájárulok ahhoz, hogy hat évi átmeneti időn belül a rutén nyelv oktatása már a II. osztályban megkezdették,² és hogy a VI. osztály tanulói az V. osztály ruténnyelvi tanításába bevonassanak.

Van szerencsém Méltóságod figyelmét felhívni arra, hogy a körlevéllel közölt tananyag beosztás a ruténnyelv tanításának anyagát egészen ki is meríti, és így az arra való utalás, hogy egyébként a hittan és a rutén nyelv tanítására 1907. évben kiadott egyházmegyei részletes tanterv változást nem szenved, az anyanyelv tanítására vonatkozólag felesleges, s így zavarokra vezethet.

¹ É. irály.

² É. megkezdessék.

5) A tankönyv kiadási akció harmonikus végrehajtásának csak előnyére fog szolgálni, ha a tankönyv írók és átfók a miniszterium paedagógiai osztályával munka közben keresik az érintkezést.

6) A munka kiadásának módjára és kezelésére nézve külön iratban lesz szerencsém Méltóságodat tájékoztatni.

7) „A magyar betűk³ rutén ABC” Méltóságod által közölt 5 példányát a munkácsi egyházmegyére vonatkozó záradékkal elláttam és abból két példányt csatoltan visszaküldök. Jelzem azonban, hogy ezzel a záradékolással magamat az élet által netán szükségessé teendő változtatások tekintetében meg nem köthetem.

Fogadja Méltóságod őszinte tiszteletem nyilvánítását.

Budapest, 1916. évi július hó 28.

Jankovich s. k.

A hivatalos másolat hitelül:

[Heckl Ödön]

elnöki irodai igazgató

E

1916 aug. 15

Papp Antal munkácsi gör. kat. püspök körlevele a latin betűs rutén ábécé iskolai használatának a munkácsi egyházmegyében való bevezetéséről

ME 1916–XII–352

(Hivatalos másolat)

Körlevél... szám.

A most dúló világháború kétségtelenül beigazolta, hogy a nemzetek versenyében *a kulturális felsőbbség*¹ mily döntő szerepet játszik az által, hogy hatalmas erkölcsi és gazdasági erőt jelent a kevésbé művelt ellenféllel szemben. Ezt az igazságot az állandó erkölcsi tökéletesedést hirdető kath. egyház eddig is mindig vallotta, miként azt a népnevelés, tudomány és művészet érdekében minden időben kifejtett áldásos tevékenysége oly fényesen igazolja. A mi ruthén népünk is élvezte és élvezi a kath. egyház eme gondoskodásának áldásait, a vallás és a vallásos műveltség fölemelő, nemesítő hatását. Ismeretes előttünk az a buzgó tevékenység, melyet elődeink, a ruthén nép egyházi vezetői, a kultúra érdekében kifejtettek. Ismeretes az az őszinte jóakarát is, mellyel a mi becsületes, jó népünk e kulturális hatásokra reagált, s mellyel nemcsak a kath. egyház iránti igazi gyermeki szeretetét mutatta ki, hanem édes magyar hazánk iránti hűségét is tanúsította. A kölcsönös jóakarattal vezetett eme közreműködés szeplőtelen törekvéseit miben sem csökkenti annak megállapítása, *hogy népünk között a kultúrát terjesztő betűk térfoglalása több akadályba ütközött, mint hazánk más népeinél.* Az analfabéták száma s a népies irodalom pártolásának csaknem teljes hiánya már évek óta s mindinkább sürgető módon arra hívta fel a nép felelős vezetőit, hogy itt tenni kell valamit, *itt bizonyos tárgyi akadályokat el kell a kulturális munka útjából távolítani.* Ennek a szükségletnek az átértése vezette nagynevű elődömet² is akkor, midőn püspöki működése első éveiben engedélyt adott az első magyar betűs ruthén imakönyv- és hittani tankönyvek kinyomatására és 1904. évi szeptember hó 10-én kiadott intézkedésével megállapította az első magyar betűs ruthén abc-t.

Egyházmegyénk kormánya tehát már akkor belátta, hogy a cirillbetű megismertetésére fordítandó munka nehézségei és az anyanyelvükön írni-olvasni tudó ruthének száma között okozati

³ É. betűs.

¹ A kiemelések a gépiratban aláhúzva.

² Firczák Gyula, a munkácsi gör. kat. egyházmegye püspöke.

összefüggés van, és így, ha meg akarjuk népünk részére könnyíteni az olvasást, ha a sajtó útján népünknek minél szélesebb rétegeihez szólni akarunk, azt *legsikeresebben a magyar betűs ruthén írásmód* bevezetésével érhetjük el. Népünk eme kulturális igényének felismerése egyházmegyei főhatóságunk helyes gyakorlati érzékének és a céltalan szentimentalizmustól szabadulni tudó belátásának bizonyítéka, melyet a történelem méltán jegyezhet fel egyházmegyénk javára. Azóta a magyar betűs ima- és énekeskönyvek, hittani tankönyvek és egyéb kiadványok száma évről-évre növekedett nemcsak itthon, hanem főképp Amerikába kivándorolt híveink között, hol a betű ismeretének és a sajtó útján való érintkezésnek szüksége még inkább érezhető, mint itthon, és a latin betűk segélyével ott is sokkal könnyebben kielégíthetőnek bizonyult, mint a cirill betűkkel, mert hiszen a ruthén gyermek bármily jellegű iskolában elsajátíthatta a latin betűk ismeretét. Az a tény, hogy a latin betűs írásmód újabban nemcsak a kivándorlók és a tótos dialektust beszélők között, hanem a szintiszta ruthén vidékeken is terjedni kezdett, sőt maga a nép is újabban magyar betűkkel kezdett levelezni, annak megfontolását tette köteleességemmé, hogy nem volna-e célszerűbb népiskoláinkban a hittan és a ruthén nyelv tanításába most már kizárólag a magyar betűs írásmódot bevezetni.

E reform elhatározását sürgette az a tapasztalat, hogy kivándorlóink között a latin betűs írásmód határozottan előmozdította a nép művelődését. Még inkább megerősített ezen elhatározásban a nagyméltóságú m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztériumnak folyó évi április 29-én kelt 169/1916. ein. számú átirata, melyben kijelenti, hogy „*a magyar kir. kormány a népiskolákból magasabb tekintetektől kénytelen a cirill-írást kiküszöbölni, és pedig a népoktatás összes tárgyai és így a népiskolai hitoktatás köréből is.*”³ Miután továbbá a nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi Miniszteriummal sikerült *oly írásmód* megállapításában megegyeznem, *mely a magyar betűalakok megtartása mellett a ruthén nyelv eltérő hangtani sajátosságait is kellőképpen kifejezheti* s megszünteti az eddigi magyar betűs ruthén kiadványokban használt írásmód hiányait – a szükséges tankönyvek kiadását pedig a nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi m. kir. Miniszterium anyagi támogatása lehetővé tette –, most már semmi akadályja sincs többé annak, hogy egyházmegyénk területén a hittan és ruthén nyelv népiskolai tanítása magyar betűs tankönyvek nyomán kezdessék meg.

Mindezek után tehát *ezennel elrendelem, hogy egyházmegyém összes népiskoláiban folyó évi szeptember hó 1-től kezdve a hittan és ruthén nyelv tanításában kizárólag a magyar betűs írásmód szerint kiadott tankönyvek vezetessenek be. E könyvek megrendelendők Ungvárt, az Unio könyvnyomdában.* A ruthén nyelvnek az I. és II. osztályban kiegészítő nyelvül való felhasználása és a többi osztályokban tantárgyként való tanítása az állami elemi iskolákra vonatkozólag kiadott 1914. évi 114.000. számú vallás- és közoktatásügyi miniszteri rendelet utasítása szerint vezetendő, azzal a különbséggel, hogy az anyanyelven való írás-olvasás tanítása a hitoktatás érdekében már a II. osztályban kezdendő meg, és az V. osztály tanításába a VI. osztály tanulói is bevonandók. *A jelzett miniszteri rendelet ide vonatkozó utasításait a következőkben közlöm „I. Az elemi népiskolákban a nem magyar anyanyelvnek kiegészítő felhasználása.* Abban az elemi népiskolában, melyben az I. osztályba beírt tanulóknak nem magyar, de egy ugyanazon anyanyelvű 1/3-ad része nem érti a magyar tanítási nyelvet, a tanító a magyar nyelv könnyebb és sikeresebb tanítása, valamint – különösen az osztatlan népiskolában – rendkívül fontos időmegtakarítás céljából az I. és II. osztályban a szorosán vett tanításnál a gyermekek anyanyelvét oly mértékben használhatja fel kiegészítésképpen, amennyire az a nyújtandó ismeret tisztább megértéséhez szükséges. *Az anyanyelv, mint kiegészítő nyelv csupán akkora területen használtassék, amennyit a magyar nyelvre való tanítás könnyítése és a magyar nyelven történő tanulás eredményessé tétele megkíván.* Az anyanyelv felhasználása tehát csupán módszeres eljárást s nem magyar nyelvre való fordítást jelent. Ez az eljárás azonban minden tárgy tanításában megjelenik s a tanítás folyamán a következőképp alakul. Amikor valamely magyar szót kell megtanítani, a fogalom megértését célzó szemléltetés, cselekvés vagy cselekedtetés után csupán a fogalom biztos megértése céljából először az anyanyelvi elnevezést mondjuk, vagy – ami a fogalom biztos megértését mutatja – mondatjuk ki, mely után nyomban következnek a többször hangoztatandó magyar elnevezés.

³ Jankovichnak ezt a levelét nem találtuk az iratok közt.

Az e fokozatot követő *mondatalkotás*, valamint az új szónak beszélgetés alapján történő megerősítése azonban *az eredmény biztosítása céljából pusztán magyarul történjék*. Míg ez eljárás biztosítja egyrészt azt, hogy a gyermekek a használt magyar szó alatt mindenkor a való fogalmat fogják érteni, tehát nem adnak a szónak más tartalmat, másrészt nagyon megkönnyíti azoknak az elvont jelentésű magyar szavaknak megtanulását, melyeknek megértetése a saját anyanyelvük felhasználása nélkül sok idő- és energiafogyasztással jár. *A mondottakból a tanítói eljárásnak a következő fokozatai alakulnak ki:* 1. A fogalom megértése szemléltetés, cselekvés vagy cselekedtetés alapján. 2. Szükség esetén az anyanyelven történő megnevezés, vagy amikor csak lehetséges, megneveztetés. 3. A magyar kifejezés közlése. 4. Az új szónak magyar beszélgetés keretében történő begyakorlása. Az eljárásnak az egyes tantárgyaknál való alkalmazására megjegyzem, hogy az anyanyelven történő kíségetés minden olyan alkalommal megtörténjék, amikor a tanító a helyes megértés céljából azt szükségesnek látja. A dolog természetéből következik azután az, hogy a tanítás folyamán minél több magyar szóképpel rendelkezik a gyermek, magyar nyelvére fokozatos fejlődése folytán az anyanyelv kíségető használata önmagától mindig jobban és jobban háttérbe szorul. Az iskolába járnival kezdő, magyarul nem tudó gyermekkel a tanító, a szorosán vett tanításon kívül való érintkezésben, a gyermekek számára való tekintet nélkül, a gyermek anyanyelvét is használja addig a határig, hogy a gyermek tanítóját mindjárt kezdetben megérthesse, benne jóindulatú vezetőjét ismerhesse meg, hozzá bizalommal fordulhasson és az iskolát megszeresse.” *II. A ruthén anyanyelvnek, mint tantárgynak, tantervszerű tanítása.* Ha a beírt tanulók 1/3-ad része ruthén anyanyelvű, ezek a ruthén írás- és olvasásra is megtanítandók.

Az anyanyelvnek mint tantárgynak tantervszerű tanítása az írás és olvasás tanításával a II. osztályban kezdődik, tehát akkor, amikor a gyermekek a magyar írás és olvasás technikai nehézségein túl vannak s a VI. osztályban befejeződve, ezen osztályokban a vizsgálat tárgyát képezi. A *feldolgozandó* tananyag terjedelmét és beosztását az idézett miniszteri rendelethez csatolt „függelék” alapján a következőkben állapítom meg: *Cél.* Az anyanyelv tanításának célja az, hogy a nem magyar ajkú gyermeket saját anyanyelvén írni, helyesen fogalmazni és olvasni megtanítsuk. *Tananyag. II. osztály.* Az írott és nyomtatott kis- és nagybetűk elsajátítása. Szavak, mondatok, egyszerűbb olvasmányok olvastatása, tárgyalása s íratása másolás, később diktálás után. Használandó a miniszterileg engedélyezett abc. *III.–IV. osztály.* A folyékony írás gyakorlása; helyesírás másolás és diktálás szerint. Egyszerűbb mondatok alkotása és íratása. A különböző tárgykörből vett egyszerűbb fogalmazás feltett kérdések alapján. Egyszerűbb levél szóbeli és írásbeli fogalmaztatása. Folyékony olvasás gyakorlása? Egyszerűbb és könnyen érthető leíró és erkölcsi tartalmú olvasmányok tárgyalása olyan irányítással, melynek eredményeképpen a gyermek később az olvasottat önmagától is megértse. Használandó a miniszterileg engedélyezett III. osztályú olvasókönyv. *V.–VI. osztály.* Helyesírás gyakorlása másolás és diktálás szerint. Megtanult rövid szövegnek emlékezetből való íratása. Az olvasmány tartalmának leírása kérdések szerint, ügyelve a magyar fogalmazásban már tanult fogalmazvány szerkesztésre. Leírások adott vázlat alapján. Szabad fogalmazás. Tudósító, kérő, köszönő, üdvözlő levelek vázlat után és anélkül, adott tárgyról. Értelmes és szép olvasás gyakorlása. Leíró, erkölcsi tartalmú és tárgyú olvasmányok tárgyalása olyan irányítással, melynek eredményeképpen a gyermek később az olvasottakat önmagától is megértse. *Az e tárgy tanítására felvett kötelező óraszám* a különböző iskolatípusok szerint osztályonként következőképpen oszlik meg:

Osztály	Egytanítós iskola órái	Kéttanítós iskola órái	Többtanítós iskola órái
II.	1	1 és 1/2	2
III.–IV.	1 és 1/2 + 1 1/2	1 és 1/2 + 1 1/2	2 + 2
V.–VI.	1 és 1/2 + 1 1/2	2 + 2	2 + 2
Összesen	4 + 3 = 7	5 + 3 1/2 = 8 1/2	6 + 4 = 10

Egyébként a hittan és a ruthén nyelv tanítására 1907. évben kiadott *e. m. részletes tanterv* változást nem szenved. Meg vagyok róla győződve, hogy *ezen a nép természetes fejlődése folytán előállott*

reform előmozdítja népünk vallásosságát és művelődését, s ezzel megerősíti a kath. egyházhoz és a magyar hazához való öntudatos ragaszkodását, meggyöngíti a nép kath. hite és magyar hazafisága ellen netalán felmerülő támadások és izgatások hatását *és megkönnyíti a valláserkölcsi és hazafias irányú kultúra terjesztését*. Kérjük a Mindenhatót, hogy a rettenetes világháborúban elszenvedett megpróbáltatások után vezesse hazánkat és abban népünket is a békés fejlődés útjára. Adja a jó Isten, hogy e fejlődés útján a B. Sz. Mária anyai oltalma alatt haladjunk zavartalanul az Evangelium által megjelölt erkölcsi tökéletesedés szent célja felé. Legyen e reform is a Mindenható kegyelmével és egyházmegyénk mennyei Patronájának oltalma alatt népünk erkölcsi és anyagi előhaladásának eredményes tényezője. Amen! Egyébiránt püspöki áldásom adása mellett vagyok Ungvárott, 1916. évi augusztus hó 15-én.

A hivatalos másolat hitelül:

Heckl Ödön s. k.
elnöki irodai igazgató
Körpecsét

101

Iratok az 1883:XXX. tc. (középkolai törvény) és az 1868:XXXVIII. tc. (népkolai törvény) módosításáról

A

1916 jún. 14

Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter bejelentése az 1883:XXX. tc. (középkolai törvény), az 1868:XXXVIII. tc. (népkolai törvény) módosításáról szóló törvényjavaslat, valamint további vallás- és közoktatásügyi miniszteri törvényjavaslatok betervezéséről

1910–15. évi Képvh. Jkv. IV. 2. köt. 9. l.

9079. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter betervezte:

1. a középkolákról és azok tanárainak képesítéséről szóló 1883. évi XXX. t. c. módosítása és az 1890. évi XXX. t. c. hatályon kívül helyezése tárgyában,
2. a népkolai közoktatás tárgyában alkotott 1868:XXXVIII. t. c. módosításáról szóló,
3. az összes elemi népkolákról és azok tanszemélyzetéről különös tekintettel a katonai szolgálatra bevonult tanítókra vonatkozó törvényjavaslatokat.

A Ház a törvényjavaslatoknak kinyomatását, szétosztását és a közoktatásügyi bizottsághoz előzetes tárgyalás és jelentéstétel végett való kiadását elrendeli.

B

1916 jún. 16

A „Pesti Napló” kritikai élű fejtegetése a nemzetiségi oktatás középiskolai kiterjesztését is célzó, Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszter által benyújtott törvényjavaslatokról¹

Egy sereg adójavaslat és néhány nagy háborús beszéd között észrevétlenül csúsztatott be Jankovich közoktatásügyi miniszter két tanügyi javaslatot a képviselőház szerdai ülésén. Nem tudjuk, számított-e tudatosan arra, hogy feszült hangulat közben, a nagy harctéri és külpolitikai események mellett, nem fogják észrevenni azt a két foltot, melyet csendben rávarrni óhajt a magyar közoktatásnak amúgy sem nagyon elegáns ruhájára. Ha ez a szándék meg is volt, reméljük, hogy nem fog érvényesülni, s nem sikerül a két javaslatot oly suttymóban és kritika nélkül megszavaztatni, mint ahogy benyújtották.

Mind a két javaslatnak az a legfőbb hibája, hogy részleteket, mégpedig önmagukban *jelentéktelen részleteket* ragad ki a közoktatás óriási anyagából, tehát a foltozgatás már régen hiábavalónak bizonyult módszerét követi; annál indokolatlanabban, mert az egyik javaslat magyarázatában maga a miniszter jelzi, hogy az *általános oktatásügyi reform* már elő van készítve. Ez a kis kószoló az egész reformhoz nem sok bizalmat gerjeszt. Az egyik javaslat a középiskolai, illetőleg *gimnáziumi oktatást* javíthatja. Mint ahogyan a *Pesti Napló* csütörtöki számában már ismertettük, arról van szó, hogy megváltoztatják a gimnáziumokban az úgynevezett *görög-pótlót*. Ezentúl is minden gimnáziumban tanítani fogják ugyan a görögöt – hogy miért, azt egyáltalán nem tudjuk megérteni, mikor a javaslat miniszteri indoklása azt mondja, hogy a görög nyelv és irodalom hazánk szellemi életére maradandó hatással sohasem volt, és hogy a görög nyelvnek és irodalomnak hazánkban nincs gyökere –, ezentúl is *kötelező marad* a görög arra a tanulóra nézve, aki választja, de ha nem görög nyelvet akar tanulni, akkor a mai görög-pótló tantárgyak helyett *valamely élőnyelv* tanulása válik reá nézve kötelezővé.

Ez az élőnyelv lehet nyugati kultúrnyelv: francia, angol vagy olasz; és lehet magyarországi nemzetiségi nyelv: román, szerb vagy tót. A hangsúly a *nemzetiségi nyelveken van*, a kimondott cél az, hogy az ország nemzetiségi vidékein lévő gimnáziumokban a magyar tanulóknak is alkalmuk legyen román vagy szláv nyelveket tanulni. Gyakorlati jelentősége ennek kétségtelenül van: hogy miért, azt talán fölösleges is részletezni. De éppen gyakorlati szempontból a *legcsekélyebb bizalmunk sincsen* ahhoz a középiskolai reformhoz, melyet egy újabb nyelv, illetőleg hat új nyelv tanítása vezet be. Ha van a magyar középiskolának gyenge oldala, hát a *nyelvtanítás* kétségtelenül az. Nem a tanári kar, hanem a szűklátókörű tanterv miatt, már eddig is *úgyszólván hiába tanítottak* középiskoláinkban franciául vagy németül. Aki nem tanult külön odahaza, aki nem élt német vidéken, akit nem küldtek ki valahová egy-két évre német szóra, az még ezt a nyelvet sem tanulta meg, mellyel pedig a magyarosodás örvendetes haladása mellett is számtalan kapcsolatunk van. Még kevésbé tanultak meg a középiskolában franciául s az angol, olasz, román, tót, szerb a mostani metódus mellett szintén csak teherként lesz, gyakorlati eredmény nélkül.

Arról pedig, hogy a metódust megváltoztassák, hogy egy tanár ne legyen kénytelen hatvan gyerekekkel is foglalkozni, hogy a nyelv tanításának célja teljesen gyakorlati módon legyen megállapítva: minderről *szó sincs*. A rendszer marad a régi, a miniszternek nincs módja arra, hogy ne csak *tanítsák*, de valóban *megtanítsák* a diákokat azokra a nyelvekre, melyek a középiskolai tantervben már most szerepelnek; ehelyett módot ad a foltozó javaslat arra, hogy a meg nem tanított nyelvek megszaporodjanak.

Más formában, de épp ily gyakorlatiatlannak ígérkezik a miniszter másik javaslata. Ez a javaslat tudvalevőleg *a polgári iskolát csonkítja meg*, eltörölvén ötödik és hatodik osztályát. A polgári iskola

¹ A közlemény címe és leőhelye: *Tanügyi foltozgatás* (Jankovich javaslatai). – Pesti Napló 1916. jún. 16; 166. sz. 8. l.

szintén olyan szerve a magyar közoktatásnak, mely alapos reformra szorul. E reform helyett most egyszerűen csonkításban részesül. A miniszter számokkal igazolja, hogy a polgári iskola alsóbb osztályaival szemben az ötödik és hatodik népessége folyton fogy. Ma körülbelül *negyvenezer diák* jár az alsó polgárba és csak *százötvenhat* a két felső osztályba. Ezek a számok kétségen kívül arra utalnak, hogy a polgári iskolán változásnak kell történni. Vannak pedagógusok, akik az egységes középfokú oktatás hívei és egységes iskolatípusukba a mai polgári iskolát is belévonják. Vannak, akik a polgári iskola továbbfejlesztését tartják szükségesnek, abból indulva ki, hogy még egy osztállyal megtoldva nyugodtan meg lehetne adni végzett tanulóinak az önkéntesi jogosultságot és ezzel együtt a jogot bizonyos hivatalnoki állások elnyerésére; hiszen a háborúban akárhány fiatal, öt-hat osztályt végzett tanulót soroznak be, ezek mint zászlósok, sőt harctéri érdemeik alapján mint hadnagyok kitűnő szolgálatokat teljesítenek és bizonyára meg fogják állni helyüket békében is. Egy szóval, különböző módon lehet elképzelni a polgári iskolai reformot, csak úgy nem, hogy egyszerűen megfosztják a továbbfejlesztés lehetőségétől, anélkül, hogy a pótlásról gondoskodnának.

A középiskolák reformja nagyon sürgős tennivaló. De minél sürgősebb, annál kártékonyabb a *foltoztatás*. S ha magára a középiskolai reformra, mely esetleg az egész magyar kultúra jövőjére nézve döntő fontosságú, várni tudunk legalábbis a háború végéig, akkor ezeket a balul sikerült foltoztatásokat teljes nyugalommal s határozottsággal kell visszautasítani.

C

1916 júl. 3

*A képviselőház közoktatásügyi bizottságának jelentése az 1883. évi középiskolai törvény (1883:XXX. tc.) módosítása és az 1890. évi XXX. tc. hatályon kívül helyezése tárgyában benyújtott törvényjavaslatról*¹

1910–15. évi Képv. Ir. LIV. 284–285. l.

Tisztelt Képviselőház!

Az 1883. évi XXX. tc. rendelkezése értelmében a görög nyelv helyett választható úgynevezett görög-pótló tárgyak a lefolyt több mint negyedszázad alatt nem voltak középiskolai oktatásunk egészébe szervesen beilleszthetők. Heterogén természetű tárgyaknak konglomerátumát képezték csupán s nem tudtak olyan egységes művelődést nyújtani, mint amilyent a görög nyelvi és irodalmi oktatás a maga egynemű anyagával, fokozatosan haladó menetével s megállapodott módszerével nyújtott. Tanügyi körök egyhangú véleménye szerint ezeket a görög-pótló tárgyakat jelen összetételükben a középiskolai oktatás kára nélkül a középiskolai tárgyak sorában megtartani tovább nem mutatkozott lehetségesnek.

Nem mutatkozott másrészt kívánatosnak az sem, hogy az 1890. évi XXX. tc. alap gondolatát: a görög nyelvi és irodalmi oktatásnak fakultatívvá tételét középiskolai oktatásunkban elejtsük, s éppen ezért legmegfelelőbbnek mutatkozott az, hogy a görög nyelvet és irodalmat valamely modern nyelvvel és irodalommal helyettesítsük azok számára, kik a görög nyelv és irodalom helyett szívesebben választanának más tantárgyat. Ilyen tantárgyakul ajánlkoznak a modern nyelvek: angol, francia és olasz, melyek tanulása s irodalmuknak megismerése alkalmas megadni azokat a művelődési elemeket, melyeket a görög nyelv és irodalom tanítása még mindig nyújtani képes.

¹ A közölt bizottsági jelentés teljes címe: A közoktatásügyi bizottság jelentése „a középiskolákról és azok tanárainak képzéséről szóló 1883. évi XXX. tc. módosítása és az 1890. évi XXX. tc. hatályon kívül helyezése tárgyában” benyújtott 1281. számú törvényjavaslatról.

A közoktatási kormány nem hunyhatott azonban szemet az előtt a tény előtt, hogy hazánk számos vidékén a magyar nyelvet nem vagy csak kevéssé értő nemzetiségek között a néppel való hivatalos érintkezés kívánatossá teszi, hogy ott működő tisztviselőink a nemzetiségi nyelvben bizonyos tájékozottságot és gyakorlottságot szerezzenek. Éppen ezért célszerűnek mutatkozott a modern nyugati nyelvek s azok irodalma mellett módot adni a hazai nemzetiségi nyelvek (román, szerb, tót) megtanulására is. Főleg a magyar közigazgatás, melynek legsűrűbb érintkezése van a néppel, oly vidékeken, ahol a népesség nagy részének anyanyelve nem magyar, csak akkor fejthet ki eredményes működést, s csak akkor képes hatni a magyar politikai nemzet egységének javára s a magyar állami eszme megszilárdítására, ha a magyar állam nyelvén kívül a mindennapi érintkezésre elégséges mértékben ismeri az illető nem magyar hazai élő nyelvet.

A közoktatásügyi bizottság nem zárkózik el az elől, hogy a gyakorlati élet követelményeinek a középiskolai oktatással ilyen kapcsolatba hozása e törvényjavaslat keretén belül eszközöltessék. Súlyt helyez azonban arra, hogy ezeknek a nyelveknek oktatása tényleg a föntebb említett gyakorlati szempontokból történjék, s így egészen gyakorlatias legyen az e nyelvek oktatására kiadandó tanterv is.

A törvényjavaslatnak két, kihatásában rendkívül üdvös rendelkezése van: az egyik, amely a gimnáziumot végzett tanulók egyenlő jogosítását mondja ki, s mely éppen azért módosítja az 1883. évi XXX. tc. 26. §-át, – a másik, amely az idejüket múlt osztályvizsgálatokat eltörli, s helyettük a tanév végén befejező összefoglalások tartását rendeli el. Az elsőre vonatkozólag az ötödik szakasz rendelkezik, melyet a közoktatásügyi bizottság éppen ezért örömmel üdvözöl, de nem hagyhatván figyelmen kívül azt, hogy a hittudományi karokon a görög nyelv ismerete föltétlenül szükséges, a hittudományi karokra való fölvételt továbbra is a görög nyelv tanulásától javasolja függővé teendőnek. A másodikra nézve a nyolcadik szakasz rendelkezik, melynek rendelkezéseit a közoktatásügy minden ismerője örömmel és megnyugvással veheti tudomásul.

A közoktatásügyi bizottságunk azon álláspontjánál fogva, hogy a hittudományi karokra való fölvételre nézve továbbra is előfeltétel legyen a görög nyelv tanulása, módosítanunk kell az ötödik szakaszt, amelybe nemcsak ezt vettük fel pótlólag, de egyúttal a világosság kedvéért kimondandónak javasoljuk azt is, hogy azok, akik görög nyelv helyett valamely modern nyelvet és irodalmat, illetve hazai élő nyelvet választottak, a hittudományi karok kivételével a tudományegyetemek és egyéb főiskolák valamennyi karára és ezeknek a karoknak valamennyi tanulmányára felvehetők. Az ötödik szakasz első mondata tehát a negyedik sorban ezek után a szavak után: „valamennyi karára” a következőleg pótlandó: „és tanulmányára felvehetők a hittudományi karok kivételével”.

Nem hagyhatjuk végül említés nélkül, hogy a középiskolai oktatásunkban nem szívesen nélkülöznek azt a képző elemet, melyet eddig a görög-pótló tárgyak között a rajzoktatás nyújtott, s éppen ezért figyelmébe kérjük a közoktatásügyi miniszternek, hogy a készülöben levő új középiskolai tanterv keretében a rajzoktatásnak ezt a művelő erejét megfelelően érvényre juttatni szíveskedjék.

Ezek alapján a középiskolákról és azok tanárainak képzéséről szóló 1883. évi XXX. tc. módosítása és az 1890. évi XXX. tc. hatályon kívül helyezése tárgyában benyújtott *törvényjavaslatot az 5. §-on eszközölt módosítással a közoktatásügyi bizottság úgy általánosságban, mint részleteiben elfogadásra ajánlja.*

Kelt Budapesten, a közoktatásügyi bizottság 1916. július 3-án tartott üléséből.

Zsilinszky Mihály s. k.
a közoktatásügyi bizottság
elnöke

Antal Géza s. k.
a közoktatásügyi bizottság
előadója

102

*A külföldi csehszlovák mozgalom olasz- és oroszországi akciói
és azok magyar kormányzati megfigyeltetése*

A

1916 jún. 29

*A M. Kir. Belügyminisztérium körözüvénye a külföldi cseh-szlovák egyesületek államellenes
kiáltványai tárgyában*
ŠOBA, Nitra, Hl. župan dōv. 1916–NŽ
(Gépellt eredeti irat)

2499 szám

vhk.

Magyar királyi belügyminiszter.

Tárgy: A cseh-tót egyesület
államellenes kiáltványai.¹

Szigorúan bizalmas! Kizárólag sajátkezű felbontásra!

K ö r ö z v é n y .

A zágrábi cs. és kir. katonai parancsnokság 1916. évi június hó 25-én 2670 K. szám alatt kelt értesítése szerint az ottani pályaudvaron egyik átutazó katona államellenes röpiratot nyújtott át a pályaudvaron őrtálló katonának ezekkel a szavakkal: „Olvasd, mit dobtak az olaszok részünkre a léghajóból.”

A röpirat cseh nyelven a következőket tartalmazza:

„Szlávok.

A németek és magyarok az egész világnak hadat üzentek, mert azt akarják, hogy minden népnek uraivá legyenek és bennünket szlávokat közönséges rabszolgákká tegyenek, kik csak hallgatni és őket szolgálni tartoznának.

Orosz testvéreink, francia és angol barátainkkal, kikhez az olaszok is csatlakoztak, fegyvert ragadtak, hogy az ellenség hatalmát és vakmerőségét megtörjék.

Keleten orosz testvéreink feltartóztatták a németeket, és legyőzték a törököket, a szerb hadsereg, francia és angol segítséggel ismét harcképes lesz, a megrémült bolgárok előre félnek a bekövetkező megtorlástól. Nyugaton Verdunnél a franciák halálos dőfést mértek a németekre.

Az oroszok, franciák, angolok és olaszok győzelme az elnyomott népek felszabadítását, a cseh-tót állam megalakítását és a délszlávok egyesülését jelenti.

Ti, mindnyájan, kiknek lelkében él a becsületérzés, akiknek ereiben nem víz, de vér kering, emlékezzetek meg, hogy legszentebb kötelességetek azokat gyengíteni, kik benneteket rabszolgákká akarnak alacsonyítani. Legszentebb kötelességetek, hogy megadjátok magatokat az olasz hadseregnek, mint ahogy tették egész ezredeink, kiket a németek és magyarok a szerbek, oroszok és franciák ellen küldöttek.

¹ Br. Perényi Zsigmond belügyi államtitkár átiratából tudjuk, hogy a Belügyminisztérium a külföldi cseh-szlovák mozgalomról rendszeres nyilvántartást vezetett. (L. ME 1917–XII. res.–84. sz.)

Sok ezren, kik megadták magukat, a szövetséges hadseregek részéről szívesen fogadtattak. Sok ezren nemcsak vendégeink óhajtottak lenni, hanem küzdeni is akarnak fegyverrel és karddal véreink hóhérjai ellen.

Ne feledjétek el, hogy míg a németek és magyarok titeket vágóhídra visznek, addig hazátokban tömve vannak a börtönök testvéreitekkel, falvakokban az otthon maradt öregeket és gyermekeiteket felakasztják és agyonlövik, és tömlöcökben sínylődnek vezető embereitek.

Akarjátok-e tehát szlávok, ezekért a németekért és magyarokért feláldozni életeteket, kik tulajdonaitokat megsemmisítik és legalávalóbb módon lövik és akasztják a szláv népességet, csak azért, hogy fajunkat kiirtsák?

Az, aki e kiáltványt elolvassa és tovább is az ellenség mellett harcol, népünk és a jövő nemzedékek átkát fogja viselni.

Győzelmünk biztos, ha ellenállásokat a háborút meghosszabítja, csak a harcot és szenvedéseiteket hosszabbítja meg.

A nemes szláv hazafiak, Maszaryk és Durik² Itáliába jöttek, hogy elküldjék hozzátok e kiáltványt, melyet Stefanik Milán szláv hazafi fog nektek repülőgépből ledobni.

Ezekben a válságos pillanatokban gondolatok kötelességekre, hazánkra és nemzetünkre.

A cseh-tót külföldi egyesület.”³

Mivel feltehető, hogy e kiáltványokból hazatérő katonák több példányt magukkal hoztak, a rendőrhatalóságokat e kiáltványok nyomozására, a feltalált példányok őrizetbe vételére, s a terjesztők felelősségre vonása iránti intézkedések megtételére felhívom. Eredmény esetén ide jelentést kell tenni.

E körözüvény kiadatik:

valamennyi főispánnak,
a székesfővárosi m. kir. államrendőrség főkapitányának,
valamennyi m. kir. határszéli rendőrkapitányságnak és
valamennyi m. kir. csendőrkerületi parancsnokságnak.

Budapest, 1916. évi június hó 29-én.

Sándor [János] s. k.

² Helyesen: Dürich, Jozef (1847–1927) cseh agrárpárti politikus. 1915 tavaszán Benešsel együtt pártja megbízásából csatlakozott a csehszlovák politikai emigrációhoz. A párizsi Csehszlovák Nemzeti Tanács alelnökeként (1916) az oroszországi szervezést kapta feladatul. Konfliktusba került Masarykkal az Oroszországhoz szorosan kapcsolódó Cseh Királyságot szorgalmazó koncepciója miatt, ezért minden funkciójáról lemondott.

³ A külföldi csehszlovák egyesületek fokozatosan a Masaryk-féle Csehszlovák Nemzeti Tanács irányítása alá kerültek. Az olaszországi csehszlovák egyesület elsőként látott neki a csehszlovák légiók szervezésének az átszökött katonákból, a hadifoglyokból és a külföldön élő csehekből, szlovákokból.

B

1916 aug. 19

Honvédelmi miniszteri körlevél a honvéd kerületi parancsnokságokhoz az oroszországi csehszlovák egyesületek 1916. áprilisi kijevei kongresszusáról, 1 melléklettel¹

ME 1916–XII. res.–5224*

(Magyar nyelvű eredeti irat)

11942. szám.

eln.1.–1916.

Cseh-tót kongresszus

Kiewben.

Valamennyi honvéd kerületi parancsnokságnak

Állomáshelyeiken.

Budapest, 1916. évi augusztus hó 19.-én.

„A hadsereg főparancsnokság arról értesült, hogy folyó évi április hó végével a csehszlovén² egyesület által *K I E W B E N* megtartott kongresszuson felhívások bocsáttattak ki, melyeknek alap-gondolata a cseh és tót nép felszabadítása és egy cseh-tót hadsereg csoport felállítása,³ amelynek az alapját a cseh-tót dandár fogja képezni. Továbbá a cseh-tót hadifoglyok felszabadítása és az Oroszországban tartózkodó csehek és tótok részére egy hadiadó kivetése.⁴

Ezen felhívást kinyomatták.

Miután fennáll a veszély, hogy ezen nyomtatványok a Monarchia mindkét államába és a hadseregbe becsempésztetnek, a hadsereg főparancsnokság a hadrakelt sereg körletében a szükséges elővigyázati rendszabályok iránt már intézkedett.

Hasonló óvintézkedések az alárendelt parancsnokságoknál – különösen a póttesteknél – megteendők.

Kiadatik a cím szerint. Zágrábban horvát nyelvre fordítandó.

A miniszter rendeletéből:

Csáky ezr. s. k.

* „Magyar Királyi Honvédelmi Minister” feliratú címeres íven.

¹ A körlevelet és mellékletét „Cseh-tót kongresszus Kiewben” tárgymegjelöléssel a honvédelmi minisztérium egyidejűleg megküldötte gr. Tisza István miniszterelnöknek is (ME 1916–XII. res.–5334). Az irat hátlapján ezzel kapcsolatban az alábbi elnöki osztályi intézkedést találjuk: „Ő Ex[cellenciá]ja [é. Tisza] benti iratokat belügyminiszter úrnak óhajtotta volna megküldeni. Miután nevezett miniszter úr a honvédelmi miniszter úrtól hasonló átiratot kapott, az iratok megküldésének szükséges volta esedik; ennél fogva *ad acta*. Bp. 1916. szept. 20. K[azy]–D[rasche-] L[ázár].”

² É. csehszlovák.

³ A kiemelések piros ceruzával aláhúzva.

⁴ A párizsi Csehszlovák Nemzeti Tanács kezdeményezésére 1915 tavaszától igyekeztek a hadifoglyokat csehszlovák légiókká szervezni.

Melléklet:

[1916 aug. 17]¹

Honvédelmi miniszteri körlevél melléklete az 1916. ápr. 25-máj. 1. között Kijevben tartott cseh-szlovák kongresszus lefolyásáról és határozatairól²

ME 1916–XII. res.–5224

(Német nyelvű sokszorosított irat fordítása)

Másolat a 11.942/el. 1.–1916. H.M. számhoz.

Präs. 15.734 számhoz.

Cseh-szlovák kongresszus Kijevben

1916. április 25-én³ délelőtt 11 órakor kezdődött a városháza termében az oroszországi cseh-szlovák szervezetek kongresszusának első ülése. A kongresszuson részt vettek delegátusok Pétervárról, Moszkvából, Ekaterinoslavból, Ekaterinodarból, Odesszából, Harkovból, a doni Rosztovból, Volhíniából, továbbá varsói és kievi cseh-szlovák szervezetek képviselői, összesen 60 bizalmi. A kongresszuson jelen voltak mint vendégek többek között a következő személyek: Dr. T. Potoczniak,⁴ Dr. R. Klisicz, D. Ilicz, a külföldi szláv komiték tagjai, A. Posposzil gimnáziumi igazgató, W. Czerwinka vezérőrnagy, W. Demczenko, Florynskij prof., a Duma tagjai, W. Trojanow ezredes, a szerb hadsereg és a cseh önkéntes hadtest egy tucat tisztje.

Az oroszországi cseh-szlovák szervezetek szövetsége vezetőségének képviselőiben megjelentek W. Czermak⁵ elnök, J. Klecanda⁶ titkár és A. Weltz, T. Kej és T. Morawiec választmányi tagok.

Az első ülést a szövetség elnöke, W. Czermak nyitotta meg. A cár szavaihoz kapcsolódva Oroszország szerepéről a szláv ügyben, a szónok rámutatott arra, hogy cseh ezredek többször szándékosan megadták magukat, hogy cseh-szlovák katonák Ausztriában felláadtak, és hogy a cseh vidékeken a szláv szolidaritás 1500 híve halt mártírhálált. Üdvözlő beszédében megemlítette továbbá, hogy az Északamerikai Egyesült Államokban másfél millió cseh és szlovák foglalt nyíltan

¹ A hivatalos másolat kelte.

² A beszámoló valószínűleg az osztrák hadügyminisztériumból vagy közvetlenül az AOK-tól került át a magyar honvédelmi minisztériumhoz. Az 1916. április végi kijeji cseh-szlovák kongresszus az oroszországi cseh-szlovák mozgalom gyors radikalizálódását jelezte. Főként a Čechoslovan című folyóirat körül csoportosuló kijeji csoport (B. Pavlů, J. Klecanda és mások) követelték egyre erőteljesebben az önálló csehszlovák hadsereg létrehozását, az általános csehszlovák nemzeti adó bevezetését és forradalmi alkotmánygyűlés összehívását a külföldön élő csehek és szlovákok képviselőiből, amely azután hivatalosan is megüzenné a háborút Ausztria-Magyarországnak.

³ A kiemelések piros ceruzával aláhúzva, kisebb részben magában a jelentésben is kiemelve.

⁴ L. az 53. B irat 3. jegyzetét.

⁵ Bohumil Václav Čermák (1870–1921) egy Péterváron működő belga üzem igazgatójaként kapcsolódott be az oroszországi csehszlovák mozgalomba. 1915 márciusában az oroszországi Csehszlovák Egyesületek Szövetségének elnökévé választották. Az 1916. áprilisi kijeji konferencia után Pavlůval és Klecandával együtt a Masaryk vezette külföldi csehszlovák mozgalom egysége mellett foglalt állást. A Csehszlovák Nemzeti Tanács Štefánik által 1917-ben ismét létrehozott oroszországi részlegének ő lett az első elnökhelyettese. 1918-ban a szovjet-orosz kormány elfogatta, és csak az év végén engedték szabadon. 1920-ban rövid ideig Csehszlovákia bukaresti nagykövetségént dolgozott.

⁶ Jiří Klecanda (1890–1918) a pétervári cári akadémia segédkönyvtárosaként a világháború kezdetétől bekapcsolódott az oroszországi csehszlovák mozgalomba. Tagja volt annak az 1914. szeptember 17-i, immár második csehszlovák küldöttségnek, amely az orosz cárhoz eljuttatott emlékiratban vázolta a csehszlovák követeléseket. Az oroszországi Csehszlovák Egyesületek Szövetségének titkára, majd 1917-ben a CSNT oroszországi részlegének titkára volt. A szibériai csehszlovák légiókkal kapcsolatos megbízatását teljesítve, út közben halt meg.

állást a négyes szövetség mellett, szervezkedett az osztrák-német csehszövénnyel szembeni harcra, és hogy Masaryk és Dzurych Ausztriából menekült birodalmi gyűlési képviselők is támogatják ezt a harcot. *A kongresszus célja* – vélte a szónok – elsősorban annak *a problémának a megoldása, milyen módon szolgálhatják a csehek a mostani küzdelemben a szláv ügyet*, és hogyan hozhatnának rendszabályokat a békeidőre az ellenség gazdasági legyűrésére.

A kongresszus díszelnökéül a szónok javaslatára T. Burczakot választották meg, aki ez alkalomból üdvözlő beszédet tartott, amelyben a város nevében köszöntötte a delegátusokat.

A Fenséges Úrnak (a cárnak) küldött hódoló távirat közzététele után *felolvasták S. Sasonov külügyminiszter*, báró Szilling, Zaleskij prof. és *sokan mások táviratát*. Ezután a külföldi cseh szervezetek jelenleg beteg vezetőjének, Masaryk professzornak levelét. E levélben Masaryk prof. rámutat arra, hogy nemcsak a szlávok, hanem a szövetségesek is Oroszországot tekintik az európai háború fő tényezőjének, aminek a szlávok, de főleg a csehek számára nagy erkölcsi és politikai jelentősége van.

Florynszkij professzor rövid felszólalásában önállóságuk elnyerését kívánta a cseheknek.

*Jan Orsag*⁷ *szlovák delegátus* hangsúlyozta a cseh-szlovák szövetség szükségét.

A cseh önkéntes hadtest nevében az ősz lövészparancsnok, a 60 éves *Hajduk* üdvözölte a kongresszus résztvevőit.

A „Narodni Listy” volt szerkesztője, B. Pavlu kijelentette, hogy angliai tartózkodása során meggyőződött róla, hogy Masaryk professzor és munkatársai a maguk nevében működnek, holott kielégítő felhatalmazásokkal rendelkeznek ahhoz, hogy az *egész cseh nép* nevében fejtsék ki tevékenységüket. *Jobb jövőre a cseh népek* – vélte a szónok – *csak Ausztria romjain nyílnak kihatása*.

J. Klecanda ügyvezető titkár a szövetség tevékenységéről szóló évi jelentésében azokat *az okokat taglalta, amelyek gátlón állottak útjába a cseh-szlovák hadsereg eszméje megvalósításának. A szövetség tevékenysége ezért* másra irányult, éspedig *hogy nagy számú képzett cseh munkást küldjön honvédelmi célokra*.

Dr. Potoczniak (horvát) hangsúlyozza a szerb, horvát és szlovén nép *egységét; ezek szintén csak az osztrák monarchia romjain építhetik fel jövőjüket*.

Végül W. Wondrack, a hadsereg-bizottság elnöke, dicsérettel emelte ki a *cseh légiósok* érdemeit *a francia fronton*, amikor elsőként törték át a német vonalakat Arras-nál.

Wondrak felszólalása után az egybegyűltek viharos ünneplést rendeztek a csehek tiszteletére.

Végül elénekelték az orosz és a szláv himnuszt.

1916. április 28.

A kongresszus második napját az elnökség megválasztásának, minden egyes delegátus meghatalmazása ellenőrzésének, az egyes bizottságok összeállításának és hatáskörük körvonalazásának szentelték.

Megválasztottak: *a kongresszus elnökéül H. Indrisk, alelnökeiül W. Szwychowski, J. Orsag, W. Miller és W. Czerwenyja, titkáruk T. Dismas*.

Összeállítottak egy pénzügyi-hadi-szervezési bizottságot, valamint egy bizottságot vitás ügyek elintézésére.

A harmadik kongresszusi napon *Indrisk* elnök nyitotta meg az ülést, s a külföldi szláv komité tagjának, dr. Potoczniaknak adta meg a szót. Utalva a délszlávok és a cseh-szlovákok közös céljaira, a szónok az intenzív közös munkára buzdított, amit mihamarább meg kell kezdeni. Hangsúlyozta, *hogy a szlávok a fegyveres erővel fenntartott osztrák iga alól csak fegyveres erővel szabadíthatják fel magukat*.

A második szónok *Klecanda* szövetségi vezetőségi titkár volt, aki beszámolt *a szövetség működéséről* az elmúlt évben. A szövetség széleskörű tevékenységének illusztrálására idézett néhány statisztikai adatot, és felemlítette, hogy *ez a tevékenység három irányú volt, éspedig:*

⁷ Jan Ország (1860–1922) varsói szlovák nagykereskedő, a varsói Slovenská Beseda nevű egyesület elnöke, az oroszországi szlovák egyesületek szövetségének alelnöke volt. Tagja volt az orosz cárral fogadott második csehszlovák delegációnak (1914. szept. 17.).

- 1.) a cseh önkéntes hadtest kibővítése és fokozatos átalakítása cseh hadsereggé;
- 2.) képzett cseh és szlovák foglyok munkájának racionális felhasználása a honvédelem céljaira;
- 3.) Oroszországban tartózkodó szláv származású ellenséges alattvalók érdekeinek védelme.

A szónok megjegyzi, hogy az *első irányban* formális jellegű körülmények folytán a szövetség működése a szorgos igyekezet ellenére sem hozta meg a kívánt eredményt. Mindazonáltal jelentékenyen emelkedett a cseh önkéntes hadtestbeliek száma a korábbi állapothoz képest. A szövetség tevékenységét főleg abban az irányban fejtette ki, hogy a hadifoglyok soraiból ipari célokra munkaerőt mozgósítson. E tekintetben kiváló a teljesítményük. Az egyes koncentrációs táborokat elválasztó mérhetetlen távolságok és a különösen nehézkes közlekedés folytán sok erőt és időt kellett az előkészületi munkákra: a foglyok hivatás szerinti lajstromozására és elosztására fordítani, és csak azután kezdhették meg kiküldésüket a különböző vállalatokhoz.

A szervezési munka most már befejeződött, és a különböző gyári üzemekben elhelyezett munkásokon kívül a szövetség kb. 20.000 cseh és szlovák nemzetiségű fogoly munkára ajánlközásával rendelkezik és ugyanennyi igénnyel munkaerőkre.

Tekintettel a szláv hadifoglyok helyzetének hamarosan várható javulására, az ezirányú tevékenység könnyebben fog lebonnyolódni, ami még jobb eredményekre vezet majd.

Nagy nehézségekkel találkoztak a harmadik irányban is. A központi szerveknek a szlávok iránt jóakarató kapcsolatait nem tekintve, az alsóbbfokú hivatalnokok az ellenséges államokból származó foglyok ellen kiadott megszorításokat a szláv foglyok kárára is értelmezték, ami elősegítette a félreértéseket, melyeknek kiküszöbölése sok munkát kívánt meg a szövetség és egyes tagjai részéről.

Befejezésül kiemelte az előadó, hogy már elérték a szövetség [kapcsolatának] tökéletes megszilárdulását az entente-országokban Masaryk professzor vezetésével működő cseh szervezetekkel.

1916. április 29.

A cseh-szlovák kongresszus tegnapi ülésén beszámolót tartottak: a szövetség titkára, a revíziós bizottság képviselője, végül a „Czechoslovan” szerkesztője, Bohdan Pavlu a külföldi cseh-szlovák szervezetek vezetőjénél, Masaryk professzornál tett látogatásáról.

Pavlu beszámolóját nagy érdeklődéssel hallgatták. A szónok végül úgy nyilatkozott, hogy a cseh nép politikai teendői vezetésének a cseh nép által erre felhatalmazott vezetők – akik közé, véleménye szerint, most Masaryk prof. és Dzurych képviselő tartoznak – kezében kell lennie.

A gyűlés elhatározta, hogy Masaryk professzorhoz üdvözlő táviratot intéz és szolidárisnak nyilatkozik a párizsi cseh szervezetek határozatával. Ez a határozat úgy szólt, hogy politikai kérdésekben külföldön csakis és egyedül a Masaryk professzor és Dzurych képviselő vezette külföldi cseh komité nyilatkozhat a cseh nép nevében.

Tuczek beszámolt a most cseh-szlovák vadászezrednek nevezett cseh önkéntes hadtest tevékenységéről.

Ennek az ezrednek a bizonyítványát leginkább a tisztjeinek és közkatonáinak kiosztott kitüntetések jelentik. Összesen 830 önkéntest tüntettek ki keresztekkel és Szt. György-érdemérmekkel.

A cseh önkéntes hadtest ún. „Kievi Alap”-ja kormányzójának beszámolójából kitűnt, hogy ezen alap javára Kiebben 50.868 rubel 27 kopeket gyűjtöttek, és hogy a háború befejezte utáni időre öt év tartamára évi 31.502 rubel 70 kp összegű járulékot jelentettek be, ami az eddig beszédett hányaddal együtt összesen több mint 200.000 rubelt tesz ki.

1916. május 1.

A kongresszus 4. napjának délelőtti ülését az egyes bizottságok munkájának szentelték.

Az esti ülést H. Indrisk elnök nyitotta meg, felolvassa a gyűlésnek egy üdvözlő táviratot Spalajkowicz pétervári szerb követőtől. Rövid vita után úgy határoztak, hogy áttérnek a szövetség további tevékenységének megtárgyalására.

J. Klecanda, a szövetség titkára referátumában kifejtette, hogy a szövetség tevékenysége főleg [a következőkből] áll:

- a) a cseh-szlovák hadsereg megszervezése,
- b) a foglyok gondozása,
- c) hírszolgálat,
- d) politikai kérdések,
- e) az alapszabályok megváltoztatása,
- f) pénzügyi kérdések.

A cseh-szlovák hadsereg felállításának problémája mindinkább aktuálissá válik, amilyen mértékben a háborús események megérnek a végső fordulatra. Erre való tekintettel a szövetség feladata lesz minden erőfeszítést megtenni a csehek és szlovákok érdekeinek megvédésére. Ami azonban a foglyokat illeti, a szövetségnek még sok dolga lesz, mert ennek az ügynek a végleges kedvező elintézésétől függ az Oroszországnak az ipar terén nyújtandó segítség. A hírszolgálati munkát ugyancsak nagyobb arányúvá kell tenni, mert *az orosz társadalom* – a szónok véleménye szerint – *főleg az alföldön*⁸ *különösen rosszul tájékozott cseh-szlovák kérdésekben.*

Ez az állapot egyáltalában nem kívánatos. A kárt ellensúlyozandó el kell kezdeni népszerű, tudományos adatokon nyugvó röpiratok kiadását.

Politikai téren a szövetség kötelessége, hogy mindent megtegyen annak érdekében, hogy a *csehek baráti népként való elismerése ne korlátozódjék a hivatalos orosz körökre, hanem a széles néprétegekben is visszhangra találjon.*

Ami az alapszabályok megváltoztatását illeti, a szónok úgy nyilatkozott, hogy a munka felgyülemzése miatt a csak öt tagból álló vezetőség a vállalt munkákat nem győzheti, ezért indokolt volna egyes szekciók képzése. Egyelőre *a következő csoportokat alakíthatnák meg: egy szervezési-katonai, konzuli-politikai, egy fogolyügyi, nemzetiségi-kulturális és pénzügyi, nemzetgazdasági, és szükség esetén egy szekciót cseh-szlovák ügyek számára.*

A kongresszus negyedik napjának befejezése

Marek delegátus (szlovák) támogatja külön szerv alakítását a cseh-szlovák ügyekre, mert a szlovák kérdés különösen komplikált, az oroszok azonban ebben a tekintetben mind teljesen tudatlanok, s ez félreértésekre ad alkalmat. *A szónok megállapítja, hogy a szláv foglyok közül éppen a szlovákok a legelhanyagoltabbak. A szövetség vezetősége számtalan levelet kapott, amelyek arra utalnak, hogy a szlovákok sokszor barátságtalanok, sőt néha éppenséggel ellenségesen viselkednek a csehekkel és a szlávokkal szemben. Ennek a szomorú jelenségnek az okát a szlovákok nemzeti életkörülményeiben kell keresniünk Magyarországon. A magyarok sok éve alkalmazott magyarosítási módszere, amely vaskézzel fojtotta el csírájában a nemzeti élet megnyilvánulását az iskolázás, az irodalom és sajtó területén, kétségtelenül nyomot hagyott a szlovák népben, mely részben idegen és ellenséges tényezők előtt hajolt meg.*⁹

Minden erővel ki kellene használni a mostani időpontot, amely kedvez a nemzeti munkának a szlovák foglyok körében, és a szlovákokat már most elő kellene készíteni a nemzeti tekintetben a jövőben reájuk váró feladatokra.

Végül megemlíti a szónok, hogy nemsokára Oroszországba látogat az amerikai Szlovák Liga delegációja; kéri tehát, hatalmazza fel a kongresszus a szövetség vezetőségét, hogy tárgyalásokat kezdjen ezzel a Ligával a közös munka tökéletesen egységessé tétele érdekében.

J. Ország delegátus támogatja az előző szónok javaslatát.

T. Kowarzik kiemeli az emberiség természetes törekvését nagyobb állami egységek alakítására és ajánlja a szlávoknak, térjenek erre az útra.

B. Pavlu (szlovák) azt bizonyítja, hogy a cseheknek és szlovákoknak önálló cseh-szlovák állam létesítésére kell törekedniük, minden politikai, gazdasági és hadügyi kérdés közös képviselővel. Be kell bizonyítanunk – folytatta a szónok –, hogy lehetséges az együttélés egy fedél alatt anélkül,

⁸ É. vidéken.

⁹ Ez a kiemelés a lapszálon is megjelölve, a „vaskézzel” szó kétszer aláhúzva, a lapszálon kérdőjellel.

hogy egyik a másikat magába szívna. A két nemzet faji és nyelvi közösségét mérlegelve arra a végkövetkeztetésre jut a szónok, hogy a csehek és szlovákok leginkább egymással rokonok, és többször volt alkalma szlovák parasztoktól hallani azt, hogy a cseh és a szlovák nyelv, ha másképpen is hívják, mégis azonos.

A vitában részt vett S. Koniczek, B. Wondrak, Riksi és J. Brabec.

A kongresszus utolsó napja

A cseh-szlovák kongresszus az alábbi határozatot fogadta el:

Törekszünk – a cseh és szlovák nép teljes felszabadítására és az *egyenjogúságra és azonos állásra alapított cseh-szlovák állam alapítására*, amit indokol a történelem, mindkét nép mostani nemzeti kultúrája és politikai érettsége.

Lelkesít népünk ősrégi törekvése szabadságra és egyenjogúságra, vezérel a velünk született tisztelet a lelkiismereti és gondolatszabadság iránt, a haladás és kultúra szeretete, *kéz a kézben haladunk az antanthatalmakkal és kinyilatkoztatjuk szolidaritásunkat harcukkal* a kisebb nemzetek önrendelkezési jogáért és a nemzetközi jog tiszteletben tartásáért.

Bízunk a szlávok erejében és hatalmában és meg vagyunk győződve, hogy a szlávok és a szövetségesek győzelme Európának és az emberiségnek hasznára fog válni. *Ezt a győzelmet csakis a porosz militarizmus, az osztrák világuralmi törekvés teljes széttűzésével, Ausztria-Magyarországnak a Habsburg-monarchiában élő szláv népek segítségével való megbénításával lehet kivívni; éppen erre irányul minden igyekezetünk és evégből állítottuk fel a cseh-szlovák hadsereget.*

Ez indokoltól vezérelve minden erőfeszítésünket a germanizmus ellen háborúskodó antant-hatalmak akciójának, és főleg Oroszországnak a szolgálatába fogjuk állítani, gondolva a megkínzott Szerbia sorsára és a szláv szolidaritás megrendíthetetlen alapfeltételére.

Legvégül megállapították azoknak a táviratoknak a szövegét, amelyeket a kongresszus nevében a francia köztársaság elnökének, az angol, a szerb, az olasz, a belga királynak, a japán császárnak, továbbá *Spalajkowicz pétérvári* szerb követnek akarnak küldeni.

A fent említett táviratok mind annak a reménynek adnak kifejezést, hogy az elnyomott nemzetek felszabadításáért folytatott háború lehetővé fogja tenni a független cseh-szlovák állam megalapítását.

Ezzel zárult a kongresszus.

A másolat hitelül:

Budapest, 1916. augusztus hó 17-én

Kozák s. k.

s. h. igazgató

M. Kir. Honvédelmi Minis[terium

Elnöki Kiadó Hivatala

[körpecsétje]

103

*Iratok a Külföldi Németség Egyesületének a magyarországi németek ügyében
von Bethmann-Hollweg német kancellárhoz intézett memorandumáról*

A

1916 aug. 1

*A Külföldi Németség Egyesülete elnökének, von Rainsmann-nak von Bethmann-Hollweg német
kancellárhoz címzett kísérőlevele a magyarországi német tárgyú emlékirathoz, 1 melléklettel*

PA AA, Bonn, Öst. 92, No. 10. Bd. 5. – A 20.608

OL Filmt. PA 42.038

(Német nyelvű eredeti irat fordítása)

Berlin B. 62. 1916. aug. 1.

Verein für das Deutschtum im Ausland
Elnökség és ügyvezetés
Kurfürstenstrasse 105
4748/1916 sz.

Excellenciádnak

bátrak vagyunk átnyújtani a mellékelt emlékiratot a magyarországi némettség támogatásának szükségességéről azzal a sürgős kéréssel, hogy a fejtegetéseknek szíves figyelmét szentelni kegyeskedjék.

A Külföldi Németség Egyesületének
elnöke
von Rainsmann

Melléklet:

1916 aug. 1

A Külföldi Németség Egyesületének „Német híd Kelet irányában” című emlékirata

Külön jelzet nélkül

(Német nyelvű eredeti irat fordítása)

Ha tetteleg és valóságosan „Keletre akarunk lovagolni” – és ehhez ma még inkább, mint a XII. század nagy német gyarmatosítási idejében hozzátartozik a Dél-Kelet is – akkor komolyan meg kell fontolnunk, hogy az élő hidak nem mállanak el. A hivatalos magyar népszámlálás szerint Szent István koronájának országaiban több mint 2 millió német él; a valóságban bizonyára kitesznek két és fél milliót. Ők a támaszpontjai a birodalmi német gazdasági kapcsolatoknak Kelet felé; az erdélyi szászok, a nyugat- és dél-magyarországi németek térségében még sok telepítési terület van földrészünk leggyümölcsözőbb földjével. A Bánátban a török háborúk után a német szorgalom mocsárból és pusztaságból a birodalom gabonátárát hozta létre és dús bortermelést, amilyen másutt nem ismert Közép-Európában. Brassótól és Nagyszebentől vezetnek a természetes kereskedelmi utak Bukarestbe és Konstantinápolyba, Temesvárról Belgrádba, Niš- és Szalonikibe és azon túl ismét Konstantinápolyba. *Mindennemű bányakincs* vár még felszínre hozásra; széleskörű tevékenység nyílik az *ipar* új ágaiban.

A magyarországi németek kultúrája azonban csökken, és segítségük a távol jövőben elvész, ha egy rövidlátó politika betemeti előlük a német művelődés forrásait. Igaz, hogy az erdélyi szá-

szoknak még van bőségesen tagolt német iskolarendszerük autonóm országos evangélikus egyházuk védelmében, amely a legutóbbi időkben állami támogatást is élvez, amire törvényes joguk van; de körülbelül *tízszer annyi* német Magyarország többi részén teljesen nélkülözi iskoláit. Az 1872. évben még volt Magyarországon – a magyar közoktatási miniszter jelentései szerint – 1810 német népiskola, ebből mintegy 250 Erdélyben. Ezek birtoklása ma is megrövidítetlen Erdélyben, de a többi országrészben néhány nyomorúságos maradványon kívül majdnem mind eltűnt. A német parasztgyermek Dél- és Nyugat-Magyarországon semmit sem tanul a magyar iskolában, mert nem érti a nyelvet, amelyre a német környezet mindennapjaiban nincs szüksége, s az iskolás fiúkat és lányokat a városokban elidegenítik nemzetiségüktől, hacsak – elenyészően csekély töredéküket – nem helyezik el súlyos anyagi áldozatok árán erdélyi magasabb iskolákba, ahol sajátosságuk fennmaradhat.

Így nevel a magyar állam a *saját* legnagyobb kárára lassanként egy népeiséget, amely végül elveszti ellenállóképességét más nemzetiséggel szemben. Ezzel *nem a magyaroké* lesz a fő nyereség, hanem a *szlávoké* és talán a *románoké*. Észak-Magyarországon a németiséget ily módon nagyrészt a szlováksághoz vezetik, mert természetes nemzetiségi művelődési lehetőségeiktől megfosztva elvesztették belső tartásukat, és megfogta őket a körülvevő szlávosság. Ez a folyamat belátható időn belül tovább folytatódik, ha a magyarországi németiség *nem kapja vissza a maga egészében német tanügyét*. A magyar kormánynak ezt jól felfogott saját érdekében meg kell tennie, és az ügy a német birodalmat is eléggé közölről érinti, mert nem lehet számára közömbös, hogy fennmaradnak-e nemzetiségük előőrsei mint ilyenek; elszlávosodásukat éppúgy, mint esetleges elmagyarosodásukat nem feladatunk támogatni a szövetségi viszony védelmében, nem méltó a Birodalomhoz, mely titáni erővel élethalálharcban a mélybe sodorja a sötétség erőt.

A német birodalmi kormány feladatának az tűnik, hogy tapintattal, de egyben hajlíthatatlan határozottsággal hasson a magyar szövetségesekre, akik most leginkább felmérhetik a német barátság és erő értékét, teljesítsék a német nemzetiségű magyar állampolgárok irányában, amire „a nemzetiségek egyenjogúságáról” szóló *magyar* törvény a magyar kormányt kötelezi. Ezen (1868. évi) törvény 17. paragrafusában szó szerint ezt mondja ki: „A közoktatási miniszter köteles az államin-tézetekben [é. az állami iskolákban] a lehetőségig gondoskodni arról, hogy a hon bármely nemzetiségű, nagyobb tömegekben együtt élő polgárai az általok lakott vidék közelében anyanyelvükön képezhessék magokat egészen addig, hol a magasabb akadémiai képzés kezdődik.”¹

Okvetlenül szükséges, hogy az Erdélyen kívül Magyarországon élő jóval több mint kétfélmillió német népeisége számának megfelelően *mindennemű német tannyelvű iskolát* kapjon, de legalábbis engedélyeztessék nekik, hogy ilyen *iskolákat létesítsenek, és e célból minden megszorítás nélkül pénzt gyűjtsenek*. Pontosán ehhez a célhoz vezetne a legrövidebb időn belül egy *magyarországi német kultúregylet* alapítása *az országban*.

És *most*, midőn a magyar állam és a magyarság fennmaradása egyenesen a hatalmas német segítségtől függ, van a legalkalmasabb, a soha vissza nem térő pillanat, amikor a szövetséges e baráti megkeresésének kilátása van a sikerre, ha a kérelem nyomatékos anélkül, hogy azzal a magyarok nemzeti öntudatát meg kellene sérteni. A „német–magyar érdekközösség” jelszavának a magyaroknál éppen most magas az árfolyama. A Kárpátokban *mi* eszerint *cselekedtünk* a harcokban; a berlini egyetemen tanszéket kell létesíteni Magyarország története és a magyar irodalom számára; a háború óta magyar nyelvtanfolyamokat szerveztek berlini szabad főiskolákon; Ausztria fővárosában is beiktatták a háború alatt a magyart a magasabb iskolák tantervébe, ott és itt is tekintet nélkül a szükséglet kérdésére. Így azután illőnek tűnik *megemlíteni magyarországi néptársaink legegységesebb létfeltételeit is*. Még egy, a magyar korona országai számára létesített német egyetem is erős népszerűségnek örvendene. Csak Olaszország hadüzenete Ausztria-Magyarországnak akadályozta meg, hogy az Ausztriában élő olaszok számára egyetemet alapítsanak, pedig ezt a népeiséget a magyarországi németek legalábbis háromszorosán túlszárnyalják!

¹ Az eredetiben az idézet végig aláhúzva. – A nemzetiségi törvény (1868:XLIV. tc. „a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában”) szövegét l. Iratok I. köt. 162–167. l., az idézett hely a 165. lapon.

Bár mindenképpen elismerjük a magyarság katonai teljesítményét a háború folyamán, mégis figyelembe kell venni, hogy a magyarok nemzeti öntúlbecsülése a hadi események következtében aggasztóan magas fokot ért el. Egy magyar „bajtársi egyesület” alapítása alkalmával ezt írta a Pesti Napló (1916. július 9-én): „Sokak csodálatára megmutattuk, hogy a harcokban egyenlőek tudunk lenni Hindenburg és Mackensen katonáival. Dicsekvés nélkül mondhattuk, hogy *a magyarok ismételten túltettek még Hindenburg és Mackensen oroszokként küzdő katonáin is.*” És Apponyi gróf, Magyarország legnépszerűbb személyisége „a magyar nemzet óriási érdemeiről” beszél (Budapesti Hírlap, 1915. november 9.), „a megtámadott Közép-Európa megmentéséről”, és ezért a jövőre nézve a magyar nemzet e két „dogmáját” állítja fel: „Magyarország önálló államiságának és egységes nemzeti jellegének kialakítása”. Ez – az 1910. évi hivatalos magyar népszámlálás alapján – az össznépeesség 51,9 százalékának magyarosítását jelenti.

A magyar politikusok és újságírók a legélesebben rosszalhatták, hogy az 1916-os újevi ütközetről szóló osztrák-magyar vezérkari jelentés a magyarokat „hivatalosan néptörzssé degradálta”, és hogy a jelentés „a magyar nemzet fiait összekeverte az osztrák néptörzsek fiaival” (Pesti Hírlap, 1916. január 19.), mert ebben a jelentésben azt a mondatot merészelték leírni, hogy „A csapatok összetételét tekintve újev éjszakáján része volt a győzelemben a Monarchia minden nemzetiségének”.

A magyaroknak ez az öntudata, amelyet, tekintettel az ilyen szimptomatikus kijelentésekre, tárgyilagosan betegesnek jelölhetünk, a háború után még mértéktelenül növekedni fog, ha nem *intjük* őket teljes barátságban és határozott nyugalommal *ésszerűsége*re. Ha azonban ez nem történik meg, akkor az lesz az eredmény, hogy a nem magyar népeket Magyarországon még jobban elidegenítik az államtól, mint amennyire már most is vannak, amiből közvetlenül a háború után az irredentizmus minden elképzelhető formájának kell kialakulnia. Ez a legvégzetesebb új bonyodalmakhoz vezethet és fog vezetni – végzetesre nemcsak a magyarok és a magyar állam számára, hanem a Habsburg Monarchiára és a Német Birodalomra nézve is, amelynek csak egy önmagában szilárd államalakulat értékes szövetséges. Idejekorán inteni a megfontoltságra ezért nemcsak szövetséges kötelesség, hanem a birodalom számára az önfenntartás kötelezettsége is, mert Magyarország nem magyar nemzetiségei körében máris sokasodnak olyan hangok, amelyek felelőssé teszik a Német Birodalmat az évről évre élesebben támadó magyarosítási politikáért, amit a hatalmas Német Birodalom megakadályozhatna, ha akarná. Egyedül ennek a széles körű felfogásnak köszönheti Németország Románia barátságatlan magatartását – egy román küldöttség még 1914 tavaszán határozottan kijelentette a bukaresti német követ előtt, hogy Románia háború esetén *nem* állna Ausztria-Magyarország és a Német Birodalom oldalára, ha nem szüntetik meg a magyarországi románok elnyomását. A szerb konfliktust Ausztria-Magyarországgal, ami a mostani háború külső indítékát adta, mindekelőtt *szintén* a magyarországi belső magyar-szerb ellentét idézte elő.

A magyarországi németeket, már csak az országban való földrajzi eloszlásuk folytán is, kevésbé fogja érni bármily természetű irredentizmus; de fel fogja örölni őket a mindenki harca mindenki ellen, ha nem avatkozik be nagyon hamar egy előrelátó német diplomácia, hogy megmentse a magyarságot önmagától, és megőrizze az összeomlástól a német hidat Kelet irányában.

Utolsó, de nem lényegtelenebb tényezőjeként a német oktatásügy további magyarországi elnyomása kérdésének megemlíthető káros hatása az osztrák-magyar haderő ütőképességére. Amilyen mértékben visszaszorítják Magyarországon a német nyelvet, a közös hadsereg nyelvét, oly mértékben kerül komoly veszélybe az egységes vezénylet és a megértés a különféle csapattestek között, amelyeket a modern háború a korábbinál inkább sokszor a legszorosabb érintkezésbe és kölcsönhatásba hoz egymással. Egyedül a német nyelv biztosíthatja minden részleg kapcsolatát és maradéktalan, folyamatos kiegészülését. Ha azonban a radikális magyar pártok törekvései ugyanolyan mértékben nyernek teret, mint ahogyan az elmúlt harminc évben állandóan növekvő sikerrel történt, akkor belátható időn belül keresztülviszik a császári és királyi hadsereg magyar részénél a magyar vezényleti és seregnyelvet; ez azonban e hadsereg teljes kettéosztását és magyar részének felbomlását is jelentené, hiszen a magyarok mint nemzeti kisebbség nem tudnának megbirkózni a most szervesen kapcsolódó osztrák rész támasza nélkül az akkor kétszeres erővel ellenük forduló elemekkel. Min-

Kemény G. Gábor: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában, VII. 1914–1916.

denekelőtt tehát *a magyarság* fizetne rá erre, mert Magyarország egy balkáni állam rangjára süllyedne le, amely belsőleg szétszakadtan és meggyengülten semmiképpen sem tudna a Kelet újabb támadásának ellenállni.

Újabb híd keletkezne azonban Keletre a magyar uralom és az elsüllyedt *német* kultúra romjain. A Berlin–Bagdad-álmom a világtörténet bohózatává válna, és Nagy Károly Ostmarkjának kapuihoz akkor feltartóztathatatlan erővel ömlene a moszkovita áradat.

A Külföldi Németiség Egyesülete

Berlin, 1916. augusztus 1.

B

1916 okt. 6

*Von Tschirsky bécsi német nagykövet jelentése von Bethmann-Hollweg német kancellárhoz
a Külföldi Németiség Egyesületének magyarországi német tárgyú emlékiratáról*

PA AA, Bonn, Öst. 92, No. 10. Bd. 5.–A 27.318

OL Filmt. PA 42.038

(Német nyelvű eredeti irat fordítása)

Bécs, 1916. okt. 6.

Császári Német Követség

288. sz. 1 melléklet

331. sz. f. é. augusztus 10-i leiratra

Tárgy: a németiség Magyarországon

A Külföldi Németiség Egyesületének* emlékiratára vonatkozóan a magyarországi németiség támogatásának szükségességéről tisztelettel megjegyezni óhajtom, hogy alkalmatlannak, de kilátástalannak is tartom bármilyen lépés megtételét a jelzett irányban.

Engedelmével elsősorban azon kell lennünk, hogy külföldi németeket, akik saját erejükből nem tudnak megmaradni, rávegyünk a visszavándorlásra Németországba, hogy őket ismét az anyaországba vezessük, és azt erősítsük. Ehhez adott esetben ajánlanám a pénzügyi támogatást és otthon föld kijelölését.

von Tschirsky s. k.

* Verein für das Deutschtum im Ausland.

104

Iratok Románia háborús készülődéséhez és hadüzenetéhez¹

A

1916 aug. 5

Sándor János belügyminiszter átírata gr. Tisza István miniszterelnökhöz a brassói határszéli rendőrkapitányság gyimesbükki határszéli kirendeltségének „Románia magatartása és készülődése tárgyában” tett jelentésével kapcsolatban, 1 melléklettel

ME 1916–XII. res. – 4868 (4937 res./916)

(Gépelt eredeti irat)

4090. szám.

Res.

Bizalmas! Saját kezéhez!

Nagyméltóságú Gróf, Miniszterelnök Úr!

A brassói m. kir. határszéli rendőrkapitányság gyimesbükki kirendeltségének Románia magatartása és készülődése tárgyában tett jelentését van szerencsés¹ Nagyméltóságodnak másolatban tisztelettel megküldeni.

Budapest, 1916. évi augusztus hó 5-én

Sándor s. k.

Melléklet:

1916 aug. 1

A brassói határszéli rendőrkapitányság jelentése Sándor János belügyminiszterhez „Románia magatartása és készülődése tárgyában”

ME 1916–XII. res.–4868 (4937 res./916)

(Gépírásos másolat)

Másolat a 4090 res. B.M. számhoz.

A m. kir. határszéli rendőrkapitányság (Brassó) 2819/1916. biz. számú jelentése a m. kir. belügyminiszter úr Ő Nagyméltóságához.

Gyimesbükki kirendeltségem a következőket jelenti:

Az utóbbi napokban Románia magatartása és készülődése felől több ellenőrizhetetlen hír terjedt el nálunk, melyek alkalmasak voltak arra, hogy a határszéli lakosok nyugalmát megzavarják.

¹ Forráskiadványunk nem közölheti azt a nagy diplomáciatörténeti iratanyagot, amely Románia hadba lépésével, illetve annak előzményeivel foglalkozik. Szükségesnek látjuk azonban a két alapokmány, a bukaresti titkos szerződés és a Bécsben átadott román hadüzenet szövegének közlését, mert egyrészt közvetlenül érintik a nemzetiségi kérdést is, másrészt kevésbé ismertek a magyar közvélemény előtt.

¹ A kiemelés kék ceruzával aláhúzva.

Bár tagadhatatlan az, hogy Románia hangulata az oroszok bukovinai sikerei és az izgató politikai ágensek következtében ismét izzóvá kezd válni, s hogy ezen hangulat behatása észlelhető egyfelől a szomszédos hatósági községek látszólag szívélyes, de kissé húzódo magatartásaiból, másfelől pedig abból, hogy a határkapunál levő kereskedelmi érintkezést, jóllehet hónapok óta nincs ott semmi forgalom se, részleges határozat alá vonták, és még abból is, hogy az áruforgalmat Tirgo-Okna és Palánca között 8 napra megszorították azzal, hogy e vonalon a torlódás megszüntetése érdekében a külföldre irányuló szállítmányok felvételét betiltották, minek következménye abban észlelhető, hogy július 24-én már a naponként érkező szokott szállítmányoknak csak a fele jött Gyimesre be, a mai napon pedig a délelőtti órákban még semmi sem, mégis mindezekből korai volna bármely irányba való következtetéseket levonni, mert bármily eszközzel dolgozzon ott az entente, s bármilyen is a közvélemény hangulata, Románia elhatározását sohasem ezek, hanem az elhatározás terére lépéskor adva levő harctéri helyzet fogja irányítani.

Egyelőre még nyugtalanságra ok nincsen, mert a szomszéd határszéli lakosság körében semminemű mozgalom nem észlelhető, s mert a vonaton levő áru- és személyforgalom eddig fennakadás és korlátozás nélkül bonyolódott le, s egyes román utasok maguk is azon nézetet vallják, hogy Romániának bármely irányba teendő elhatározása csakis az aratási munkálatok befejezte, 1916. augusztus 15-én túl fog bekövetkezni.

Mindezek előrebocsátása után, mint jellemző dolgokat, jelentem itten be egy 1916. július 20. napján Jassyban járt román állampolgártól mint szemtanútól vett következő értesülésem:

Azon Franciaországban vásárolt muníció mennyiséget, melyet Románia még a háború kitörése előtt vásárolt meg, s mely muníció mennyiség a háború kezdete óta Oroszország egyik kikötőjében volt lerakva, a múlt héten megkapta. A muníciót orosz kocsikban vitték Jassyig s ottan rakták át, összesen 60 kocsit ilyen rakomány érkezett Jassyba, és ezenkívül még egy másik különvonat is, mely japán gyártmányú ostromágyúkat hozott.

Oroszország és Románia között a forgalom, melyet Oroszország hónapokkal ezelőtt elzárt, ismét helyre állott. Az orosz vonatok gyakran Jassyig futnak be. A vasúti sínek nyomtávolsága Jassyig ki van szélesítve, s Jassyban az orosz szállítmányok átrakhatása végett külön rakodó állomás van létesítve.

Brassó, 1916. évi augusztus hó 1-én.

P. h.

Aláírás,
m. kir. hrsz. r. kapitány,
a kapitányság vezetője.

B

1916 aug. 5

*Sándor János belügyminiszter átírata gr. Tisza István miniszterelnökhöz
a budapesti államrendőrségnek a román főkonzulátus on szerzett észleleteiről tett jelentése”
tárgyában, 1 melléklettel*

ME 1916–XII. res.–4868 (4937 res./916)
(Gépelte eredeti irat)

4098 szám.

Res.

Bizalmas! Saját kezéhez!

Nagyméltóságú Gróf, Miniszterelnök Úr!

Folyó évi augusztus hó 3-án 4063/res szám alatt kelt átiratom kapcsán van szerencsém a budapesti államrendőrségnek a román főkonzulátuson szerzett észleleteiről tett jelentését másolatban Nagyméltóságodnak tisztelettel megküldeni.

Budapest, 1916. évi augusztus hó 5-én

Sándor s. k.

[Rájegyzés:]

Ad acta

Tisza s. k.

Melléklet:

1916 aug. 4

A budapesti rendőrfőnökhelyettes jelentése Sándor János belügyminiszterhez az itteni román főkonzulátusról kiszivárgott értesülések alapján a romániai antantbarát hangulatról

ME 1916–XII. res.–4868 (4937 res./916)
(Gépírásos másolat)

Másolat a 4098 res. B.M. számhoz.
ad 15536/Evb. 1916. VII/26. Wien

Bizalmas.

Jelentés.

A budapesti román főkonzulátus körül említésre érdemes dolog nem történt. Annál érdekesebb a kifejezetten ententepárti Bilciurescu viselkedése. Néhány nap óta erősen lehangolt és tegnap teljesen kedvetlenül töltötte a napot. Amint azt abszolút hiteltérdemlő forrásunk jelenti, ez az elkedvetlenedés összefüggésben áll azokkal az elfogatásokkal és kivégeztetésekkel, amelyeket Ferdinánd király Jassyban és Galacban néhány nap óta elrendelt. E két városban a russzofilek olyan féktelen agitációt kezdtek, hogy félő volt, hogy a rend teljesen felbomlik. A király erre elrendelte, hogy az összes agitátorok letartóztatandók és akik tetten éretnek, azokkal szemben a már előbb elrendelt statáriális eljárás foganatosítandó.

Eme elfogatások során nem egy nevesebb név is szerepel. Így a Jassyban elfogottak között van Kagalmacu¹ volt román miniszterelnöknek a fia is. A király eme radikális intézkedéseinek híre tegnap érkezett meg hiteles formában Bilciurescuhoz és emiatt támadt lehangoltsága.²

¹ É. Kogălniceanu, Mihail.

² Az előző bekezdés közepétől („összefüggésben áll”) a lapszálon ceruzával összekapcsolva, mellette Tisza írásával: „van ennek nyoma a román sajtóban?”

A királyságban azonban az állapot korántsem mondható normálisnak, sőt újabb zavargások várhatók, mert az entente-pártiak a küzdelmet nagy energiával és még több pénzzel folytatják és titokban éppen most van útban egy román hadsereg misszió az entente frontokon. Ez a misszió állítólag csak katonai tanulmány céljából kelt útra, ám a tény az, hogy azért látogatja végig az entente frontokat, hogy otthon élőszóval is nyilatkozhassék a látottakon.

Az entente egyébként még mindig erősen bízik abban, hogy Románia a pártjára áll, ami kifejezést is nyert Bilciurescunak egy tegnap tett kijelentésében.

Amikor ugyanis a letartóztatások és kivégeztetések híre érkezett és ezt a dolgot Pál Ágoston titkárral megbeszélte, a többek között így szólt:

„Ez még nem az utolsó szó!”

A főkonzul ezt olyan hanglajttal mondta, hogy ebből világosan kiérezhető volt, hogy a kivégeztetések nincsenek ínyére.

Egy bucaresti újságban olvasgatva, figyelmessé tette Pál titkárt arra, hogy a lap mit közöl. Szó volt tudniillik arról, hogy Mille szerkesztő milyen szerepet játszik, és ekkor a főkonzul ezt a megjegyzést tette:

„A diplomáciai tárgyalások csakugyan megtörténhettek már, mert Bratianu hallgat, de ez a Mille, ez még sok bajt fog csinálni, ez alkalmas ember arra, hogy esetleg forradalmat is támasszon!”

Miről tisztelettel jelentést teszek.

Budapest, 1916. augusztus 4-én.

dtv. főnökhelyettes.

C

1916 aug. 7

Gr. Mikes Ármin magánlevele gr. Tisza Istvánhoz a romániai útján tapasztaltakról¹

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 16:34/89–90

(Gépírásos eredeti levél)

1916. augusztus 7.

Kedves Barátom,

Tegnapelőtt tértem haza Romániából; mintegy tíz napi ott-tartózkodásom benyomásait veled közölni kívánatosnak tartom azért, mert nem mindenben fedik Czernin felfogásait. Szerintem tényleg volt imminens veszélynek egy momentuma, és pedig egyrészt azért, mert Bratianu hadseregünket – román vezérkari tisztek jelentéseiből kifolyólag, akik visszavonulásunkat orosz részen kísérték – igen meggyöngítettnak tekintette. A fő indítók azonban szerintem Bratianonak ezen határozott meggyőződése volt, hogy támadásuk esetén mi csak a Maros vonalat tartanok, ő pedig a katonailag meg nem erősített, teljesen csapatok nélkül álló Maroson inneni részbe bevonulva fog majd a békefeltételekbe beleszólni. Régóta erősen gyökeret vert Romániában, és pedig nemcsak vezérkari- és kormány-körökben, hanem általában a közönségben is az a felfogás – amely sajnos nálunk is közbeszéd tárgyát képezi –, hogy a Maros volna védelmi vonalunk. Ezen felfogásban látva a legnagyobb veszélyt, „per mopsz” különböző utakon igyekeztem már hetek óta követségünk figyelmét erre felhívni és bennük tudatra hozni azon meggyőződést, mennyire fontos Erdélybe csapatokat, főleg németeket szerezni, szóval odatúl azon hatást kelteni, hogy Erdélyt minden

¹ A levélpapír felülnyomása: Zabola, Háromszék megye. – Balogh Jenő ceruzajegyzése: „T. I. egyik erdélyi hívének levele T. I.-hoz”. [Az aláírást kék ceruzával vastagon lefedte.]

körülmények között tartjuk. – Direkt beavatkozni a tavalyi tapasztalatok után az ügy érdekében fekvőnek nem tartottam.

Jellemző egy román politikus barátom megjegyzése: „Mais vous invitez donc M. Bratiano à faire une promenade jusqu'à la Marus, ce qui certainement lui ferait grand plaisir.”² Egy másik úr elővett egy térképet, berajzolta abba nekem bukovinai első és második állásunkat és megmutatta, hogy a román és orosz hadsereg hol átkelve kerülne frontunk háta mögé, megemlítve, hogy megerősítéseink hilaritás³ tárgyát képezik.

Követeink energikus és határozott fellépése, főleg Busche⁴ állásfoglalása, harctéri helyzetünk változása, továbbá azon tudat, hogy Erdélybe most tényleg szállítunk csapatokat és nagyrészen a bolgár készülődések, megváltoztatták a situációt. – Imminens veszélyt ma nem látok; főleg Czernin azon feltevésének megvalósulását, hogy a jelen körülmények között Oroszország átvonulást forcirozzon ki, nem tartom valószínűnek.

Ha Bukovinában és Galíciában a jelenlegi vonalat nagyjában tarthatjuk, alig hiszem, hogy Románia, tekintve igazán nagy respektusát a bolgár hadsereg előtt, megindulni merjen még akkor is, ha teljes garantiát lát bolgár támadás ellen orosz csapatokkal való megfelelő együttműködésben. Ellenben ha előbb-utóbb kedvezőtlenre fordulna fenn a helyzet, főleg ha a Lemberg és Kovel vonal nem volna tartható, tényleg kritikusá válnék a situáció. Ezért fő feladatunknak tekinteném a kockázat lehető csökkentése céljából az erdélyi Kárpátokat tényleg megerősíteni, vagy amennyiben ez katonai szempontból lehetetlen lenne, sürgősen legalább olyan katonai intézkedéseket aktiválni, megerősítéseket készíteni stb., amelyek Romániában azon tudatot ébresszék, hogy nemcsak bluff céljából küldöttünk csapatokat ide, hanem támadás esetére a Kárpátok kivédését készítjük elő. (Megjegyzem, hogy azon néhány lövészárók, amely annakidején készült, legalább az én vidékemen úgy néz ki, mintha egy iskolásgyermek-sereg kiránduláson katonásdit játszva csinálta volna, amit persze a vezérkar odatúl éppoly jól tud, mint mi.)

Bratiano teljesen uralja a helyzetet. Komoly háborús hangulatról az országban és nagyközöniségben alig lehet szó. A hadsereg ugyan russophil, de inkább oly értelemben, hogy ha már kell menni, ellenünk, de nem mellettünk. A „Losschlagete”⁵ nem igen bántja őket. Persze sok tiszt érdekelve van orosz részről és megfelelő körülmények között egy átmarsírozást szívesen támogatna.

Filipescu- és Take Jonescunak komoly befolyása nincs, – az fog történni, amit Bratiano és a király jónak lát. Ezek között meg van az egyetértés, úgy érzem, azon egy különbséggel, hogy a király legszívesebben neutrális maradna, míg Bratiano örömmel látna egy olyan helyzetet, amely lényeges kockázat nélkül való eredményes beavatkozását lehetővé tenné. Tagadhatatlan, hogy mentől közelebb jutunk a békekötéshez, annál intenzívebb lesz a vágy, nem maradni egész üres kézzel. Ez a pont tényleg nehezíti helyzetünket, mivel egyáltalán keveset és a kérdés eddigi kezelése után nézetem szerint talán ezt is nehezen nyújthatjuk.

Citálom egy germanophil szavait: „Neben einem groszen Bulgarien klein bleiben, ist ein saurerer Apfel, in den man schwer hineinbeisst.”⁶

A király egy kisszabású ember ugyan, de éppenséggel nem tartom oly gyöngének, amilyenek mondják, sőt tagadhatatlan egy bizonyos furfang, amellyel befolyásoktól függetlenül tudja magát. A királyné agitációival szemben pedig – az az impresszióm – direkt egy Justamend-Standpunkt⁷ áll.

A konzervatív párt kezelését nem tartom megfelelőnek; erről alkalmilag szóval bővebbet. Carp-nak nincsen pártja. Marghiloman posztója ugyan tavaly óta lényegesen javult, de ő is túlságosan

² „De hát önök sétára hívják Brätianu urat a Marosig, ami bizonyára nagy élvezetet szerezne neki” (fr.).

³ (Köz)nevetség, derűlttség (lat.).

⁴ Bussche-Haldenhauser, Freiherr von dem, bukaresti német követ.

⁵ A magyaroknak, a Monarchiának való „odacsapás” gondolata (ném.).

⁶ „Egy nagy Bulgária mellett kicsinek maradni olyan savanyú alma, amibe nehezen harap az ember” (ném.).

⁷ Csakazértis-álláspont (ném.).

exponálta magát, éppen követeink kezdeményezésére. – Változott viszonyok vagy koalíció esetén nézetem szerint Majoresco az, aki szóba jöhetne.

Romániában tojás-táncot jártam, nehogy követségünk féltékenységét újra felkeltssem, amelyet talán ez alkalommal sikerült egy bizonyos fokig elenyésztetnem. Nézeteimet többnyire közvetve – ha közvetlenül, a legnagyobb óvatossággal – igyekeztem az uraknak beadni; Czerninnek még utolsó nap direkt kérésére egy hosszú megbeszélés volt. Ő nyugodtabb, mint tavaly, és egy irányban lényeges javaslat észlelhető: legalább kifelé bizalomteljesnek és erősnek igyekszik látszani, ami most jobban sikerül neki, mint régen.

Wodianer egy higgadt ember, aki egy bizonyos fokig ellensúlyozza Czernin impresszionista természetét; talán kissé sok az opportunizmus benne.

Szívélyes üdvözléssel maradok

igaz híved
Mikes Ármin s. k.

D

1916 aug. 17

*A Románia és az antant közötti titkos szerződés Románia területi integritásáról
és a háború utáni határaitól¹, 1 melléklettel*

Titkos

5. számú példány
Politikai egyezmény

Az alulírottak:

1. Gróf Saint-Aulaire, a Francia Köztársaság rendkívüli követe és meghatalmazott minisztere
Őfelségénél Románia királyánál;

2. Sir George Barclay, Őfelségének Nagy-Britannia és Írország Egyesült Királyság és a tengerentúli brit domíniumok királyának, India császáranak rendkívüli követe és meghatalmazott minisztere
Őfelségénél Románia királyánál;

3. Báró Fasciotti, Őfelségének Olaszország királyának rendkívüli követe és meghatalmazott minisztere
Őfelségénél Románia királyánál;

4. Stanislas Poklewski-Koziell úr, Őfelségének minden oroszok cárijának rendkívüli követe és meghatalmazott minisztere
Őfelségénél Románia királyánál,

kormányuk általi különleges felhatalmazással
egyfelől,

és Ion I. C. Brătianu úr, Románia Minisztertanácsának elnöke,
a román kormány nevében

másfelől

között az alábbi megállapodás jött létre:

I. cikkely

Franciaország, Nagy-Britannia, Olaszország és Oroszország garantálja a Román Királyság területi épségét jelenlegi határainak teljes kiterjedésében.

¹ A szerződés szövegét francia eredetiben és román fordításban közli: 1918 la Români. Desăvîrșirea unității național-statale a poporului Român. Documente externe 1879–1916. Vol. I. Editura Științifică și Enciclopedică. București, 1983. 763–767. l.

II. cikkely

Románia kötelezi magát arra, hogy hadat üzen Ausztria-Magyarországnak és azt megtámadja a katonai Egyezményben kikötött feltételek szerint. Románia egyúttal kötelezi magát arra, hogy a hadüzenet időpontjától fogva megszüntet minden gazdasági kapcsolatot és kereskedelmi forgalmat a Szövetségesek ellenségeivel.

III. cikkely

Franciaország, Nagy-Britannia, Olaszország és Oroszország elismeri Romániának azt a jogát, hogy anektálja az Osztrák–Magyar Monarchiának a IV. cikkelyben megszabott és körülhatárolt területeit.

IV. cikkely

Az előző cikkelyben említett területek határai a következőképpen vannak rögzítve:

A határvonal a Prutnál, az Oroszország és Románia közötti jelenlegi határnak egy Novoszelica közelében fekvő pontján kezdődik, és a folyón fölfelé halad egészen Galiciának a Prut és a Cseremos összefolyásánál levő határáig. Ezután Galícia és Bukovina, majd Galícia és Magyarország határát követi az 1655-ös jelzőszámú Stog pontig,² onnan a Tisza és a Visó vízválasztóját követi, hogy a Tiszát Trebusa falunál érje el afölött a hely fölött, ahol az a Visóval egyesül. Ettől a ponttól kezdve a határ a Tisza folyóvölgyvonala mentén száll alá a Tiszának a Szamossal való összefolyása alatt 4 kilométernyire levő helyig, Romániának engedve át Vásáros-Namény községet. Ezután délnyugati irányban folytatódik egy Debrecen városától 6 kilométernyire keletre fekvő pontig. Ettől a ponttól a Köröst 3 kilométerrel azalatt éri el, ahol az két mellékfolyójával (a Fehér- és a Sebes-Körössel) egyesül. Ezután a Szegedtől északra fekvő Algyő község magasságában csatlakozik a Tiszához, nyugatra haladva Orosháza és Békéssámsón³ községtől, amelytől 3 kilométernyire egy kis kanyarulatot ír le. Algyőtől kezdve a határvonal a Tisza folyóvölgye mentén halad lefelé egészen annak a Dunával való összefolyásáig, és végül a Duna folyóvölgyét követi Románia jelenlegi határáig. Románia kötelezi magát arra, hogy nem emel erődítményeket Belgráddal szemközt egy később meghatározandó övezetben, és csak akkora erőket tart ebben az övezetben, amelyek a rendőri szolgálathoz szükségesek. A román királyi kormány kötelezi magát a Bánát-vidék azon szerbjeinek kártalanítására, akik a béke megkötésétől számított kétéves időtartamon belül birtokaikat elhagyva emigrálni akarnának.

V. cikkely

Franciaország, Nagy-Britannia, Olaszország és Oroszország egyfelől és Románia másfelől kötelezik magukat arra, hogy nem kötnek különbékét, sem pedig általános békét másként, mint együttesen és egyidejűen.

Franciaország, Nagy-Britannia, Olaszország és Oroszország egyúttal kötelezi magát arra, hogy az Osztrák–Magyar Monarchiának a IV. cikkelyben megszabott területei a békeszerződésben a román koronához csatoltassanak.

VI. cikkely

Románia mindabban, ami az előkészítő megbeszélésekre, a béketárgyalásokra, valamint a Békekonferencia döntéseinek alávetett kérdések megvitatására vonatkozik, ugyanolyan jogokat fog élvezni, mint Szövetségesei.

VII. cikkely

A Szerződő Hatalmak kötelezik magukat arra, hogy a jelen egyezményt az Általános Béke megkötéséig titokban tartják.

² É. a Máramarosi-havasok 1655 m magas Sztog (Sztog, magyarul Asztag) nevű csúcsáig.

³ A forrásban sajtóhibával *Bekersamson* (i. h. 764. l.).

Készült öt példányban Bukarestben, 1916.⁴ augusztus 4/17-én.

Franciaország követe: Saint-Aulaire s. k.

Nagy-Britannia követe: Barclay⁵ s. k.

Olaszország követe: Fasciotti s. k.

Oroszország követe: Poklewski s. k.

Románia Minisztertanácsának elnöke: Brătianu s. k.

Bukarest, 1916. augusztus 4/17-én.

A másolat hitelül: M. Desprès⁶ katonai attasé

Melléklet:

1916 aug. 17

Katonai egyezmény Románia és az antant haderők között Románia hadba lépésének feltételeiről¹

Az alulírottak:

1. A. M. F. M. Desprès ezredes,² Franciaország bukaresti követségének katonai attaséja;
2. C. B. Thomson alezredes, Nagy-Britannia bukaresti követségének katonai attaséja;
3. L. G. Ferigo alezredes, Olaszország bukaresti követségének katonai attaséja;
4. A. Tatarinov ezredes, Oroszország romániai katonai ügyvivője,
hadseregük Főparancsnoksága általi különleges felhatalmazással
egyfelől,
és Öexc. Ion I. C. Brătianu úr, a Minisztertanács elnöke, a Román Királyság hadügyminisztere
másfelől
között az alábbi megállapodás jött létre:

I. cikkely

Az 1916. augusztus 4/17-én Franciaország, Nagy-Britannia, Olaszország, Oroszország és Románia között megkötött Szövetségi Szerződés folyamánként Románia kötelezi magát arra, hogy összes szárazföldi és tengeri haderőit mozgósítva legkésőbb 1916. augusztus 15/28-án (nyolc nappal a szaloniki offenzíva után) megtámadja Ausztria-Magyarországot.

A román hadsereg támadó hadműveletei még a hadüzenet napján megkezdődnek.

II. cikkely

A jelen Egyezmény aláírásától fogva és a román hadsereg mozgósításának és összpontosításának időtartama alatt az orosz hadsereg köteles az egész osztrák fronton különösen energikusan működni azzal a céllal, hogy a fentemlített román hadműveleteket biztosítsa. Ezen akció különlegesen offenzív és erőteljes lesz Bukovinában, ahol az orosz csapatoknak legalábbis meg kell őrizniük hadállásaikat, valamint jelenlegi harci létszámukat.

1916. augusztus 12/25-től kezdve az orosz flottának biztosítania kell Constanța kikötőjének biztonságát, meg kell akadályoznia az ellenséges csapatok partraszállását a román partokon és bárminő behatolást a Dunára e folyam torkolatvidéke fölött.

⁴ A forrásban sajtóhibával 1914 (i. h. 765. l.)

⁵ A forrásban *Barclay* (uo.).

⁶ A forrásban *Desprès* (uo.).

¹ A közlemény eredeti címe és lelőhelye: *Convention Militaire du 4/17 Août 1916 entre la France, la Grande-Bretagne, l'Italie, la Russie et la Roumanie*. Francia eredetiben és román fordításban közli: 1918 *La Români...* 767–775. l.

² A forrásban *Desprès* (i. h. 767. l.).

A maga részéről Románia elismeri a fekete-tengeri orosz flottának azt a jogát, hogy a constantjai hadikikötőt használja, és megtegye a szükséges intézkedéseket az ellenséges tengeralattjáró-flotta ellen.

Az orosz hadihajók, amelyek a Dunát használják, részint hogy a partokat biztosítsák, részint hogy a román hadsereggel és flottával együttműködjenek, a román hadsereg főparancsnokságának rendelkezése alá tartoznak, és együttműködnek e folyamaton a román monitor-hajórajjal. Ennek az együttműködésnek a részletei a jelen Egyezmény cikkelyeinek megfelelően lesznek megállapítva.

III. cikkely

Oroszország kötelezi magát arra, hogy a román hadsereg mozgósításának időpontjában két gyalogos- és egy lovashadosztályt küld Dobrudzsába, hogy a román hadsereggel együttműködjenek a bolgár hadsereg ellen.

A Szövetségesek kötelezik magukat arra, hogy Románia hadba lépését legalább nyolc nappal megelőzi a szaloniki haderők offenzívája avégett, hogy az összes román katonai erők mozgósítását és összpontosítását megkönnyítse. Ez az offenzíva 1916. augusztus 7/20-án kezdődik.

Ha a katonai műveletek során a Szövetséges Hatalmak, az illető vezérkarok közötti megegyezés után arra lennének készetve, hogy megnöveljék a román hadsereggel együttműködő katonai támogatásukat, e haderőnövelés semmiben sem módosítja a megkötött Egyezmény kikötéseit.

IV. cikkely

Franciaország, Nagy-Britannia, Olaszország és Oroszország kötelezi magát arra, hogy Romániának lőszert és hadianyagot szállít, amelyet román vagy szövetséges hajók visznek Oroszországon keresztül.

E szállításokat és fuvarokat úgy kell végrehajtani, hogy biztosítsák – egy szállítási hónapra számítva naponta legkevesebb – 300 tonnának a lehető legfolyamatosabb módon való Romániába érkezését.

Abban az esetben, ha a Szövetségeseknek olyan új megközelítési útvonalak állnak rendelkezésükre, amelyek a lőszerszállítást megkönnyítik, Románia részesülhet ebből.

Az egyezmény V. és VI. cikkelye az egyéb hadiszállítással foglalkozik, a VII–VIII. cikkely pedig a szövetséges hadseregek közötti együttműködés alapelveit rögzíti.

IX. cikkely

Elvben a román királyi csapatok és az orosz cári csapatok megtartják saját parancsnokságukat, elkülönített hadművelési területüket és teljes függetlenségüket a hadműveletek irányításában. A két hadsereg közötti demarkációs vonal Dorna-Vatrától Besztercén és a Sajó és a Szamos folyók völgyén keresztül Debrecenig húzódik. A román akció fő célpontja, amennyiben ezt a Dunától délre kialakuló katonai helyzet megengedi, Erdély lesz Budapest irányában.

A III. cikkelyben előírányzott orosz csapatok, melyeknek a román hadsereggel való együttműködés a rendeltetésük, a román hadsereg főparancsnoksága alatt állnak.

Abban az esetben, ha az orosz csapatoknak a Dunától délre tevékenykedő kontingensét jelentékenyen megnövelnék, oly módon, hogy egyenlő vagy nagyobb erejű, mint azok a román csapatok, amelyekkel együttműködik, ez az egység a román terület elhagyásakor független hadsereggé alakul, amely az orosz főparancsnokság alá lesz helyezve. Ez esetben ennek a román területen kívül működő hadseregnek önálló hadművelési övezettel kell bírnia, és az orosz főparancsnokság utasításai szerint vezetik, teljesen megfelelve azonban a két főhadiszállás terveinek a fent megállapított alapokon.

Ha az elérendő cél érdekében valamely hadműveletet egyesült román-orosz erőkkel kell végrehajtani, ezeknek az erőknek a parancsnoksága az illető hadművelési övezet szerint lesz kijelölve. Az ezen hadműveletek vezetésére vonatkozó összes parancsot és utasítást románul és oroszul fogalmazzák meg.

A X–XI. és a XIII–XV. cikkely a szerződő felek hadseregeinek, elsősorban a román és az orosz hadseregnek az együttműködését szabályozza, míg a XII. a hadiszákmány elosztásáról rendelkezik.

XVI. cikkely

A fegyverszünet kérdését az együttműködő hadseregek főparancsnokai döntik el közös egyetértéssel.

XVII. cikkely

A jelen egyezmény az aláírás napjától az általános békéig marad érvényben.

Készült öt példányban Bukarestben, 1916. augusztus 4/17-én.

Franciaország katonai attaséja: M. Desprès

Nagy-Britannia katonai attaséja: C. B. Thomson

Olaszország katonai attaséja: L. G. Ferigo

Oroszország katonai ügyvivője: A. Tatarinov ezredes

A Minisztertanács elnöke, Románia hadügyminisztere: Ion I. C. Brătianu

E

1916 aug. 27

*A Mavrocordato bécsi román követ által a közös külügyminiszternek átadott jegyzék
Románia hadüzenete tárgyában¹*

Wien, 1916 augusztus 14/27.

Románia alólfrott követének van szerencséje, kormánya megbízásából, átadni a külügyminiszter Önagyméltóságának az idecsatolt notifikációt.²

Edgar Mavrocordato, m. p.

A Németország, Ausztria-Magyarország és Olaszország közt kötött szerződésnek, magukhoz a kormánynyilatkozatokhoz képest, lényegileg csupán konzervatív és védelmi jellege volt. Főcélja a szövetséges országok megvédése minden külső támadással szemben s a korábbi szerződések által teremtett állapot konszolidálása volt. Ezekkel a békés célokkal kívánván összhangba hozni politikáját, csatlakozott Románia ehhez a szövetséghez.

Erejét a belső újjászervezés munkájának szentelve és híven abbéli szilárd elhatározásához, hogy a rend és az egyensúly tényezője maradjon az Alsó-Duna vidékén, Románia nem szűnt meg hozzájárulni a Balkán békéjének fenntartásához. A legutóbbi balkáni háborúk, feldöntvén a status quot, új irányvonalat szabtak Románia magatartása elé. Beavatkozása siettette a békét és helyreállította az egyensúlyt; saját részére meglegedett egy határkiigazítással, mely nagyobb biztonságot nyújtván neki támadás esetére, egyúttal jóvátette a berlini kongresszuson hátrányára elkövetett igazságtalanságot. Ám de e célja követése közben csalódással kellett Romániának tapasztalnia, hogy nem találkozott a wieni kabinet részéről azzal a magatartással, amelyet joggal elvárhatott.

¹ A közlemény címe és leőhelye: *A wieni román királyi követ a cs. és kir. Ház és a külügyek közös miniszteréhez.* – Osztrák-magyar vöröskönyv. Diplomáciai ügyiratok Ausztria-Magyarországnak Romániához való viszonyáról az 1914. évi július hó 22-től 1916. évi augusztus hó 27-ig terjedő időben. Bp., 1916. Athenaeum. 76–78. l. – A francia nyelvű eredetét l. uo. 73–76. l., továbbá: K. u. K. Ministerium des Ausseren: *Diplomatische Aktenstücke betreffend die Beziehungen Österreich-Ungarns zu Rumänien in der Zeit vom 22. Juli 1914 bis 27. August 1916.* Wien, 1916. K. K. Hof- und Staatsdruckerei. IX, 70 l. – L. Ref. Zsinati Levéltár, Burián-iratok 12:56. 66–69. l.

² A lábjegyzet szerint „leadott 1916 augusztus 27-én esti 3/4 9 órakor a cs. és kir. közös külügyminisztériumban” (i. h. 73. l.).

Midőn a jelenlegi háború kitört, Románia – úgy, amint ezt Olaszország is cselekedte volt – megtagadta csatlakozását Ausztria-Magyarország hadüzenetéhez, amelyről nem nyert előzetes értesítést a wieni kabinet részéről. 1915 tavaszán Olaszország hadat üzent Ausztria-Magyarországnak: a hármass szövetség megszűnt létezni. Ezzel eltűntek azok az okok is, amelyek Romániának ehhez a politikai rendszerhez való csatlakozását előidézték. Oly államsoportosulás helyett, amely egyesült erővel egyetértésben kívánt munkálkodni a béke biztosítása és a nemzetközi szerződések által teremtett tényleges és jogi helyzet fenntartása érdekében, oly hatalmakkal találtuk magunkat szemben, amelyek éppen azért fogtak háborúba, hogy gyökeresen megváltoztassák a szövetségi szerződésüknek alapjául szolgált régi megállapodásokat. Ezek a mélyreható változások nyilvánvaló bizonyosságul szolgáltak Romániának arra, hogy azt a célt, amelyet a hármass szövetséghez való csatlakozásával követett, többé nem érheti el s hogy figyelmét és törekvéseit új utakra kell terelnie, annál is inkább, mert az Ausztria-Magyarország által kezdet vállalkozás Románia lényeges érdekeit és legjogosultabb nemzeti törekvéseit fenyegető jellegűt öltött.

Románia, az osztrák-magyar monarchia és önmaga közti helyzet ily gyökeres módosulásával állván szemközt, visszavette cselekvési szabadságát.

A semlegességet, amelyet a királyi kormány akaratán kívül történt és érdekeivel ellenkező hadüzenet folytán vállalt, elsősorban a cs. és kir. kormány részéről kezdetben tett azon kijelentések alapján választotta, amelyek értelmében a monarchiát, amidőn Szerbiának hadat üzent, nem befolyásolta hódítási vágy és hogy semmiképp sem törekedett területszerzésre. Ezek az ígéretek azonban nem váltak valóra.

Ma olyan tényleges helyzettel állunk szemben, amelyből Románia biztonságát és jövőjét súlyosan veszélyeztethető nagy területi átalakulások és politikai változások származhatnak. A béke munkája, amelyet Románia, a hármass szövetség szelleméhez híven, teljesíteni törekedett, ilyképp meddővé vált éppen azok által, akik azt támogatni és megvédeni voltak hivatva.

Románia, midőn 1883-ban a középponti hatalmak csoportjához csatlakozott, korántsem feledkezett meg arról a vérségi kötelékről, amely a királyság lakosságát az osztrák-magyar monarchia román alattvalóihoz fűzi, sőt inkább a három nagyhatalom közt létrejött barátságos és szövetségi viszonyban saját belső nyugalmának, valamint az ausztria-magyarországi románok sorsa javulásának értékes zálogát látta. Németországnak és Olaszországnak, amelyek államszervezetüket a nemzetiségi elven alapozták meg újra, valóban lehetetlen volt el nem ismerniök azon alap jogosságát, amelyen saját létük nyugodott. Ausztria-Magyarország pedig a közte és a román királyság közt kifejlődött barátságos viszonyban biztosítékát találta nyugalmának úgy határain belül, mint közös határaink mentén; mert hiszen tudomása volt arról, hogy román lakosságának elégedetlensége mily mértékben keltett nálunk visszhangot, amely a két állam közötti jó viszonyt minduntalan megzavarással fenyegette.

Reményünkben, amelyet e tekintetben a hármass szövetséghez való csatlakozásunkhoz fűztünk, csalatkoztunk. Több mint 30 év folyamán a monarchia románjai nemcsak, hogy egyetlen egy oly reform életbeléptetését nem látták, amely elégedettségüknek habár csak látszatát is nyújthatta volna, hanem ellenkezőleg, alsóbbrendű fajt megillető elbánásban részesültek és kénytelenek voltak tűrni elnyomtatásukat olyan idegen elem részéről, amely az osztrák-magyar monarchiát alkotó különböző nemzetiségek közepette csupán csak kisebbséget képvisel. Mindaz a sok igazságtalanság, amelyet testvéreink ilyképp elszenvedni kényszerültek, hazánk és a monarchia között az animozitás tartós állapotát idézte elő, melyet a királyság kormányai csak nagy nehézségek közt és számos áldozat árán bírtak csillapítani.

Amikor a jelenlegi háború kitört, azt remélhettük, hogy az osztrák-magyar kormány, legalább az utolsó órában, végre meggyőződik annak égető szükségéről, hogy megszüntesse ezt az igazságtalanságot, amely nemcsak baráti viszonyunkat, hanem még a szomszédos államok között szükséges normális viszonyt is veszélyeztette.

Két háborús esztendő, amely alatt Románia fenntartotta semlegességét, bebizonyította, hogy Ausztria-Magyarország, idegenkedve minden belső reformtól, amely az uralma alatt álló népek élet-sorsát megjavíthatta volna, épp annyira késznek mutatkozott e népeket feláldozni, mint képtelennek őket külső támadások ellen megvédeni.

E háború, amelyben majdnem egész Európa részt vesz, a nemzeti fejlődést, sőt maguknak az államoknak fennállását is érintő legsúlyosabb problémákat veti fel; Románia, attól a kívánságtól áthatva, hogy a konfliktus befejezésének siettetéséhez hozzájáruljon és attól a parancsoló sürgőségtől vezéreltetve, hogy faji érdekeit megvédje, kénytelen azok oldalán lépni sorompóba, akik nemzeti egységének megvalósulását inkább képesek biztosítani.

Ezekből az okokból Románia e pillanattól kezdve hadi állapotban levőnek tekinti magát Ausztria-Magyarországgal szemben.

Bukarest, 1916. évi augusztus hó 14/27-én.

Esti 9 órakor.

Em. Porumbaro m. p.

105

Magyarországi román politikusok állásfoglalásai Románia hadba lépéséről és annak nemzetiségpolitikai következményeiről¹

A

1916 aug. 30

Vajda-Voevod Sándor o. gy. képviselőnek, a Román Nemzeti Párt vezetőségi tagjának cikke a monarchiabeli románoknak Románia hadüzenetével szembeni állásfoglalásáról¹

Most mégis másként történt, mint ahogyan a legjobb és legbelátóbb románok Bukovinában és Magyarországon remélték és amire törekedtek. Sziszifuszi munkának bizonyult mindaz a szüntelen és becsületes igyekezet, amellyel Romániát az összrománság érdekében a Központi Hatalmakhoz való csatlakozásra rá akarták bírni.

De nekünk jól megalapozott okunk volt nemcsak remélni, de hinni is, hogy hagyományos álláspontunkat a döntés napján Bukarestben mégis mérlegelik, méltányolják, és az Románia álláspontjára meghatározó lesz.

Ezt az álláspontot két tényező jellemzi: egy érzelmi és egy reálpolitikai megfontolásokkal meghatározott ok.

Az első összetevői azok a megmérhetetlen dolgok, amelyekből az emberi lélekben a hon- és hazaszeretet és az örökös dinasztia iránti odaadó hűség fakad. Ezek a megmérhetetlen dolgok tömegérezzéssé összeállva csapódtak ki a monarchia román népének háborús lelkesedése formájában és azokban a legragyogóbb haditettekben, amelyeket fiai azóta minden hadszínterünkön véghez visznek. Mint minden parasztnép, így a román is szívósan konzervatív érzelmeiben. Többségük súlyos jobbágysorban sínylődött. A nagy császárnő, Mária Terézia és nagy fia, II. Lóczy oldották meg elsőül köteleiket és adták nekik a művelődés első fénysugarait.

¹ Románia 1916. aug. 27-én üzent hadat a Monarchiának. A hadüzenet súlyosan érintette a magyar államban élő románság politikai vezetőit. A helyzet mérlegelése s a rájuk nehezedő nyomás egyaránt a Monarchia, illetve a magyar állam iránti hűségnyilatkozatok megtételére ösztönözte őket. E nyilatkozatok megfogalmazása az illető vezetők vérmérsékletétől és a pártban elfoglalt helyétől függően különböző volt, de mindegyik elítélte Románia hadba lépését. Jellegzetes megnyilatkozásként közöljük A. Vajda-Voevod Ausztriában megjelentetett két cikkét, valamint Št. C. Popnak a magyar parlamentben elhangzott beszédét. – A román hadüzenetet követő parlamenti vitában a magyar vezető körök addigi egysége megbomlott, Tisza miniszterelnök tekintélye végzetes csorbát szenvedett. Mivel ebben a vitában a nemzetiségi kérdés nem foglalt el központi helyet, bemutatásától eltekintünk.

¹ A közlemény eredeti címe és leóhelye: *Die Rumänen der Monarchie und die Kriegserklärung Rumäniens* – A monarchia románjai és Románia hadüzenete. – Reichspost 1916. aug. 30; 402. sz. 2. l.

A politikai és kulturális hagyományokhoz társult a hadi dicsősége, amit az erdélyi és bánáti román határőrök Habsburg-zászlók alatt halhatatlan haditettekkel az évszázadok során kivívtak.

Így élt és mélyült el mindjobban generációról generációra a szeretet, ragaszkodás és megingathatatlan hit az örökös uralkodóház iránt a román népben. Amikor az uralkodó a zászlók alá hívta őket, akkor nemcsak a honi föld védelméről, nemcsak a katonai eskünek hűséges tettekre váltásáról volt szó, hanem a románoknak az is számított, hogy megtorolják kegyetlen halálát a leendő császár- és királynak, akinek magas feje köré a népképzlet egy jobb jövő legendáit szötte. Mindkét román egyháznak a nemzeti nyelv a szertartási nyelve. A hívők aktívan részt vesznek az istentiszteletben. És ott minden vasárnap gyermekkoruktól fogva ünnepélyes áhítattal imádkozzák a lelkész szavaira: „Add áldásodat, ó Urunk, császár- és királyunkra, I. Ferenc Józsefre, Házára és Hadaira.” Ez mélyen a szívekbe plántálja a dinasztikus érzést és ébren tartja fiatalban és öregben, férfiban és nőben.

Mindezt tudták Romániában. Nemcsak tudták, számoltak is vele. Sőt maga Károly király és kormányzati idejének minden román politikusa nemcsak tiszteletet és megértést tanúsított a habsburgi románok dinasztikus érzései iránt, hanem lelkükre is kötötték annak ápolását. Mindezt elfelejtették Bukarestben?

Éppily megalapozott volt a reálpolitikusi megfontolás, amely augusztus 28-ig azt a hitünket táplálta, hogy Románia a mi oldalunkon fog beavatkozni a világháborúba és döntően hozzá fog járulni annak megrövidítéséhez és diadalmas befejezéséhez.

Nekünk és minden birodalmi román számára politikai dogmának számított, hogy Oroszország az egész románságnak életveszélyt jelent. Oroszországnak, ijesztő államtörzsének létésztonétól hajtva, törekednie kell a tengerszorosok birtoklására. Vajon, ha egyszer birtokában vannak, lemond-e a szárazföldi útról Románián és Bulgárián keresztül? Ki olyan naiv, hogy ezt hihetné?

Bessarábiában kétmillió román senyved. Híján vannak a nemzeti öntudatnak. Ez a körülmény és Oroszország 170 milliós lakosságához képest elenyészően csekély számuk meghatározza sorsukat. Pusztulásra vannak ítélve. Csakis Oroszország veresége mentheti meg őket. A bukovinai románok elégedettek voltak. Magyarországon harcoltunk a politikai rendszer ellen. De mi is volt ez a harc, mi a magyarosítás veszélye egy orosz mindenhatóságához viszonyítva?

A politikai harc megacélozta és kifejlesztette a románság nemzeti öntudatát, mind az egyén, mind a nép egészének jellemét.

A magyar oligarchiának ezer év alatt virtuózzá fejlődött politikai művészete minden fogásával, cselével, furfangjával lassanként nálunk is iskolát kezdett csinálni és megnehezítette az érintkezést a román nép és a kormány között.

Magyarországnak a háború után elháríthatatlan demokratizálódása azonban a román nép számára is megnyitotta a kilátást, hogy a reményteljes bizalom, amellyel katonáink hadba vonultak, nem csalatik meg, és a győzelem népünknek biztosítani fogja szabad népi fejlődésének alkotmányos garanciáját. Ausztria-Magyarország minden népének testvéries egyetértése megerősítettnek látszott számunkra. Akkor Romániának szabad akaratából, eredendő létevédekeit követve, Monarchiánkhoz kellene csatlakoznia. Ez a Közép-Európa örök időkre védelmét és menedékét képezné az öszszrománságnak. Nekünk, habsburgi románoknak jutna a közvetítő szép és hálás szerepe testvéreink között a Bessarábiával megnagyobbodott Romániában és a magyarokkal, a habsburgi németek és szlávok és Németország között. Így a délkeleti és az északi Hohenzollernnek kezet nyújtanának egymásnak, és a habsburgi románok Ausztriában és Magyarországon nem véreztek volna hiába, hogy Monarchiánk győzelme révén örökre száműzzék az orosz veszedelmet nemzetiségük jövőjéből. Ez volt és ez most nagyok és kicsik felfogása Ausztria-Magyarország románsága körében. Mindezt ignorálták Romániában. Milyen kiábrándulás, milyen csapás népünkre! A háborútól eddig csak közvetve érintett Erdély és Bánát immár hadi terület lesz. Népünket minden szenvedés megpróbáltatása fenyegeti. És bárhogyan végződik is a háború, Románia a jövőben nem lesz képes elkerülni az orosz függőséget.

A román nép azonban Ausztria-Magyarországon megingathatatlanul őrzi évszázadokon át kipróbált hűségét a dinasztiahoz és a hazához ugyanolyan őszinteséggel és szeretettel, mint a múltban. Hiszen a nép őszöne és hagyományai nem változtathatók meg máról holnapra.

Ha azonban elképzeljük a Habsburg-birodalom románságának minden keservét és megfontoljuk mind a fent vázolt tényeket, akkor felfoghatatlannak tűnik számunkra Románia hadüzenete, és újból és újból kérdezzük magunktól: hogyan lehetséges ez? Hogyan jöhetett el ez? E katasztrófa okozóját bizonyosan az eljövendő román generációk átka fogja sújtani.

B

1916 szept. 5

*Pop Cs. István román nemzetiségi képviselő napirend előtti felszólalása
a román hadüzenet képviselőházi vitájában*

Képv. Napló, 1910–15, XXXI. 452–453. l.

T. Ház! (*Halljuk! Halljuk!*) A magyarországi román nemzetiségi párt mély megdöbbenéssel vette a hírt, hogy a velünk szomszédos Románia hazánk ellenségei sorába lépett és monarchiánknak hadat üzent. (*Halljuk! Halljuk!*)

Mély megdöbbenéssel vettük a hírt, mert mindig lehetetlennek tartottuk azt, hogy Románia azon monarchia ellen harcoljon, amelyben a dicsőséges Habsburg-dinasztia védelme alatt több milliónyi román él hűségben és örvendetes fejlődésben (*Mozgás balfelől. Halljuk! Halljuk!*), és lehetetlennek tartottuk azt, hogy Románia az orosz birodalommal szövetkezhessek (*Helyeslés a jobboldalon.*), amely leginkább veszélyezteti a román fajnak egzisztenciáját (*Úgy van! Úgy van! a jobboldalon.*), mert hisz éppen Románia történelme tanúskodik Oroszország hálátlanságáról és perfídiájáról.

Egy évezreden keresztül Magyarország román népe a magyarsággal testvéries összetartásban védte hazáját (*Éljenzés a jobboldalon.*) minden külellenség ellen, és a jelen háború folyamán, amint azt az összes arra hivatott tényezők elismerik, a román nemzetiségi katonák hősiességgel tettek tanúbizonyságot (*Úgy van! Úgy van! jobbfelől.*) a trón és a magyar haza iránti hűségükről (*Élénk helyeslés a ház minden oldalán. Taps a baloldalon.*), az otthonmaradottak pedig Magyarország összes népeivel egyetértésben és karöltve minden áldozatot meghoztak dicsőséges hadseregünkért és a végleges győzelem érdekében. (*Élénk helyeslés a ház minden oldalán.*)

Magyarország román népének a trón és a haza iránti hűsége törhetetlen (*Éljenzés a jobboldalon. Helyeslés a bal- és a szélsőbaloldalon.*), azt a váratlanul jött hadüzenet meg nem ingathatja (*Élénk helyeslés. Halljuk! Halljuk!*), és a román nép mint eddig, úgy ezentúl is minden ellenséggel szemben, jöjjön az bárhonnan is, hazáját és apostoli királya trónját vérével és vagyonával és minden tőle telhető áldozattal meg fogja védeni. (*Élénk éljenzés és taps a ház minden oldalán.*)

Kötelességemnek tartottam ezt a nyilatkozatot megtenni (*Halljuk! Halljuk!*), nem azért, mintha a román nép hűségében monarchiánk keretén belül bárki is kételkedhetnék (*Helyeslés a jobboldalon.*), de ez úton akartuk felvilágosítani az igazságról azon kültényezőket, akik a világháború ezen újabb fázisában Magyarország román népéről talán azt tételezték fel, hogy az a trón és haza iránti hűségben bizonyos körülmények között meginoghatna.

Kérem a t. házat, méltóztassék ezen nyilatkozatomat tudomásul venni. (*Hosszas élénk helyeslés, éljenzés és taps a ház minden oldalán.*)

C

1916 szept. 15

*Vajda-Voevod Sándor o. gy. képviselő cikke a monarchia románjainak
Románia hadba lépésével kapcsolatos álláspontjáról¹*

Románia hadüzenete a legfájóbban lepte meg monarchiánk románjait. Ők a legvégsőkig remélték, hogy Bukarestben végül döntő lesz a jobb belátás és a királyság jól felfogott politikai és gazdasági érdekei, és Románia a mi oldalunkon fog a háborúba belépni, vagy megőrzi lojális semlegességét.

Miután éppúgy ismerem a magyarországi román nemzeti pártbeli bizottsági kollégáim politikai felfogását, érzelmeit és nézeteit, mint a széles néprétegekben és mindkét egyház képviselőinél uralkodókat, így biztos vagyok benne, hogy nemcsak a magam, hanem az ő gondolataikat is tolmácsolom, midőn az „Österreichische Rundschau” szerkesztősége kívánságának eleget téve népünknek a jelenlegi krízisben tanúsított magatartásáról írok. ...

A háború előtt csak arra a körülményre mutathattunk rá, hogy soha, a legkevésbé sem ingott meg sem a dinasztia iránti hűségünk, sem hazafiságunk. Annak a lehetőségét, hogy tettekkel adjunk pozitív bizonyítékot, a háború adta meg nekünk....

...Minden hadszíntéren kitüntek bátorságukkal a többségükben románokból álló ezredek is, a Breszt-Litovszk elleni rohamnál és Baranovicsinél,² éppígy Szerbiában és az olasz fronton. Sajtónk naponta büszkén jegyezhetette fel azoknak a románoknak a nevét, akiket bátorságukért kitüntettek. Különösen kitüntette 1915-ben Vilmos császár az 50. gyalogezredet, amelynek zászlaját már a régebbi időkben ékesítette Őfelsége egy nagy aranyéremmel „Állhatatos kitartásért a felesküdt hűségben” felirattal – ami egyedülálló e nemben a hadseregben. Nyíltan elismerték azonban a politikai tényezők is katonáink bátorságát és kötelességtudását éppúgy, mint szüleik és nővéreik hazafiságát. Tisza gróf többször megragadta az alkalmat, hogy dicsérje a románok bravúriját a hadszíntéren és az otthonmaradottak hűségét az államhoz. Apponyi gróf a magyar országgyűlés f. hó 5-i ülésén pártja nevében is szintén köszönő szóval vezette be szónoklatát a magyarországi románsághoz intézve, amelynek álláspontját Románia hadüzenetére vonatkozóan dr. Pop Cs. István képviselőtársam ékesszólón fejezte ki. Csak hevenyészve akarom megemlíteni a román vezetők hazafias nyilatkozatait az egyes megyékben, az azonos érzelmekkel telt pásztorlevelet Aradról Papp és Karánsebesről dr. Cristea görögkeleti román püspökök részéről, a hazaszeretet megnyilvánulásait a szamosújvári görög katolikus püspöki káptalan és a balázsfalvi érsekség, valamint Nagyváradról dr. Radu püspök részéről, továbbá az ausztriai románok hivatott képviselőit. Éppígy törhetetlenül hű maradt múltjához a háború kezdetétől fogva a román nép vezetőivel együtt Bukovinában és Magyarországon....

Valóban nagy az elégtétel, amit minden magyar és osztrák román érez népünk kifogástalanul hazafias és dinasztikus magatartása láttán. Hiszen mindig igen fájdalmasan éreztük meg, ha dinasztikus hűségünket és hazafiságunkat kétségbe vonták. És amit semmilyen tiltakozásunk sem tudott bizonyítani, azt immár bizonyítják népünk tettei! A féregrágt a gyümölcsöt az egészséges fa lerázza, mielőtt megéri. Így hullottak le mindjárt a világháború elején román népünk egészséges törzséről mindazok az elemek, akiknek az állam iránti és dinasztikus hűsége nem állta ki a tűzpróbát.

A monarchia románjait nem érintették meg az irredenta áramlatok, mert a népben éppúgy, mint az értelmiségben mélyen meggyökeredzett a tudat, hogy a Habsburgoknak köszönhetjük kultúránkat és fejlődésünket, s nem kevésbé az a meggyőződés, hogy a magyarok és románok közötti politikai harcot csak testvérviszály jellegűnek szabad tekinteni, annál is inkább, mert a mindkét népet legin-

¹ A közlemény eredeti címe és leköhelye: *Österreich-Ungarns Rumänen – Ausztria-Magyarország románjai.* – Österreichische Rundschau 1916. szept. 15; II/6. sz. 246–248. l.

² Az eredetiben: Boranovici.

kább megsemmisítéssel fenyegető orosz veszély idején most és a jövőben a közös létérdekek sorskötelékei egybeforrasztják őket.

E meggyőződés folytán nem is mulasztották el a románoknak éppen a legbelátóbb és -energiusabb vezetői Magyarországon és Bukovinában, hogy erejük szerint minden lehetőt megtegyenek a bukaresti hangulat oly irányú befolyásolására, hogy Románia a Központi Hatalmak oldalán fogjon fegyvert, vagy legalábbis megőrizze a lojális semlegességet velünk szemben. Ez persze sajnos hiábavaló volt. Semmi sem ingathatja meg azonban hitünket, hogy éppen Románia jövője érdekében nem a Habsburg-monarchia megsemmisítése, hanem annak hatalmas megerősödése és a királyságnak hozzá való szoros csatlakozása volna fontos. Mert Románia, ha nincs hátában ez az erős monarchia, nem volna képes elkerülni a sorsot, hogy örökre ki legyen szolgáltatva Oroszország kényének-kedvének és önkényének.

E meggyőződéshez híven népünk jó és egészséges elemei őrhelyükön maradtak otthon, és eleiktől örökölt hagyományaik immár annál tisztábban sugároznak. És felemelő számunkra, monarchiabeli románok számára, ha ezekben az oly nehéz időkben éppen magyar részről is, a régi harcok ellenére igazságosan ítélik meg népünkről. Egy neves magyar költő nemrégiben foglalkozott „Vérszerződés” című drámai művében a két nép közötti egyetértés témájával a közösen kötött vérszerződés és [közös] harcaink alapján.³ Jászi Oszkár, az ismert szociológus, megragadóan szép, mélyen átértett cikket szentelt most a „Világ”-ban a román nép hazafiságának Magyarországon és Erdélyben. A veszélyeztetett területek lakosságának megnyugtató javasolja, hogy alkossanak az egyes közösségekben az ott lakó nemzetiségek tagjaiból bizottságokat. Mivel a románság nemcsak a pártközi békét őrzi meg, hanem a háborúban is hőiesen megállja helyét, és otthon minden erejét megfeszítve teljesítette hazafias kötelességét, Jászi azt követeli, hogy magyar részről is jogosan, helyesen és testvériesen ítélik meg róla és bánjanak vele, főleg méltányolva mostani nehéz helyzetüket és lelki konfliktusukat.⁴ Mindaz, amit a monarchia románjai e háború alatt szóval és tettel hazaszeretet és dinasztikus hűség terén tettek, éppúgy, mint mindaz, ami magyar részről e tények elismerésüül és méltánylására kifejezésre jutott – amint Tisza gróf a háború kezdetén éppoly találóan, mint lapidárisan jellemezte –, „értékes gránitköve lesz a kölcsönös közeledésnek a háború után”.

A Monarchia minden népe bebizonyította a világháború folyamán, hogy a békeidők belső harcai nem voltak képesek megbénítani kifelé megnyilvánuló tetterős szolidaritásukat. Mindnyájan teljességgel megfeleltek hazafias és a dinasztia iránti kötelességüknek. A román nép Magyarországon és Ausztriában büszkén tarthat igényt helyére Monarchiánk népközösségében. A mai generáció semmiben sem alábbvaló őseinél.

³ Galambos János: Vérszerződés. Hét színbe foglalt dráma a nagy háborúból. Kolozsvár 1915, Gombos F. Lyceum-könyvnyomda. 155 l.

⁴ „Mozduljon meg a nemes Erdély legjobb, leghumánusabb, legpallérozottabb magyar kultúrája, az, mely a Bethlenek és Rákócziak alatt az üldözött románságnak szabad egyházi és művelődési lehetőségeket adott” – javasolja említett vezércikkében Jászi –, „s testvéri egyetértésben a románság és szászág vezetőivel – természetesen elsősorban a magyarországi román nemzeti komitéval [a szerző saját kiemelése; a szerk.] – közös szerveket létesítsenek Erdély belső védelmére, a lelkek nyugalmának, a kölcsönös bizalomnak, a szolidáris munkának és küzdelemnek fenntartására.” (Jászi Oszkár: *Sorsdöntő idők*. – Világ 1916. aug. 29; 240. sz. 1–2. l.)

106

1916 szept. 4–6

Von Stoltzenberg báró bécsi német követi tanácsos két jelentése Erich Ludendorff tábornokhoz, a német vezérkar főnökéhez Bardolff osztrák tábornokkal, a néhai Ferenc Ferdinánd trónörökös bizalmasával folytatott beszélgetéseiről¹

Politisches Archiv des Auswärtigen Amtes – Bonn
Deutschland 180. geh. Bd. 4. – 14637 P
(Német nyelvű iratok fordítása)

1

1916 szept. 4

Személyes

Busk,² 1916. szeptember 4.

Ludendorff gyalogsági tábornok, 1. főszállásmester
Öexcellenciájának

Az alábbiakban jelentést teszek Excellenciádnak személyes bizalmas beszélgetésemről tegnap Bardolff³ tábornokkal.

Bardolff tábornok annak idején a meggyilkolt trónörökös főherceg bizalmasa volt. Ennélfogva ismeri az elhunyt politikai programját, amely készen ki volt dolgozva, hogy a legelső alkalommal keresztülvitessék.

Ez a program abból indul ki, hogy az egyetlen lehetséges alapon, azaz a nemzetiségi állam alapján kiépítse Nagy-Ausztriát.⁴ A Habsburg császári korona [fennhatósága] alatt akkor egyesítendőek volnának ország- és nyelvi csoportokba foglalva:

németek, magyarok, lengyelek, cseh-szlovákok, románok, délszlávok (szlovének, szerbek, bosnyákok, horvátok).

Ezen csoportok mindegyikének élén az illető nemzetiségből származó helytartónak kellene állnia.

¹ A néhai Ferenc Ferdinánd trónörökös hívei, az egykori „Belvedere-kör” tagjai már a háború első hónapjaitól kezdve rendszeresen találkoztak, igyekeztek összehangolni – részben titkos – tevékenységüket. 1914 decemberében dr. Friedrich Funder, a Reichspost főszerkesztője, Edmund Steinacker ny. kereskedelmi kamarai titkár és Aurel Popovici professzor aláírásával körlevelet küldenek szét, melyben 1914. dec. 10-én du. fél 4 órára „bizalmas megbeszélésre” hívják meg Cornelius Stodola úr lakására (Bécs III. ker., Landstrasse Hauptstrasse 4.) „a birodalmi gondolat kipróbált híveit”, annak megvitatására, „vajon lehetségesnek és ajánlatosnak látszik-e, és mi módon, már most vagy csak a világháborúnak, amelyhez a felejthetetlen trónörökös mártírhalála adta meg az utolsó lökést, a befejezése után a rokon érzelműek további munkálkodása az általa megkezdett és jelzett irányban monarchiánknak és minden népének üdvére” (a német nyelvű gépiratot l. Edmund Steinacker-Nachlaß, Südost-Institut, München, XII SN). – Egy 1915. szept. 13-án kelt meghívó szerint „a néhai trónörökös a Habsburgok monarchiájának megújítására vonatkozó terveinek hívei” 1914. dec. 10-én megkezdett tanácskozásukat 1915. szept. 18-án du. 4 órakor folytatják ugyanazon a helyen. A meghívót F. Funder és E. Steinacker írta alá, „egyben a távollévő Aurel Popovici professzor nevében is” (a német nyelvű gépirat lelőhelye: uo.). – Stodola, Kornel (1866–1946) lipótszentmiklósi származású szlovák vállalkozó, politikus; a háború alatt az ő bécsi lakásán találkoztak a cseh és a szlovák politikusok is.

² É. Busko, Lengyelország.

³ Ceruzával melléírva: „a 2. osztrák-magyar hadtest vezérkari főnöke”.

⁴ „Grossösterreich”.

Az udvartartást egy *főhercegnek*⁵ kellene vezetni, aki egyben a helytartónak is a körmére nézne (ötévenként váltva a főhercegeket).

Ezeket a csoportokat egységbe foglalná a birodalmi kancellár, a német *államnyelv*,⁶ a hadsereg, tengerészet, adók, kereskedelem, iskola stb.

Más szóval egy német birodalom hat, mindenesetre idegen nyelvű provinciával, felsőbb elnökkel.

Ezt a szép, kilátásteljes programot a trónörökös halálával nem adták fel, sőt most mindent meg kell tenni az ifjú trónörökös megnyerésére ez eszme mellett. – Mivel ilyen gondolat természetesen csak a háború alatt és az öreg császár feje fölött váltható át tette, ezért a trónörököst olyan helyzetbe kell hozni, amely hatalmat is ad neki ilyen cselekvéshez. Ez az állás persze csak a hadseregfőparancsnoké volna Teschenben.

Báró Hötendorf altábornagyot ezért ennek érdekében el kellene távolítani, aminek az is következménye volna, hogy Frigyes főherceg megy.

Ezeket a fejtegetéseket katonailag is olyan fontosaknak és érdekeseeknek tartom, hogy Excellenciádnak közvetlenül és személyesen gondolom jelentendőknek.

Bardolff tábornok lángoló híve ez eszmének, és nagy párt munkálkodik azon, hogy tette váltsa.

Kérem Excellenciád parancsát, hogy továbbra is közvetlenül jelentsek ilyesfajta vagy más észleléseket, amelyek fontosak lehetnek. Bardolff tábornok semmit sem tud erről a jelentésről, és nem volna szabad senki magyarnak sem tudomást szereznie ezekről a dolgokról.

von Stoltzenberg br. s. k.

2

1916 szept. 6

Személyes

Busk, 1916. szeptember 6.

Tegnap este ismét alkalmam volt Bardolff tábornokkal Ausztria jövőbeni formálódásáról beszélni. Megkérdeztem a tábornokot, hogyan gondolnák a megbeszélte program keresztülvitelét?

Itt azt várják és remélik, hogy sikerülni fog a német császár Őfelségét rávenni, hogy nyíltan forduljon a mostani trónörököshöz és őt meggyőzve arra kényszerítse, lépjen a Habsburg császári birodalom szilárd kialakításának ezen egyetlen lehetséges útjára. – A program meghatározásához és kibocsátásához megvannak a szükséges szakemberek és – e kérdésben hosszú évek előmunkálatai révén – bármikor készek a szükségeset legfeljebb 14 nap alatt teljesíteni.

A legnagyobb ellenállást természetesen Magyarországtól várják, mely a királyhűség és hazaszeretet örve alatt a leghevesebb ellenállást fogja kifejteni, de csak önző okokból.¹

Hogy Magyarország hogyan gondolkodik az egységes hazáról, abból is látszik, hogy éppen most, amikor az egység feltétlenül szükséges, nem áttal újból az osztrák monarchiától független magyar hadseregért kiállni. A legnagyobb ellenállást magától értetődően magánál Ferenc József császár Őfelségénél kell keresni, aki soha nem csinálna végig és nem tudna végigcsinálni egy ilyen átalakulást. De mert most a háborúban² kell cselekedni, mert békében ennek az eszmének a keresztülvitele kizárt, F. J. császárt nyhe rábeszélő nyomással rá kellene venni, hogy a trónörökös, valamint az ügy javára *lépjen vissza*.³

⁵ Ceruzával aláhúzva, a lapszálon háromszavas olvashatatlan megjegyzés.

⁶ Az eredetiben aláhúzva.

¹ A lapszálon ceruzával: „Volt forradalom Magyarországon”

² Az eredetiben így aláhúzva.

³ Ceruzával aláhúzva, a lapszálon kérdőjellel.

Érdekes, sőt meghatározó látni, hogyan várnak megint tehetetlenségükben mindent a németektől.

Másrészt számunkra az önfenntartás parancsa, hogy Ausztriából, amellyel végül is állunk vagy bukunk, olyan államot formáljunk, amelynek ereje és minősége egyenrangú társ a birodalomban. Ha Ausztria úgy véli, hogy ezt egyedül nem tudja véghezvinni, akkor mi a fenntartásáért már hozott vérdíjat nemcsak a jogot, hanem a *kötelességet*⁴ is megszereztük, hogy nemcsak tanácsunkkal *avatkozzunk be* katonai műveleteibe és szervezetébe, hanem politikájába is, mely jelenleg hadügynek még elválaszthatatlan alapja. Annál is inkább, ha mint mindebből következik, *mindent*⁵ a mi kezdeményezésünktől várnak el.

A cselekvés időpontjául kétségtelenül a pillanatnyi helyzet volna tekintendő, amikor Magyarország saját országában érzi az ellenséget.

Bardolff tábornok „Belvedere”-embernek hívja magát (az elhunyt koronaherceg emberének), és azt mondja, hogy a magyarok határtalan gyűlölete miatt erről az oldalról nem lehet a lökést megadni.

A fent jelzett út követésétől azonban a legnagyobb sikert várják. Ezt a két jelentést tartalmukra való tekintettel még nem küldtem el a keleti főparancsnoknak.

Stoltzenberg s. k.

107

[1916 okt.]

*Henry Wickham Steed angol publicista visszaemlékezései a „The New Europe” és a „The Serbian Society” születéséről*¹

A „The New Europe” című folyóirat

Már 1916 októberében felismerte néhány barátom, hogy szükség van egy olyan eszközre, amelynek segítségével nevelni lehet a közvéleményt. Ennek okosabbnak, jobban informáltnak és tisztább látásúnak kell lennie a napisajtónál. Miután történt néhány eredménytelen kísérlet arra, hogy a *Times* vállalja ezt a feladatot, Masaryk professzor, dr. Seton-Watson, a néhai dr. Ronald Burrows (a King's College igazgatója), A. F. Whyte és én elhatároztuk, hogy alapítunk egy hetilapot *New Europe* címen. A terv fő mozgatója Seton-Watson és Masaryk volt. Gyakorlatilag a teljes költséget Seton-Watson vállalta magára, és egészen „mozgósításáig” ő is végezte a munka javát. Az 1916. okt. 19-én megjelent első szám kijelentette:

„Az [újság] elsődleges célja a szövetséges publicisták entente cordiale-jának támogatása és megszilárdítása. A szélesebb politikai entente-ot ennek kell kiegészítenie, ha a szövetségesek egymással összhangban akarnak gondolkodni és cselekedni. Ez segítheti elő egy józan és jól tájékozott közvélemény kialakulását az Európa jövőjét érintő valamennyi kérdéstről. Legfőbb ambíciója az, hogy gyülekezőhelye legyen mindazoknak, akik a nemzetiség alapján, a kisebbségek jogainak és a földrajz, valamint a közgazdaságtan tényeinek figyelembevételével történő európai rekonstrukcióban látják az egyetlen garanciát a most folyó háború borzalmainak korai megisméltetésével szemben.

Arra fogunk törekedni, hogy leleplezzük a német háborús politika nagyraábrándító terveit, hogy megrajzoljuk azoknak a problémáknak a történeti, faji és stratégiai hátterét, amelyeket kényelmes szigetünkön túlságosan sokáig elhanyagoltunk, és hogy hangsúlyozzuk egy gondosan kidolgozott ellenterv szükségességét mint a szövetségesek győzelmének nélkülözhetetlen feltételét. Miután hadseregeink megnyerik a háborút, államférfiainknak meg kell nyerniük a békét. Feladatuk nehéz lesz,

⁴ Ceruzával aláhúzva, a lapszámon: „Szépen mondva”; az „avatkozzunk be” mellett ua.

⁵ Az eredetiben aláhúzva.

¹ Eredeti címe és lekövetkező helye: *Through thirty years, 1892–1922. A personal narrative* – Harminc éven át, 1892–1922. Személyes beszámoló. London–New York, 1925. 2. köt. 124–131. 1. – A szerző eredeti alcímével.

ha a közvélemény nem lesz éber, szervezett és segítőkész egy világosan megfogalmazott, felvilágosított politika támogatásában.”

A *New Europe* első számában Masaryk professzor cikkben foglalta össze a német háborús politika céljait. Leleplezte a német hegemonia alatt szervezendő „Középeurópa”-terv jelentését, ami Németország és Ausztria-Magyarország politikai unióját célozza, amelybe bevonják a Balkánt és Törökországot, míg rövidesen mellékapcsolják Oroszország balti tartományait, valamint Lengyelországot, Hollandiát, Belgiumot, Svájcot és Skandináviát. Németország végső célja nagy ázsiai hatalommá válni azzal, hogy saját érdekeinek megfelelően oldja meg a keleti kérdést. Masaryk történetileg is nyomon követte a pángermanizmus fejlődését, kimutatta, hogy Ausztria-Magyarország fenntartása lényeges része a német tervnek, és azzal a következtetéssel zárta, hogy „a háborúban kifejezésre juttatott német terv a jelzett irányba haladt. Az első lépés Oroszország és a szlávok legyengítése, de a végső fázis Britannia megdöntése.”

A Nagy-britanniai Szerb Társaság (The Serbian Society of Great Britain)

Minthogy valamennyien meg voltunk róla győződve, hogy a pángermán terv vereségéhez szükség van Ausztria-Magyarország megdöntésére és az elnyomott Habsburg-népek felszabadítására, elhatároztuk, hogy munkánkat nem korlátozzuk az írásos propagandára. Ezért a *New Europe* alapításával egyidejűleg létrehoztunk egy társaságot „Nagy-britanniai Szerb Társaság” néven. Ennek célja a délszláv egység támogatása volt és annak előkészítése, hogy megegyezés szülessen a délszlávok és Olaszország között, ami semlegesíthetné a londoni szerződés káros hatásait. E társaság csak brit alattvalók számára volt nyitva. A néhai Cromer lord² vállalta az elnökséget, a csatlakozók között pedig számos jelentős közéleti személyiség volt, köztük Sir Edward Carson, az ulsteri vezető, Mr. Ronald McNeill, Lord Treowen, és csatlakozott Mr. H. M. Hyndman is, a veterán marxista szocialista. Október 24-ére hívta össze az alakuló gyűlést London polgármestere a Mansion House-ba. A Társaság céljait Lord Cromer fejtette ki nagy meggyőző erővel.

„A németek nem kevesebbre törekednek, mint a világuralom, elsősorban pedig létre akarnak hozni egy nagy birodalmat, amely a Perzsa-öböltől a Baltikumig terjed. Az a véleményünk, hogy egész Európának érdeke a lehető legerőteljesebb ellenállás e szörnyű tervvel szemben.... Ez ellen az egyik legbiztosabb garancia, ha nem teuton népekből egy szilárd blokk jön létre, amely erős és áthághatatlan gátját fogja képezni a jövőben a teuton agresszióknak. A délszlávok kitűnően alkalmasak egy ilyen gát szerepére. Ezért a Szerb Társaság fő célja a délszláv állam létrehozásának elősegítése.... A Társaság részéről a leghatározottabban cáfolni szeretném azt az elképzelést, hogy ellenséges érzéseket táplálunk Olaszországgal és az olaszokkal szemben.... Az a véleményünk, hogy Olaszországnak is érdekében áll egy ilyen délszláv gát létrehozása, és hogy érdekei és a szlávok érdekei valójában azonosak.... Minden alkalomnak örülnénk, ha segíthetnénk elsimítani a nehézségeket és két barátunkat, a szlávokat és az olaszokat össze tudnánk hozni.”

Lord Cromerrel egyetértve a következőket mondottam: „A délszláv kérdés igazi megoldása nem csupán a szerbek, horvátok és szlovének politikai unióját kívánja meg, hanem azt is, hogy idővel egy egységes néppé olvadjanak össze. Nem arról van szó, hogy a szerbeknek adjunk egyes tartományokat, amelyeket e faj és nyelv egyéb ágai laknak, nem is arról, hogy ezt vagy azt a területet »kompenzációként« átadjuk nekik. Szerbia hősiességét és szörnyű megpróbáltatásait semmi más sem »kompenzálhatja«, csak a délszláv faj egyesítése. Ezzel a gyakorlatban alkalmazzuk az egész délszláv faj érdekében a nemzetiségi elvet, a politikai és vallási jogok egyenlőségének elvét, és tengerpartot adunk Szerbiának, amelytől ellenségei eddig megfosztották. Ezen túlmenően arról is szó van, hogy összeegyeztessük az olasz nemzet biztonságának követelményeit a délszláv egység követelményeivel. A magam részéről elmondhatom, hogy mindig is mélyszégyen meggyőződésem volt: az Olaszország egyetértésével és támogatásával létrehozott délszláv egység nélkül nem érhető el az olaszok nemzeti biztonsága sem, és

² Lord Cromer, korábban Sir Evelyn Baring, 1882-től 1907-ig Egyiptom teljhatalmú ura volt. 1917-ben halt meg.

hogy nehéz lesz elérni a délszláv egységet, amíg Olaszország nem jön rá, hogy saját érdeke annak garantálása, hogy a délszláv faj egyetlen jelentős része se maradjon idegen uralom alatt.”

Cromer lord megnyugtató szavai ellenére Sonnino, az olasz külügyminiszter igen nagy nyugtalansággal fogadta a Szerb Társaság megalakulását. A londoni olasz nagykövetet utasították, kérje fel Sir Edward Grey-t, hogy vegye rá Cromer lordot az elnökségről való lemondásra. Sir Edward Grey erre nem volt hajlandó, de mikor Cromer értesült erről a manőverről, megkért, kísérem el Imperiali marquis-hoz, az olasz nagykövethoz. Ritkán voltam jelen különösebb találkozón. Miután lord Cromer megismételte a Mansion House-ban mondott biztosítékokat, a nagykövet nagy izgatottan így válaszolt: „Ajkaimon pecsét van. Semmit sem mondhatok, csak felvethetek egy hipotézist. Ha véletlenül létezne – nem mondom, hogy van, csak egy hipotézisről beszélek – egy megállapodás, egy kötelezettségvállalás vagy akár egy írásos dokumentum, melynek hangneme összeegyeztethetetlen lenne Társaságuk céljaival, ez esetben nem minősülne-e lordságod részéről barátságtalan cselekedetnek valami olyat vállalni vagy elfogadni, ami esetleg eme dokumentum tartalma ellen irányulna. Persze nem biztos, hogy létezik egy ilyen dokumentum, csak hipotetikusan beszélek róla, hiszen diplomata vagyok, és – mint mondtam – ajkaimon pecsét van.”

„Oh, a londoni szerződésre³ gondol”, válaszolta lord Cromer. „Mi jól ismerjük azt. Egy igen sajnálatos dokumentum.”

„Kérem, vegye Excellenciád figyelembe”, folytatta a márki, „hogy én semmiféle szerződést nem említettem és nem ismertem be. Mint mondtam, ajkaimon pecsét van, mert diplomata vagyok és kötelességem a diszkréció. De ha a szerződés hipotézisét elfogadjuk, nem tekintendők-e a szerződések szentnek, és valaki, aki lordságod állásában van, nyilván nem szeretné azt a benyomást kelteni, hogy egy szerződést revízió alá lehet venni?”

„Kedves nagykövet úr”, szólt közbe Cromer, „régí diplomata vagyok, sokkal régebbi, mint ön, és oly sok kormányt láttam oly sok ostoba és elítélendő dokumentumot aláírni, hogy ha úgy látom, van esélyem rávenni egy szövetséges kormányt egy fatális hiba jóvátételére, mielőtt még túl késő lenne, úgy gondolom, meg kell próbálnom ezt az esélyt.”

„Nem hallgatok oda, nem hallgatok oda!” – kiáltotta a nagykövet izgatottan. „De kérem, ne feledje, hogy nem ismertem el semmiféle szerződés létezését, mert ajkamon pecsét van. Csupán egy hipotézist vizsgáltam meg, és...”

„Ez éppen elég, kedves nagykövet úr” – folytatta Cromer lord. „Azért jöttem, hogy megmondjam, a Szerb Társaság munkája nem irányul Olaszország ellen. Most már megmondtam. Jó reggelt.”

A nagykövetségről való távozásunk után a nagykövet viselkedéséről volt lord Cromernek némi megjegyezni valója, de ezek nem alkalmasak kinyomtatásra. A találkozó csak megerősítette a lord meggyőződését, hogy a Szerb Társaság jó dolog, és erőteljes támogatásában részesített bennünket egészen haláláig.

A darázfészek

Amikor létrehoztuk a *New Europe*-ot és a Szerb Társaságot, aligha sejtettük, micsoda darázfészekbe nyúltunk, hogy milyen gonoszul fognak a darázsok zümmögni és csípni a háború hátralévő ideje alatt és a békekonferencián. Az aktív és a lappangó, a tudatos és a tudat alatti pángermanizmust legérzékenyebb pontján érintettük. Mi kevesen voltunk és sokakkal álltunk szemben. Az angliai polgári személyek közül egyedül Seton-Watson és én rendelkezünk elegendő első kézből származó ismerettel a Habsburg-monarchiáról, hogy megmagyarázhassuk az osztrák kérdés jelentőségét. A többiek, mint Sir Arthur Evans, dr. Ronald Burrows, Mr. Hyndman vagy Lord Treowen tapasztalataik és ismereteik alapján osztották nézeteinket, de Seton-Watson és én több mint tíz éve voltunk a tűzvonalban és bírtuk az elnyomott Habsburg-népek főbb vezetőinek barátságát és bizalmát. Az

³ Az 1915. ápr. 26-i szerződés értelmében Olaszország egy hónapon belül hadba lép az antant oldalán, aminek fejében elismerik jogát Dél-Tirolra, Triestre, Isztriára és Dalmácia nagy részére, Valonára és az olasz protektorátust Albániában.

1916 folyamán Hampsteadben élő Masarykkal állandó kapcsolatban álltunk, és állandóan rendelkezésünkre álltak azok a titkos információk, amelyeket a dr. Beneš által szervezett hálózat útján Ausztriából szerzett. Ugyancsak aktívan együttműködött velünk Supilo és az általa, valamint honfitársai által Észak-, különösen pedig Dél-Amerika délszlávjainak támogatásával szervezett Délszláv Bizottság. De sem a csehszlovákok, sem a délszlávok nem tudtak komoly hatást gyakorolni a brit közvéleményre. Felhívásaikat elkerülhetetlenül úgy fogadták, mint egy külön érdek megnyilvánulását, mi azonban saját népünkhöz saját érdekeinkre hivatkozva tudtunk beszélni. Az olasz ellenségeskedést leszámítva rövidesen három kategóriát tudtunk megkülönböztetni a velünk szemben álló erők közt:

1) A nemzetközi pénzügyi körök, amelyek érdekelték voltak annak a német-zsidó pénzügyi rendszernek a fönntartásában, amely a pángermanizmus gazdasági keretét alkotta.

2) A militáns római katolicizmus, amely ellenezte Európa utolsó nagy római katolikus politikai egységének pusztulását.

3) A brit „társaság” sznobizmusa, amely az osztrákokat „kedves emberek”-nek tekintette, mert házaikat rendben tartották, jól tudtak lőni, jó modorban pedig a németek fölött álltak.

Ezek az irányzatok együttesen komoly erőt képviseltek. Főként titkos csatornákon keresztül fejtették ki működésüket. Hatalmuk első megnyilvánulása az volt, hogy Seton-Watsont, aki katonai szolgálatra alkalmatlan volt, hirtelen közkatonaként behívták az egészségügyi szolgálathoz, és alantas egészségügyi munkára Lancashire-be küldték. Ezzel nyilvánvaló módon el akarták hallgattatni ama két ember közül az egyiket, akik a legtöbbet tudták az egyik ellenséges országról. Mi többiek természetesen harcoltunk ez ellen a rosszindulatú, ostoba lépés ellen, és minden követ megmozgattunk Seton-Watson elbocsátása érdekében, de ezt csak a Háborús Kabinet kétszeri döntése tudta elérni, miután az első döntést a Hadügyminisztérium hivatalnokai, akik osztrákbarát vagy tévesen olaszbarát befolyás alatt állottak, sikeresen nem hajtották végre. De még leszerelése után is tilos volt írnia, és a lord Gleichen által megszervezett Politikai Információs Osztályra osztották be politikai feladatra. Angliában ekkor olyan erős volt az osztrákbarát irányzat, hogy még az 1917 júliusában Londonba látogató Sonnino is megijedt, és megkérdezte tőlem ennek eredetét. Halványan úgy érezte, hogy az Ausztria megtartása melletti angliai propaganda épp annyira káros lehet kedvenc londoni szerződése számára, mint az általunk az alávetett Habsburg-népek felszabadítása mellett folytatott propaganda. A győzelemről vallott felfogásában ugyanis egy olyan legyengített Ausztria-Magyarország megmaradása szerepelt csak, amelynek kárára Olaszország mindazt a területet megszerzi, amit biztonsága számára katonai és tengerészeti vezérkara szükségesnek lát.

Volt azonban egy előnyünk ellenfeleinkkel szemben. Habár kevesen voltunk, tudtuk, mit akarunk, határozott programunk volt Európa újjászervezésére, jól voltunk tájékozódva, és készek voltunk kockázatokat is vállalni. Míg Ausztria – és közvetve Németország – pártolói csak a tagadásba és az intrikába tudtak menekülni, mi abban a meggyőződésben haladtunk előre, hogy nem képzelhető el a győzelem Ausztria-Magyarország oly radikális átalakulása nélkül, ami gyakorlatilag a Habsburg-monarchia végét jelenti, valamint hogy ebben az átalakulásban a csehszlovákoknak és a jugoszlávoknak kell a fő tényezőnek lenniük. Elismertük, hogy Supilo formulájának lényegében véve igaza van: „Ha a mi ügyünk jól halad, minden jól fog menni, ha rosszul megy, minden rosszul végződik.” Minden szombaton házamban találkoztunk, a héten pedig máshol. A *Times* szerkesztőségében levő szobám zárandokhely lett valamennyi Londonba érkező „idegen barátunk” számára. Ha kollégáim bejöttek hozzám, gyakran benéztek az asztal alá, hogy megnézzék, nem rejtőzik-e ott egy „csehszláv” vagy „jugoszláv”. Az volt a vélemény, hogy csak Csehszlovákia és Jugoszlávia jár az eszemben. Párizsi és olaszországi barátainkkal is szoros kapcsolatban állottunk, akik ugyanazokért a célokért dolgoztak, mint mi. Minden tőlünk telhetőt megtettünk, hogy apránként megvilágítsuk az előítéletektől mentes embereknek és a külügyminisztérium hivatalnokainak az ausztriai kérdés igazi jelentőségét.

108

Iratok az 1916. évi román hadüzenet után foganatosított erdélyi internálásokról

A

1916 okt. 25

Balogh Jenő igazságügyminiszter tájékoztatója gr. Tisza István miniszterelnök számára a román hadüzenet után román nemzetiségű állampolgárok ellen indított politikai bűnügyi eljárásokról, 2 melléklettel

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 17:36/234
(Gépelt eredeti irat)

Budapest, 1916. október 25.

Igen tisztelt Barátom!

Szükségesnek tartom tájékozás szerezhetése végett közölni a mellékelt jegyzéket azon román ajkú magyar honosok ellen politikai bűncselekmények miatt indított bűnügyek számáról, amelyekben a kir. ügyészségek a román hadüzenet *után* tettek hozzám jelentést.

A bűnügyek tényállását is feltüntető részletes kimutatást egyidejűleg a belügyminiszter úrnak küldtem meg.

Fel kell említenem, hogy ez ügyek közül súlyosabb jellegű a Szeben-megye Cód községében Flóreán Viktor jegyző és társai által elkövetett és a katonai büntetőtörvénykönyv 327. §-ában körülírt állam hadi ereje ellen intézett büntett jelenségeit feltüntető bűncselekmény, amelynek részleteit a tisztelettel mellékelt ügyészi jelentés tünteti fel.

Fogadd kiváló nagyrabecsülésem őszinte nyilvánítását.

Balogh Jenő s. k.

Mellékletek:

1

A román hadüzenet után politikai jellegű bűncselekmények miatt román ajkú terheltek ellen indított bűnügyek jegyzéke

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 17:36/233
(Gépelt eredeti irat)

Főügyészség	Kolozsvár	Maros-vásárhely	Temesvár	Nagyvárad	Szeged	Debrecen	Összesen
Izgatás	134	15	38	30	4	8	229
Királysértés	3	–	2	–	–	3	8
Hütlenség	1	–	9	–	–	–	10
Felségsértés	–	–	3	–	–	–	3
Lázítás	–	–	–	–	–	3	3
Kémkedés	1	–	3	–	–	–	4
Összesen	139	15	55	30	4	14	257

1916 okt. 7

Jeney Aladár kolozsvári kir. ügyész jelentése a Szeben megyei Cód község képviselőtestületének hűtlenségi ügye és annak a katonai ügyészséghez való áttétele tárgyában

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 17:36/232

(Gépelte másolat)

Ad 52.485/16

A gyulafehérvári kir. ügyészség által áttett nyomozati iratok szerint a *Szeben-megyei Cód községbe*, folyó évi szeptember havában ellenséges román csapatok vonultak be. Az iratoknál elfekvő, 1916. augusztus 31-én kelt *jegyzőkönyv szerint* a községi elöljáróság újból alakult és a jegyzőkönyvben kifejezés van annak adva, hogy Cód község lakossága éhezvén a lelki szükségletet „*hogy legyenek a nagy Románia közigazgatásának alattvalói, amit régóta óhajtottak és vártak – a megnevezett képviselőtestületi tagok kinyilvánítják, hogy tisztüket teljes hűséggel fogják teljesíteni a román állammal szemben és román törvények szellemében fognak működni, készek lévén bármikor is az esküt letenni*”. A jegyzőkönyv szerint a községi képviselőtestület megalakult és megválasztottak: 1. bírónak: Donkanek Demeter, 2. jegyzőnek Flórean Viktor, 3. esküdt és községi pénztárnoknak Lotrean Simon, 4. községi rendőrnek: Román Simon, 5. útfelügyelőnek Boleta Iván, 6. Barcioiu lakab pedig mező és erdő felügyelőnek lett megválasztva. A jegyzőkönyvet Flórean Viktor jegyző, Donkanek Demeter községi bíró és Lotrean Simon esküdt írták alá. Ugyancsak az iratoknál elfekvő 1916. szeptember 5-én Códon, tehát az ellenség bevonulásának napján kelt 5–1916. szám alatt iktatott átirat szerint, a községi elöljáróság – a Flórean Viktor jegyző aláírásával, 200 kilogramm súlyú réz-tárgyat, villanyvezetési anyagot (fonott réz-vezeték, villamossági kábelt) adott át az ellenséges román hadsereg Oltmelléki parancsnokságának és a hozzá fűzött nyugta szerint az ellenséges hadsereg 13-ik telegraf divíziója a kérdéses réz-tárgyak átvételét elismeri és nyugtázza. Ez iratokat az ellenséges csapatok kivonulása után bevonuló katonáink a községi jegyzői irodában találták a 3./ alatti elöljáróságnak szóló 1 drb. román katonai rendelvénnyel együtt.

A gyulafehérvári kir. ügyészségtől idekísért Donkanek Demeter, Lotrean Simon, Boleta Iván, Barcioiu¹ Jakab terheltek ellen, az előzetes letartóztatást elrendeltem. Flórean Viktor jegyző idekísérve nem lett. Donkanek Demeter terhelt előadása szerint, őt az osztrák-magyar hadsereg kémkedés miatt letartóztatta és ismeretlen helyre kísértette.

Gyanúsítottak cselekményében nem a gyulafehérvári kir. ügyészség által írt Btk. 142. §-ában írt hűtlenség büntetést látom fennforogni, hanem a *Kbt. 327. §-ában írt katonai rögtönítélő eljárás alá tartozó, állam hadi ereje ellen irányuló büntetést*; mert nevezettek az ellenséggel háború idején, egyetértésbe bocsátkozott[!], azon célból, hogy az ellenséges román hadseregére előny háramolják.

Méltóztassék tehát hozzájárulni ahhoz, hogy terheltek átkísértetése mellett az ügyiratok illetékes elbírálás céljából, a kolozsvári m. kir. honvéd-ügyészhez tétessenek át.

Kolozsvár, 1916. október hó 7-én.

Jeney Aladár s. k.
kir. ügyész

(P. H.)

¹ Az eredetiben itt elírás folytán ez áll: „Bancioiu”.

B

1916 okt. 7

*Wallbaum Frigyes Szeben vármegyei főispán bizalmas jelentése a belügyminiszterhez
a román hadüzenetet követő egyes internálások körülményeiről*

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 17:36/231

(Gépelváltás)*

Szeben vármegye főispánja

Szám: 222/H. res. 1916. főisp.

A válaszirat alapjául szolgáló jelentés száma: 34073/el.

Tárgy: Internálások végrehajtásánál állítólag előfordult bántalmazások.

Bizalmas!

M. kir. Belügyminiszter Úr!

Nagyméltóságod távirati rendelete folytán a következőket jelentem: 1.) *dr. Lupas János*, szelistyei görög keleti esperes Nagyméltóságod felhatalmazása folytán folyó évi augusztus hó 28.-án eltávolított és Rusztra internáltatott. Az internálás okairól Nagyméltóságod 28613 eln. és 29458 eln. számú rendeletei folytán folyó évi szeptember hó 17.-én 67 és folyó évi október hó 6.-án 156 res. számok alatt részletes jelentést tettem. Folyó évi október hó 8-ikáról kelt 30639 eln. számú leirata szerint Nagyméltóságod nevezettnek megengedte, hogy további rendelkezésig Budapesten tartózkodhassék. Minthogy az emlékirat¹ sem állítja, hogy *dr. Lupas János* eltávolításánál szabálytalanságok történtek volna, e tekintetben vizsgálatot nem rendeltem el. 2.) *Medean Szergiusz* szászsebesi esperes szintén Nagyméltóságod felhatalmazása alapján távolított el folyó évi augusztus hó 28.-án és jelenleg Ruszton van internálva. Az internálás okait Nagyméltóságodnak 28610 eln. számú leirata folytán folyó évi szeptember hó 28.-án 68 res. szám alatt már bejelentettem. Az eltávolításánál jelen voltak közül csakis *Medean Szergiusz* cselédje, *Sirbu Rahel* tartózkodik Szászsebesen. Nevezett cseléd kihallgattatván, előadta, hogy augusztus hó 28-án éjjel 12 óra tájban a lakásukon egy 2 főből álló járőr és egy rendőr megjelenvén, a csendőr egy írást olvasott fel és meghagyta gazdájának, hogy készüljön el, mert velük fog menni. Midőn gazdája készen volt, családjától elbúcsúzott és a csendőrökkel eltávozott. A lakásban hol ő folyton jelen volt, más nem történt. Ezek szerint tehát a memorandum azon állítása, hogy *Medeant a csendőrség hajánál hurcolta és puskatussal verte volna, a valóságnak nem felel meg.* 3.) *dr. Stanca* (nem *dr. Stoica*) Sebestyén, szászsebesi román esperesnek Nagyméltóságod felhatalmazása alapján folyó évi augusztus hó 28.-án éjjel foganasított eltávolításánál sem történtek szabálytalanságok, vagy bántalmazások, tehát a memorandumnak ezzel ellentétben álló állításai a valóságnak nem felelnek meg. *Nevezett neje kihallgattatván*, előadta, hogy a csendőrség férjének egy parancsot olvasott fel és azután felszólította, hogy azonnal készüljön és menjen velük. Ameddig férje készült és családjától elbúcsúzott, egy csendőr mindig mellette állott és férjének ruházatát is átmotozták, de *más említésre méltó dolog a lakásukon nem történt.* *Dr. Stanca* Sebestyén internálásának okait Nagyméltóságodnak 28610 eln. számú leirata folytán folyó évi szeptember hó 28.-án 68 res. szám alatt már bejelentettem. 4.) *Dr. Stefán Demeter* szászsebesi ügyvéd internálásának okairól Nagyméltóságodnak 29889 eln. számú leirata folytán folyó évi október hó 6.-án 155 res. szám alatt már tettem jelentést. Nevezett állítólagos bántalmazására nézve nem puhatoltattam ki semmit, mert ő egyedül lakott, sem családja, sem cse-

* A kiemelések a címzett ceruzával történt aláhúzásai.

¹ A hivatkozott emlékirat nem volt fellelhető. – A román internáltakra l. a kortárs publicista-szakíró Păcățian, Teodor V.: *Jertfele românilor din Ardeal, Banat, Crișana, Sătmăr și Maramureș, aduse în războiul mondial din anii 1914–1918.* Sibiu 1923.

lédje nem volt és ennél fogva nincs senki, aki az eltávolításnál jelen volt és akit az eltávolításnál történekről ki lehetne hallgatni. Dr. Stefan Demeter egy teljesen megbízhatatlan ember lévén, a memorandumnak ő reá vonatkozó adatai, ha ő szolgáltatta azokat, aligha felelnek meg a valóságnak és pedig annál kevésbé, mivel a többi vádak is alaptalanoknak bizonyultak. 5.) *Dr. Elekes János* szászsebesi orvos internálásának okairól már ismételen volt alkalmam Nagyméltóságodhoz jelentést tenni és pedig folyó évi szeptember hó 22.-én 22 res. szám alatt 28234 eln. számú rendeletre, folyó évi szeptember hó 27.-én 83 res. szám alatt 28901 eln. számú rendeletre, folyó évi október hó 4.-én 103 res. szám alatt 29584 eln. számú rendeletre és folyó évi október hó 17.-én 179 res. szám alatt ugyancsak a 29584 eln. számú rendeletre. – Felemlítem, hogy Nagyméltóságod 33021 eln. számú rendeletével dr. Elekes Jánosnak lakóhelyére való visszatérését engedélyezte és hogy nevezett most Szászsebesen tartózkodik. Az emlékirat adatait dr. Elekes maga cáfolta meg, amennyiben kihallgatása alkalmával határozottan kijelentette, hogy megvasalva nem volt, haját nem tépték, nem bántalmazták és hogy az emlékiratról semmi tudomással nem bír. A kihallgatásánál dr. Elekes panaszképpen csak azt adta elő, hogy a csendőrség nem értesítette már előre az eltávolításról, hogy nem engedte a II. osztályban való utazást és hogy Nagyszebenbe érkezve a járőr nem teljesítette azon kérését, hogy a mellékutcákon kísérik a határszéli rendőrkapitánysághoz. Erre nézve a kihallgatott csendőrök kijelentették, hogy az összes őrizetbe vett egyéneket egy külön harmadik osztályú kocsiában kísérték Nagyszebenbe és hogy a mellékutcákon való kísérés kéréséről nem tudnak semmit. Megjegyzem különben, hogy *augusztus hó 28.-án és 29.-én* a legelőkelőbb emberek a harmadik osztályban, sőt teherkocsikban utaztak. 6.) Az emlékiratnak Pacurar Avran szerdahelyi esperesre vonatkozó része is teljesen valótlan, *mert ő internálva nem lett, és jelenleg is Szerdahelyen tartózkodik*. Nevezett esperes a román betörés után állítólag egyházvizsgálatok megtartása végett körútra indult és szeptember hó 3.-án Szászorbó községben ülést tartott. Ez által természetesen gyanússá válván, a csendőrség által őrizetbe vétetett, de később megint szabadlábra helyeztetett. *Pacurar Avran kihallgattván, határozottan kijelentette, hogy az emlékirat állításai* valótlanak, hogy a csendőrök őt nemcsak nem bántalmazták, hanem a *legtapintatosabb bánásmódban részesítették*. Végül jelentem, hogy az eljáró csendőrök az őrizetbe vett egyének mindennemű bántalmazását tagadják, és azt állítják, *hogy velük szemben a legnagyobb tapintatosságot és kíméletet tanúsították*. Ezen állítást az eltávolításoknál jelen volt városi rendőr is megerősíti. Az őrizetbevétel a városi rendőrkapitány jelentése szerint is nemcsak minden szabálytalanság vagy durvaság nélkül, hanem ellenkezőleg, a lehető legnagyobb tapintattal és kímélettel ment végbe. Azért foganatosítottatott éjjel és nem nappal.

Nagyszeben, 1916. évi november hó 24.-én. Walbaum² főispán és szászispán.

² Helyesen: Wallbaum.

A Jugoszláv Bizottság kiáltványa a világban élő délszlávokhoz¹

Párizs–London, 1916 novembere

Jugoszláv Testvérek!

Az évszázadokon át hiábavalóan ismételt szavak valósággá válnak. Egy mérhetetlen erejű ércbuzogány csapásai visszhangzanak Európa kapuján, a kapu végleg kinyílik, és az ezeréves sötétségen keresztül beereszti az első napsugarakat: hatalmas erejű szót, a várva várt *szabadságot*.

Jugoszláv Testvérek! A felszabadítók szent légijében a kis Szerbia kihúzta bosszúálló szabályját. A balkáni háborúktól kifáradva, a legendás hírű hősök földje, Milos és Marko² bölcsője, fényes népköltészetünk tűzhelye, habozás nélkül megindult egész nemzetünk felszabadításáért. Testvéreim, nincs köztetek egy sem, aki ne tudná, hogy ebben a felszabadító háborúban Szerbia mi mindent áldozott fel; emberfeletti szenvedéseket viselt el, példa nélküli hősiességet mutatott önmagának és nekünk is. Az önemésztés hősiességét, az önfeláldozás szellemét és a Szerbiában való hitet, erre nincs példa sem a múltból, sem a jelenből, kivéve talán a rigómezei csata gyászos napja korában. Hadseregének küzdelme ellenségei ellen, szenvedések és félelmetes visszavonulások idején a legfényesebb pillanatok ebben az egész háborúban. Európa fejet hajtott a kis Szerbia nagyságát csodálván.

Miért tette mindezt Szerbia, miért áldozott fel mindent?

Azért tette ezt, hogy Ti és utódaitok szabadok legyetek, sanyargatott és elnyomott testvérei iránt törlessze a jugoszláv Piemont adósságát, hogy visszaadja otthonotokat, erdőiteket, völgyeiteket, dombjaitokat és tavaitokat, büszke kék tengereteket és egész büszke hazátokat.

Szerbia mindent feláldozott azokért az eszmékért, amelyeket Gaj és Drašković, Strossmayer és Starčević hirdettek meg, amelyeket Preradović és Vraz, Mažuranić és Prešern énekeltek meg, és amelyért Zrinyi és Frangepán, Gubec és Kvaternik áldozták életüket. Ez az eszme évszázadokon át eltöltötte egész népünket, és ez ma is a haza minden igazi fiának eszméje.

Szerbia mindent feláldozott értünk. Mit kell nyújtanunk Neki? Mindent, se többet, se kevesebbet! Mert ezt mi nem érte tesszük, hanem mindannyiunkért, és ezért legszentebb kötelességünk felszabadításunk ügyében részt vennünk. Örökös szégyen és megbocsáthatatlan árulás lenne ölbe tett kézzel nézni, hogy szabadítanak fel bennünket mások, pedig alkalmunk nyílt, hogy felszabadítóink soraiba lépjünk. Nem elég támogatni a felszabadítás eszméjét, harcolni is kell érte.

¹ A közlemény lelőhelye: Ferdo Šišić: Dokumenti o postanku Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914–1919. Zagreb 1920. 72–74. l. Šišić jegyzete szerint az ő szerb szövegközlése francia nyelvű dokumentum fordítása alapján készült. A kiáltványt a Bitola környéki harcok idején szerkesztették azzal a céllal, hogy a Monarchia és Szerbia határain kívül élő összes szerbet, horvátot és szlovént a szaloniki fronton újból hadba vetett szerb hadsereg soraiba hívják. Seton-Watson 1916. dec. 21 -i levelében szerb forrásokra hivatkozva a szaloniki fronton harcoló szövetséges erők október végi létszámát a következőképpen határozta meg: 23.800 francia, 11.800 olasz, 45.000 angol, 4.000 orosz és 35.000 szerb, vagyis 119.600 fő. Az itt közölt kiáltványnak ismételtelen elsősorban az amerikai délszláv kolóniákban volt nagy visszhangja, de jelentősebb számú amerikai délszláv önkéntes csak az Egyesült Államok hadba lépése (1917 áprilisa) után kelt át az óceánon. – Edward Carson, a Monarchia viszonyainak kiváló ismerője, a fenti Seton-Watson levél címzettje, hitelt adott azoknak a híreszteléseknek, melyek szerint az új osztrák-magyar uralkodó a Monarchia trialista átszervezését kívánta volna megkoronázása alkalmából bejelenteni. Seton-Watson még azt is tudni vélte, hogy a Horvát-Szlavon- és Dalmátországo kból, Bosznia-Hercegovinából, Montenegróból és a megszállt Szerbia nyugati feléből kialakítandó délszláv tagállam „a Magyar Szent Korona fennhatósága alatt” kapott volna nagyfokú önállóságot. (R. W. Seton-Watson and the Yugoslavs, I. köt. 284–285. l.)

² Obrenović Miloš szerb fejedelemtől és Marko királyfiról van szó.

A bolgár, osztrák és német támadás által elszenvedett veszteségektől meggyengült Szerbiának szüksége van segítségre, hogy bevégezze nagy misszióját. Hadseregének sorait Makedóniában fel kell tölteni és erősíteni. Szerbia a harchoz ma katonákat keres, hátországi munkásokat, olyan embereket, akik képesek feláldozni magukat azért, amit mi fel nem szabadított délszlávok a legnagyobbak és legszentebbek tartunk. Egészséges és erős földijeink ezrei élnek külföldön, akiknek lehetősége nyílik a dicsőség mezejére lépni és szülőföldjükre a szabadság zászlaját vinni.

Nemzetünk ezen tagjaihoz, ezekhez a délszláv testvérekhez intézi proklamációját a Jugoszláv Bizottság. Hívjuk őket, hozzájuk fordulunk, nekik kiáltjuk: Testvéreink, előre a szabadságért és egyesülésért! Legyetek méltók testvéreinkhez, akiket az idegen oly sokáig elnyomott, legyetek méltók nemes lelkű anyáitokhoz, akik felneveltek benneteket, és mindenekfelett mutakozzatok méltónak a bizalomra, amelyet a Jugoszláv Bizottság, a szerb királyság és a szövetséges államok vetettek belétek, induljatok tétovázás nélkül a szabadságunk, egyesülésünk és független nemzetünk nevét viselő zászló alá!

Felhívásunk mellett halljátok meg azoknak a raboknak a hívását, akiket a sors a magyar és osztrák iga alatt hagyott, és akik remegve várják azt az ünnepélyes pillanatot, amikor megláthatják felszabadítóik nemes arcát, hogy a dicsőség babérkoszorújával övezzék azt, és hogy bizonyítsák végtelen szeretetüket és elismerésüket. Halljátok meg a testvérháborúba küldött testvéreink hívását, akiknek sikerült átjutni a szerb és orosz testvérekhez. Lássátok meg őket a büszke, erős és vidám szerb hadsereg soraiban, dicsőséggel övezve nemzetünk eszméiért és szerencséjéért. Végül halljátok meg hívását azoknak a drága árnyaknak, akik életüket áldozták nagy közös hazánk oltárán, akik mosollyal az arcukon indultak azokra az ismeretlen helyekre, ahol a halál az örök életnek emel emlékművet. A napok, amelyeket átélünk, nehezek és sorsdöntőek. Most döntünk az egész szerb, horvát és szlovén nemzet sorsáról. Rajtunk áll a választás: szabadságot vagy rabságot!

Párizs-London, 1916 novemberében

A Jugoszláv Bizottság nevében:
Dr. Ante Trumbić elnök

110

Román és szlovák részvétnyilvánítások Ferenc József halálakor

A

1916 nov. 27

Pop Cs. István román nemzetiségi képviselő felszólalása az I. Ferenc József elhunya alkalmából tartott gyászülésen¹

Képv. Napló, 1910–15, XXXIII. 10. l.

T. Képviselőház! Mély megilletődéssel fogadta a román nép azt a megdöbbentő hírt, hogy Őfelsége, I. Ferenc József apostoli királyunk elköltözött az élők sorából. A román nép mindig ha-

¹ A gyászülésen sor került a magyar országgyűlésre kiküldött horvát-szlavon képviselői csoport szónoka, *Babić-Gjalski* Ljuba, az ismert horvát író és politikus felszólalására is. Mivel azonban *Babić-Gjalski* horvátul beszélt, és horvát szöveget az 1907. évi pragmatika-vitában folytatott horvát nyelvi obstrukció óta (l. ott) a Képviselőházi Napló nem közöl, a Napló ebből az alkalomból csak ennyit jegyez fel: „Elnök [Szász Károly]: *Babić-Gjalski* Ljuba képviselő úr kíván szólni. *Babić-Gjalski Ljuba* (horvátul beszél)”. (L. Képv. Napló, 1910–15, XXXIII. 10. l.)

gyományság hűséggel viseltetett a trón iránt, és ezen törhetetlen hűségének leginkább a nehéz megpróbáltatások korszakaiban adta fényes tanújelét. A román nép bizalommal és szeretettel tekintett mindig uralkodójára és trónjára mint fejlődésének, jólétének és haladásának forrására. Az ő dicsőséges uralkodása alatt létesültek legértékesebb kultúrintézményeink, amelyek alatta fejlődtek és virágoztak. Már ezen intézményeink is biztosítottak részére ércszobornál maradandóbb emléket a román nép szívében.

Fájdalommal vette a román nép a mély gyász hírt, de vigasztalást találtunk végrendeletében, amelyben népeihez szól, és biztosítja népeit szeretetéről, atyai gondoskodásáról és hálát mond nekik hűségükért. Ezek igazán fejedelmi szavak és a legértékesebb hagyomány utódjának, mert csak a népek szeretete, hűsége és ragaszkodása biztosítja a trónoknak és erős támasza az államoknak.

Ezektől az érzésektől áthatva, mély hódolattal csatlakozom az elnök úr összes javaslataihoz. *(Helyeslés jobbfelől.)*

B

1916 dec. 2

Szlovák részvét- és üdvözlő távirat az új uralkodóhoz a turócszentmártoni „Národnie noviny” szövegközlésében¹

Őfelsége kabinetirodájának, Bécsbe az alábbi táviratot küldtük Turócszentmártonból:

Szlovák nemzetünk, amely minden körülmények közt, így a mostani kritikus időkben is hagyományos odaadással viseltetik legfelső uralkodói házuk iránt, fájdalmas megindultsággal vette tudomásul annak hírért, hogy Felsőged dicsó elődje, királyunk, I. Ferenc József elhunyt.

Most, amikor az ő halála miatt érzett mély fájdalomunkat és sajnálatunkat kifejezzük, egyúttal nagy reményekkel tekintünk Felsőged most elkezdett uralkodása elé, egyszersmind bátorodunk biztosítani Császári és Királyi Felsőgedet egész nemzetünk töretlen alattvalói hűségéről és üdvözölni Császári és Királyi Felsőgedet dicsó őseitől örökölt trónján.

¹ A táviratot a turócszentmártoni Národnie noviny 1916. dec. 2-i, 144. száma *Sústrast' a holdovanie Slovákov* (A szlovákok részvéte és hódolása) címmel közölte.